

HOE MOSLIMS TV KIJKEN

Een onderzoek naar de mogelijke invloed van de Islam op het tv-
kijkgedrag van moslimechtparen

Naam: José de Bloeme

Studentnummer: 371062

Email: 371062jb@eur.nl

Begeleider: Prof. Dr. Jeroen Jansz

Tweede lezer: Dr. Jiska Engelbert

Master Media Studies: Media en
Journalistiek

ESHCC - Erasmus Universiteit Rotterdam

Datum: 12-03-2017

HOE MOSLIMS TV KIJKEN

Samenvatting

Verschillende persoonlijke en onpersoonlijke factoren zijn van invloed op het kijkgedrag, zoals normen en waarden en tv-bezit. Bij de doelgroep van dit onderzoek, moslimechtparen, kan ook de religieuze overtuiging een rol spelen. Deze verwachting is gebaseerd op het feit dat de Islam een religie is die vrijwel alle aspecten van het leven omvat. De volgende hoofdvraag staat centraal in dit onderzoek: *In hoeverre is de Islam van invloed op het kijkgedrag van moslimechtparen?*

De onderzoeksmethode is kwalitatief: de gegevens zijn door middel van interviews verzameld. Verder is de studie exploratief van aard vanwege het gebrek aan al bestaande theorie over de mogelijke invloed van de Islam op het kijkgedrag van moslimechtparen. Om deze reden heeft een uitgebreid vooronderzoek plaatsgevonden waarbij in totaal zes moslimechtparen zijn geïnterviewd over hun kijkgedrag en islamitische levensstijl. Middels de *Grounded Theory* methode is de daaruit voortgekomen data samen met de theorie zoals beschreven in het theoretisch kader gebruikt voor het samenstellen van de topiclijst voor het hoofdonderzoek waarvoor tien echtparen zijn geïnterviewd. Wat betreft de geïnterviewden is zowel bij het voor- als hoofdonderzoek gestreefd naar zoveel mogelijk variatie in afkomst, leeftijd, aantal huwelijksjaren, en mate van praktiseren. Naar aanleiding van deze interviews is in combinatie met eerdere empirische onderzoeken een vijftal moslimtypes vastgesteld. Elke echtgenoot is ingedeeld bij een van deze vijf types.

Uit de data is naar voren gekomen dat er sprake is van invloed van de Islam op het kijkgedrag van moslimechtparen, wat betreft ongewenste content en de manier en het moment waarop zij actie ondernemen wanneer zij hiermee geconfronteerd worden. De mate waarin er sprake is van invloed hangt samen met de mate waarin de Islam een rol speelt in het leven van de echtparen. Echtparen bij wie de Islam een grote rol speelt in hun leven beschouwen meer televisiecontent als ongewenst dan echtparen bij wie de Islam minder van belang is in hun dagelijkse bezigheden.

SLEUTELWOORDEN: Islam, Moslim, Echtparen, Normen en Waarden, Aanbidding, Moslimtypes, Kijkgedrag, Programmakeuze, Kijkmotieven, Invloed, Uses and Gratifications Theorie

Voorwoord

Na bijna vier jaar heb ik dan toch eindelijk mijn thesis voor de master Media en Journalistiek aan de Erasmus Universiteit kunnen afronden. Het resultaat hiervan ligt voor u. Een langzamere opstartperiode wegens ziekte, gevolgd door mijn eigen bruiloft, zwangerschap en bevalling van een prachtige zoon, wisseling van thesisbegeleider en tot slot de zwangerschap en bevalling van een beeldschone dochter hebben ervoor gezorgd dat een thesisproject van ongeveer vier maanden is uitgelopen tot zo'n vier jaar.

De duidelijke feedback van mijn begeleider Jeroen Jansz heeft er uiteindelijk voor gezorgd dat ik door de bomen het bos weer zag. Na het rigoureuus indammen van mijn oorspronkelijke hoofdvraag en het veranderen van een groot deel van mijn oorspronkelijke tekst kon ik met goede moed verder werken aan mijn onderzoek. Een onderzoek dat zijn bestaan voor een groot deel dankt aan de bereidheid van in totaal 16 echtparen die hun tijd vrijmaakten om mijn vragen te beantwoorden over hun kijkgedrag en islamitische levensstijl.

Tot slot heb ik veel gehad aan het vertrouwen en de interesse van mijn familie en vrienden. Dit geldt in het bijzonder voor mijn ouders en echtgenoot.

Inhoudsopgave

Samenvatting en sleutelwoorden

Voorwoord	2
1. Inleiding	4
2. De rol van de tv	10
2.1 Tv-gebruik.....	10
2.2 Islamitische televisiecontent	12
2.3 Motieven en kijkgedrag.....	13
2.3.1 Kijkgedrag van echtparen en gezinnen	15
2.3.2 Kijkgedrag en normen en waarden	17
3 De rol van de Islam	19
3.1 Basisbeginselen van de Islam	19
3.2 Aanbidding.....	22
3.3 Normen en waarden.....	22
3.4 Moslimtypen.....	24
4 Onderzoeksmethode	34
4.1 Verklaring methodekeuze	34
4.2 Data verzameling.....	35
4.3 Analyse	36
5. Resultaten interviews.....	39
5.1 Moslimechtparen en hun Islam.....	40
5.1.1 Interpretatie van de data	47
5.2 Tv-gebruik moslimechtparen.....	56
5.2.1 Interpretatie van de data	62
5.3 Manieren van islamitische invloed op het kijkgedrag.....	66
5.3.1 Interpretatie van de data	74
6. Conclusie	82
Literatuurlijst	85
Bijlagen	89
A. Beschrijving moslimechtparen vooronderzoek	89
B. Topiclijst interview vooronderzoek.....	94
C. Codelijst interviews vooronderzoek.....	97
D. Beschrijving moslimechtparen hoofdonderzoek	102
E. Topiclijst interview hoofdonderzoek.....	107
F. Vragenlijst moslimtypen.....	108
G. Codelijst interviews hoofdonderzoek	115

Bron illustratie voorblad: www.islamicworld92.blogspot.nl

1. Inleiding

De televisie is niet weg te denken uit onze samenleving. Aanbieders als UPC en Caiway bieden een grote verscheidenheid aan zenders aan, en ook via een schotel kan men een groot aantal (buitenlandse) zenders kiezen. Daarnaast zijn er nog diensten als Netflix die het mogelijk maken om allerlei films, series, en documentaires te kijken. Het mediagebruik van de Nederlandse bevolking is en wordt op verschillende manieren onderzocht. Een deel van deze onderzoeken richt zich specifiek op de allochtone bevolking en inwoners met een niet-Westerse afkomst (zoals D'Haenens et al., 2002; D'Haenens & Peeters, 2005). Iemand wordt beschouwd als allochtoon wanneer ten minste een van de ouders in het buitenland is geboren. In deze onderzoeken wordt voornamelijk gekeken naar jongeren en de mate waarin zij toegang hebben tot internet, welke programma's zij kijken op tv (zowel op de Nederlandse kabel-tv als op de schotel), welke programma's zij luisteren op de radio, en waar zij internet voor gebruiken (welke sites ze bezoeken etc.). Dit wordt vervolgens in verband gebracht met de mate waarin zij zijn geïntegreerd, wat onder andere wordt gemeten aan de hand van de volgende aspecten: beheersing van de Nederlandse taal, weten hoe het eraan toe gaat in bijvoorbeeld een ziekenhuis, de mate van sociale contacten met autochtone Nederlanders en de mensen van de eigen etniciteit. Ook wordt gekeken naar het opleidingsniveau (D'Haenens & Peeters, 2005).

Hoewel er in eerdere onderzoeken ook rekening wordt gehouden met de religieuze achtergrond, wordt hier niet erg diep op ingegaan. Men beperkt zich over het algemeen tot het onderzoeken van het mediagebruik van een doelgroep waarvan bijvoorbeeld een deel islamitisch is, maar gaat niet in op de manier waarop zij religieus gezien in het leven staan gecombineerd met hun mediagebruik terwijl dit nu juist interessante inzichten kan opleveren. Dit geldt in een grotere mate wanneer de doelgroep islamitisch is, aangezien de Islam een religie is die alle aspecten van het leven omvat. Dit betekent dat de mate waarin een moslim zich aan de islamitische leefregels houdt van invloed kan zijn op zijn programmakeuze. Zo is een belangrijk gegeven in de Islam dat men zijn tijd nuttig besteedt. Er kan dus worden verwacht dat de dagbesteding van een moslim die veel waarde hecht aan een islamitisch correcte leefwijze niet volledig bestaat uit het kijken van de serie *Breaking Bad*. De manier waarop een moslim zich bezighoudt met het aanbidden van God kan tevens een rol spelen in de programmakeuze. In de Islam valt een breed scala aan activiteiten onder

aanbidding. Naast de voor de hand liggende activiteiten zoals het verrichten van het gebed en vasten behoren zaken als het goed behandelen van andere mensen ongeacht hun religie en het opdoen van kennis tot aanbidding (Qaradawi, 2004). Centraal staat hierbij het navolgen van de ge- en verboden binnen de Islam gecombineerd met het liefhebben van God. Op deze wijze kan het dus zo zijn dat een moslim ervoor kiest om bijvoorbeeld niet naar Oh Oh Cherso¹ te kijken, maar in plaats daarvan naar een informatief programma waardoor hij kennis opdoet en zijn tijd nuttig besteedt. Bovendien zijn sommige scènes *haram*² of afkeurenswaardig om naar te kijken voor een moslim, omdat deze enerzijds indruisen tegen de geboden van de Islam en anderzijds zaken die verboden zijn tonen of aanmoedigen. Een voorbeeld hiervan zijn seksscenes. Het is dan aan de islamitische kijker om te beslissen of hij de richtlijnen van zijn geloof volgt en bijvoorbeeld even wat te drinken haalt of van zender verandert, of gewoon blijft kijken.

Wat verder van belang is bij de programmakeuze is de mate van integratie en iemands normen en waarden. Of iemand het Nederlands wel of niet beheerst is van invloed op de keuze voor tv-programma's (D'Haenens, Summeren, Kokhuis, & Beentjes, 2002). Bovendien kan het zo zijn dat iemand die (meer) is geïntegreerd van bepaalde dingen die op de Nederlandse tv te zien zijn niet opkijkt, terwijl dit voor iemand die minder is geïntegreerd wellicht schokkend of op zijn minst vreemd is. Hier spelen de normen en waarden van een persoon een rol bij. Onder normen worden de gedrag- en leefregels van een bepaalde groep mensen verstaan. Waarden zijn de idealen en overtuigingen van een bepaalde groep mensen. Elke cultuur heeft zijn eigen set van sociale normen (Fung & Scheufele, 2014). Zo hecht men in de ene cultuur bijvoorbeeld veel waarde aan het individuele aspect, terwijl in de andere cultuur het individu juist ondergeschikt is aan de groep (Fung & Scheufele, 2014). Dit cultuurverschil is ook aanwezig wanneer we kijken naar de westerse Nederlandse cultuur waarin het individu centraal staat, en de oosterse cultuur met islamitische normen en waarden waarin juist de groep centraal staat. Er is tevens een verschil in normen en waarden wat betreft de houding ten opzichte van onder andere alcoholgebruik, manier van kleden, omgang tussen mannen en vrouwen, en het belang van religie in het leven van een individu in het algemeen. Het is echter de vraag welke omgeving de sociale normen bepaalt; is dat de

¹ Een realityshow die draait een groep jongeren die voornamelijk alcohol drinken, uitgaan en seks hebben

² *Haram* betekent dat iets verboden is en dat een moslim een zonde begaat wanneer hij deze daad toch pleegt

Nederlandse omgeving, de eigen culturele omgeving of de religieuze omgeving (Fung & Scheufele, 2014).

Het verschil in normen en waarden kan ertoe leiden dat men ervoor kiest om juist niet of wel naar bepaalde programma's te kijken. Of om de keuze te maken voor de schotel, omdat de inhoud daarvan meer overeenstemt met de eigen normen en waarden. Bovendien is het grootste gedeelte van de inhoud op de televisie in de eerste plaats bedoeld om de aandacht van mensen vast te houden voor commerciële doeleinden en niet zozeer om de gewenste normen en waarden over te brengen (Zillmann, Bryant, & Huston, 2013). Dit geldt echter voornamelijk voor de commerciële omroepen en in veel mindere mate voor de publieke omroepen. Al zijn er wel ruimschoots meer commerciële zenders op tv.

Binnen het gezin speelt de televisie een aanzienlijke rol. Zo is tv kijken is een activiteit die regelmatig in het gezelschap van de partner wordt gedaan (Finucane & Horvath, 2000). Dit is voor dit onderzoek tevens een van de aanleidingen voor het onderzoeken van het kijkgedrag van moslimechtparen. Uit eerder onderzoek is bovendien gebleken dat mensen zich gelukkiger voelen wanneer zij samen met hun gezinsleden televisie kijken (Zillmann, Bryant, & Huston, 2013). Tv kijken als sociale factor vormt dan ook een belangrijk onderdeel in dit onderzoek. De tv voorziet echter niet alleen in het entertainment binnen een gezin, maar doet ook dienst als middel om de dag van structuur te voorzien (Lull, 2014). Bovendien kan de televisie ook dienen als een belangrijke bron van informatie. Tevens is het een medium dat de mogelijkheid biedt om te reflecteren op de eigen normen en waarden (Krijnen & Verboord, 2011). Hoe de inhoud van een tv-programma wordt geïnterpreteerd, hangt onder andere af van de identiteit van de kijker. Er is daarom geen sprake van slechts één betekenis van de 'tekst', maar van meerdere betekenissen elk binnen hun eigen context (Zillmann, Bryant, & Huston, 2013).

Religie, het gezin, en normen en waarden zijn aldus de drie factoren die, in verband gebracht met televisie kijken, de basiselementen vormen voor dit onderzoek. Met dit onderzoek probeer ik bij te dragen aan de kennis over de invloed van de Islam op het tv-kijkgedrag door moslimechtparen. Om dat te doen richt ik mij specifiek op moslimechtparen en de mate waarin hun islamitische normen en waarden en de mate van hun aanbidding een rol spelen in hun kijkgedrag en programmakeuze op tv. Onder 'tv' wordt de inhoud van de publieke en

commerciële omroepen en zenders verstaan zoals aangeboden door de Nederlandse providers, maar ook het aanbod via de schotel en Video on demand diensten als Netflix en Uitzendinggemist. Het kijken van filmpjes via bijvoorbeeld YouTube of Facebook wordt hier niet toe gerekend. ‘Tv kijken’ beslaat het kijken naar het zojuist genoemde aanbod via zowel het televisiescherm, als de laptop, tablet, computer en mobiele telefoon.

Hiermee kom ik tot de volgende onderzoeksvraag:

In hoeverre wordt het televisie kijkgedrag van moslimechtparen beïnvloed door hun islamitische geloofsovertuiging op het gebied van aanbidding en normen en waarden?

De hoofdvraag wordt beantwoord met behulp van de volgende twee deelvragen:

1. Wat houdt de geloofsovertuiging in van de echtgenoten op het gebied van aanbidding en normen en waarden en waarom is hier onderling verschil in?

Met deze deelvraag wordt onder andere gekeken naar de mate van praktiseren en de gedachtes over (islamitische) normen en waarden. Dit resulteert in de indeling van elke echtgenoot bij een van de vijf moslimtypes. Aan de hand van persoonsgebonden factoren wordt geprobeerd verklaringen te geven voor de onderlinge verschillen in het denken en handelen op het gebied van aanbidding en normen en waarden.

2. In hoeverre verschilt het kijkgedrag tussen de verschillende moslimtypen?

Met deze deelvraag wordt ingegaan op de vraag of er sprake is van verschillend kijkgedrag tussen de verschillende moslimtypen. Kijken zij andere programma's, hebben zij andere kijkmotieven, kijken ze langer of korter televisie?

Om antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag zijn tien moslimechtparen geïnterviewd aan de hand van een topiclijst. Vervolgens zijn deze interviews geanalyseerd en gecodeerd. Aan de hand van hun antwoorden op een vragenlijst over hun kennis van de Islam, mate van praktiseren, en enkele opinievragen op het gebied van normen en waarden zijn de echtgenoten individueel ingedeeld bij een bepaald moslimtype. Er zijn in totaal vijf moslimtypen tot stand gekomen waarbij de grootte van de rol van de Islam op de levensstijl varieert. Deze typen zijn gebaseerd op moslimtypen uit drie verschillende empirische

onderzoeken (zie Demant, 2005; Korf, Yesilgoz, Wouters, & Nabben, 2007; Nabben & Yesilgoz, 2006) en vervolgens aangepast naar aanleiding van de theorie zoals behandeld in het theoretisch kader en het eigen onderzoek naar de islamitische levensstijl van moslimechtparen. Met deze informatie over de echtgenoten is het mogelijk om hun islamitische instelling al dan niet in verband te brengen met hun programmakeuze en kijkgedrag. Deze manier van indelen is relevant, omdat zo duidelijk wordt in hoeverre er al dan niet sprake is van verschil in mate van invloed van de Islam op het kijkgedrag.

In dit onderzoek staan de visies van de moslimechtparen op hun kijkgedrag in verband met hun geloofsovertuiging centraal. Wetenschappelijk gezien is dit onderzoek van meerwaarde voor de hedendaagse kennis over het mediagebruik op de volgende punten: er wordt in dit onderzoek dieper ingegaan op de mogelijke islamitische invloed op de programmakeuze en het kijkgedrag vergeleken met andere onderzoeken naar het totale mediagebruik van moslims. Tevens richt dit onderzoek zich op moslimechtparen. Ten eerste vanwege de specifieke sociale context waarin tv wordt gekeken. En ten tweede omdat dit een meer gevarieerde groep is wat betreft leeftijd en afkomst in tegenstelling tot eerdere onderzoeken die zich voornamelijk richtten op jongeren van Marokkaanse en Turkse afkomst.

Wat betreft maatschappelijke relevantie is dit onderzoek enerzijds van belang voor het bewustzijn over de rol van religie in het kijkgedrag en de programmakeuze van moslimechtparen. In de praktijk is dit onderzoek interessant voor programmamakers met moslims als doelgroep, aangezien hiermee de wensen van hun doelgroep duidelijker worden. Dit is tegenwoordig misschien nog wel belangrijker dan eerder, aangezien er aanzienlijk is gesneden en samengevoegd binnen de Nederlandse publieke omroepen en deze bezuinigingen ook in 2017 doorgaan. Maar ook voor de makers van het journaal en actualiteitenprogramma's kan dit onderzoek meer duidelijkheid verschaffen over de manier waarop moslims deze mediavormen bekijken, specifiek wat betreft de berichtgeving over het Midden-Oosten, moslims, en de Islam (D'Haenens, EL-Sghiar, & Golaszewski, 2010; Shadid, 2005).

In deze thesis wordt de volgende indeling aangehouden; allereerst wordt in het theoretisch kader ingegaan op tv-bezit, televisiecontent, en kijkgedrag. Hierna komt de normatieve

islamitische visie op aanbidding en normen en waarden aan bod. Daarop volgt de manier waarop de moslimtypen tot stand zijn gekomen en een beschrijving van de vijf moslimtypen. In het hoofdstuk Onderzoeksmethode wordt ingegaan op de keuze voor interviews en de manier van dataverzameling en analyse van de data. Het daarop volgende hoofdstuk bespreekt de resultaten van de interviews en de interpretaties van die resultaten. Tot slot wordt in de Conclusie getracht antwoord gegeven op de onderzoeksvraag.

2. De rol van de tv

De televisie is niet meer weg te denken uit de samenleving. Volgens het onderzoek *Tv in Nederland 2012* van Stichting Kijkonderzoek (SKO) had in 2012 97.5% van de Nederlandse bevolking een of meerdere tv-toestellen thuis in gebruik. 5.1% Beschikt over een schotel (SKO, 2012). Soortgelijke cijfers komen naar voren in het onderzoek *Media: Tijd in beeld* (Sonck & De Haan, 2015) van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). Bovendien blijkt daaruit dat men tegenwoordig ook steeds meer beschikt over een digitale televisieontvanger (53%) of een smart-tv (14%).

Eerder onderzoek naar het mediagebruik van etnische minderheden in Nederland (Baardwijk, Dragt, Peeters, & Vierkant, 2004) geeft aan dat van de ondervraagde Turken en Marokkanen 99%³ in 2002 over een televisietoestel beschikt. 70% Van de Turken en 55% van de Marokkanen beschikt over zowel een kabel- als schotelaansluiting (Baardwijk, Dragt, Peeters, & Vierkant, 2004). Het is echter onduidelijk hoe het nu, vijftien jaar later, is gesteld met het mediabezit onder Turken, Marokkanen en moslims met een andere afkomst. Aan de cijfers van het SKO te zien, is het te verwachten dat het bezit van een televisie gelijk is gebleven aangezien in 2012 vrijwel alle Nederlanders over een of meerdere tv-toestellen beschikte. Er wordt niet alleen via de televisie naar tv-programma's gekeken, zoals ook blijkt uit het SKO onderzoek: 23% van de 13 plussers gebruikt hiervoor ook wel eens de laptop, 17% kijkt wel eens tv via de desktop, 11% gebruikt hiervoor de tablet en 7% kijkt wel eens tv via zijn of haar smartphone (SKO, 2012).

2.1 Tv-gebruik

Het SCP onderzoek (2015) wijst uit dat men in Nederland het meest 'kijkt' naar een medium, gemiddeld drie uur per dag. Het gaat hier om tv kijken, maar ook kijken via internet zoals naar Uitzending gemist en Youtube. Uit onderzoek van d'Haenens et al. (2002) is gebleken dat voor onder andere Nederlandse, Turkse en Marokkaanse jongeren de televisie het meest gebruikte medium is in de vrije tijd. Een vanzelfsprekende belangrijke factor bij de programmakeuze wat betreft Nederlandstalige tv of televisie in de taal van het land van afkomst, is de beheersing van de Nederlandse taal. Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat beheersing van het Nederlands leidt tot een frequenter gebruik van

³ In totaal zijn 408 Turken en 366 Marokkanen ondervraagd uit verschillende steden in Nederland

Nederlandstalige media (zie bijv. *Media en etnisch-culturele minderheden in de Lage Landen: trends in 15 jaar onderzoek* van d'Haenens et al., 2010). Dit houdt in dat een persoon die het Nederlands niet goed beheerst vaker kiest voor programma's in zijn moedertaal en hierdoor via de televisie minder te maken krijgt met de gebeurtenissen binnen de Nederlandse samenleving. Bovendien kunnen programma's die op de eigen cultuur of religie zijn gericht fungeren als een soort houvast aan het land van afkomst. Onderzoek van Peeters en d'Haenens (2005) wijst uit dat media een overbruggende (*bridging*) of een verbindende (*bonding*) eigenschap hebben. Een medium is verbindend wanneer het de individuele identiteit van een persoon en de homogeniteit van de groep versterkt (D'Haenens & Peeters, 2005). Met andere woorden wordt er dus een verbinding gemaakt met het thuisland, de cultuur en/of religie, en richt men zich specifiek op leden van de eigen cultuur/afkomst. De overbruggende eigenschap van een medium uit zich juist in het feit dat de verschillen tussen cultuur, etc. worden verkleind oftewel overbrugd.

Uit eerder onderzoek is bovendien gebleken dat de manier waarop allochtonen worden afgebeeld op televisie een rol speelt bij de mediakeuze. Allochtone jongeren gebruiken de tv als hun voornaamste informatiebron, maar stellen zich wel kritisch op (D'Haenens, EL-Sghiar, & Golaszewski, 2010). Dit komt doordat zij het niet eens zijn met de manier waarop zij worden gerepresenteerd op tv. Shadid (2005) stelt zelfs dat: "(...) de westerse media op tal van manieren tekortschieten in hun verslaggeving over moslims en allochtonen in het algemeen, met als gevolg dat hun negatieve imago wordt bestendigd en zelfs versterkt" (p. 331). Dat de media dit negatieve beeld in stand houden, is voor sommige allochtonen een reden om te kiezen voor zenders uit eigen land of om het nieuws met een korreltje zout te nemen.

Bovendien krijgt het moslimpersonage ook in films en series vaak een negatieve rol toebedeeld. Shaheen (1997; 2003) concludeerde na het bestuderen van meer dan 900 Hollywoodfilms met Arabische personages dat slechts in een handvol gevallen een Arabier een heldenrol vervulde. In de overige gevallen worden ze afgebeeld op een negatieve en stereotype manier. Verder worden moslims als één type afgebeeld: de mannen als gewelddadige barbaren die vrouwen onderdrukken en de vrouwen als volgzame types die helemaal bedekt zijn (Shaheen J. G., 2003). Tevens wordt er van dé Islam uitgegaan met gelovigen die hetzelfde denken, voelen en doen:

Ever since the camera began to crank, the unkempt Arab⁴ has appeared as an uncivilized character, the cultural Other, someone who appears and acts differently than the white protagonist, someone of a different race, class, gender or national origin. The diverse Islamic world is populated solely with bearded mullahs, shady sheikhs in their harems, bombers, backward Bedouins, belly dancers, harem maidens and obsequious domestics. Image makers cover women in black from head to toe and have them follow several paces behind abusive sheikhs, their heads lowered, as mute, uneducated, unattractive, enslaved beings, solely attending men (Shaheen J. , 1997, p. 12)

Maar behalve de beeldvorming op televisie speelt het natuurlijk ook een rol welke media beschikbaar zijn. Iemand zonder schotel of iets dergelijks zal eerder naar het Nederlandse zenderaanbod kijken, simpelweg omdat er minder keuzemogelijkheden beschikbaar zijn.

2.2 Islamitische televisiecontent

Slechts een beperkt aantal programma's van Nederlandse bodem is specifiek gericht op de islamitische kijkers. Programma's zoals Mijn Tante in Marokko en de Turkse versie Mijn Tante in Turkije, beide reisprogramma's met als focus de reis naar en het verblijf in respectievelijk Marokko en Turkije, waren slechts periodiek te zien, namelijk tijdens de zomervakantie. Hetzelfde geldt voor korte series als Lipstick Moslims waarin presentatrice Samira al-Kandoussi onderzoekt hoe je als gesluierde vrouw omgaat met mode. Het Ramadan journaal is het enige 'vaste' programma en keert elk jaar tijdens de islamitische vastenmaand terug.

Verder verdwijnen de islamitische zenders en programma's snel. Zo is de Nederlandse Moslim Omroep (NMO) sinds maart 2010 failliet en is het multiculturele programma MTNL van Stichting Multiculturele Televisie Nederland sinds 31 december 2012 niet meer te zien. Het nieuwsprogramma De Halve Maan is sinds 2013 niet meer te zien. De NMO werd opgevolgd door Moslimomroep Stichting Zendtijd Moslims (SZM), maar hun uitzendlicentie verliep eind 2015. Alle zeven religieuze omroepen moesten zich vanaf 1 januari 2016 aansluiten bij een grotere omroep, maar het lukte de SZM niet om aansluiting te vinden. De NTR heeft daarom sinds begin 2016 de islamitische programmering op zich

⁴ In dit citaat wordt 'Arab' gezegd in plaats van moslim, maar volgens het stereotype is elke Arabier moslim

met het programma De Nieuwe Maan. TRT Int., een Turkse zender, is de enige zender die dagelijks Turkstalige programma's uitzendt.

Het is echter de vraag in hoeverre moslims ook daadwerkelijk geïnteresseerd en op zoek zijn naar programma's met Islam gerelateerde onderwerpen op tv. Niet elke moslim is immers even actief bezig met zijn geloof en er zijn ook andere wegen voor het opdoen van kennis over de Islam. Bovendien speelt het ook mee dat Nederland een seculier land is waarin religie meer op de achtergrond en in de privésferen speelt. Dit komt dan ook tot uiting in het programma-aanbod. Desalniettemin is het aannemelijk dat het voor een deel van de islamitische gemeenschap een gebrek is dat er weinig programma's over de Islam worden aangeboden via de reguliere omroepen. Zeker wanneer zij niet over een schotel beschikken, of wanneer zij de taal niet machtig zijn die wordt gesproken in de islamitische programma's die via de schotel beschikbaar zijn.

2.3 Motieven en kijkgedrag

Bijna iedereen kijkt programma's en filmpjes op tv of via internet in zijn of haar vrije tijd. Televisie kijken roept verschillende associaties op, zoals ontspanning, informatief en tijdverspilling. Het is bovendien een activiteit die om verschillende redenen wordt gedaan. Dit betekent echter niet dat men altijd bewust tv gaat kijken, het kan ook zo zijn dat men er 'inrolt' bijvoorbeeld doordat iemand anders tv kijkt (Conway & Rubin, 1991). Bij onderzoek naar de kijkmotieven wordt voornamelijk gebruik gemaakt van de *uses and gratifications* theorie. Deze theorie is gebaseerd op de gedachte dat wanneer kijkers voor bepaalde media en programma's kiezen, zij worden beïnvloed door verschillende persoonlijke en onpersoonlijke factoren zoals normen en waarden, behoeftes, en de omgeving waarin zij zich bevinden (Fisher, 1978). Er wordt gefocust op wat de kijker doet met de media, waarbij de kijker een actieve rol krijgt toebedeeld (Rubin, 1993). In de basis gaat het erom waarom een persoon voor een bepaald gemiddeld bericht kiest en niet voor een andere, en welke genoegdoening hij daarvan krijgt (Ruggiero, 2000). Er is dus sprake van psychologische benadering waarbij de motivatie en het gedrag van de kijker wordt onderzocht (Rubin, 1993). Met deze benadering wordt geprobeerd om media effecten te verklaren "in terms of the purposes, functions, or uses (that is, uses and gratifications) as controlled by the choice patterns of (active) receivers" (Fisher, 1978, p. 159).

Een van de factoren van invloed op het kijkgedrag volgens de *uses and gratifications* theorie zijn normen en waarden. De term 'normen' staat voor gedragingen waar een bepaalde verwachting bij hoort (Bicchieri, 2006). Over het algemeen wordt een persoons perceptie van de sociale normen gevormd door het gedrag van anderen, al dan niet correct volgens de sociale normen (Fung & Scheufele, 2014). Het gaat dus om een individuele interpretatie waarop iemands sociale normen zijn gebaseerd. Volgens Bicchieri (2006) hangt het bestaan van een norm af van "(...) a sufficient number of people believing that it exists and pertains to a given type of situation, and expecting that enough other people are following it in those kinds of situations" (p. 2). Een interessante theorie hierbij is de *spiral of silence* theorie. De *spiral of silence* theorie is gebaseerd op twee hypothesen, namelijk dat individuen ten eerste de gewoonte hebben om naar de houding van hun omgeving te kijken en dit te vergelijken met hun eigen mening over een controversieel onderwerp, en ten tweede dat personen niet snel geneigd zijn om hun mening te geven wanneer blijkt dat die niet wordt gedragen door de meerderheid (Fung & Scheufele, 2014). Vandaar ook de naam *spiral of silence*, aangezien de mening van de minderheid niet geuit wordt doordat men alleen de mening van de meerderheid waarneemt. Bovendien wordt de norm bevestigd wanneer de volgers ervan anderen zien die zich houden aan die norm. Dit is echter niet in alle gevallen zo. Elke cultuur heeft namelijk ook zijn eigen set van sociale normen (Fung & Scheufele, 2014). Zo komt men alleen achter bepaalde normen door de grens te overschrijden, bijvoorbeeld door iemand aan te raken tijdens het praten en dit wordt niet op prijs gesteld (Bicchieri, 2006). Dit soort situaties komt vaak voor bij culturele verschillen tussen mensen. Dit cultuurverschil in normen is ook aanwezig wanneer we kijken naar de westerse Nederlandse cultuur waarin het individu centraal staat, en de oosterse cultuur met islamitische invloeden waarin juist de groep centraal staat.

Wat verder volgens de *uses and gratifications* theorie van invloed is bij de programmakeuze is het bevredigen van de behoeftes. Kijkers zoeken doelbewust naar een programma dat in hun behoeftes voorziet. Er is dus sprake van bepaalde kijkmotieven. Conway en Rubin (1991) hebben de motieven om tv te kijken in zes factoren ingedeeld; zich hierbij baserend op onderzoek van McGuire (1974; 1975) naar psychologische motieven om tv te kijken gecombineerd met de *uses and gratifications* theorie. De eerste categorie van redenen om tv te kijken is 'Het doden van de tijd' waaronder motieven vallen zoals 'Tv kijken uit

verveling', 'Omdat er niets beters te doen is', en 'Omdat er niemand is om mee te praten of samen mee te zijn'. De tweede factor is 'Entertainment' met motieven als 'Het is leuk om te doen' en 'Het amuseert mij'. 'Informatie' is de volgende factor en daar horen de volgende motieven bij: 'Leren over mijzelf en anderen' en 'Weten dat anderen dezelfde problemen hebben'. De vierde factor is 'Ontsnappen' met onder andere het motief 'Ontsnappen aan mijn bezigheden'. 'Relaxen' is de een na laatste factor, met de bijbehorende motieven 'Ik word er relaxed van' en 'Het helpt me ontspannen'. Tot slot is de zesde factor 'Status verhogend' en de motieven die daar bij horen zijn 'Ik voel mij belangrijker dan ik ben' en 'Indruk maken op mensen' (Conway & Rubin, 1991).

Andere factoren die een rol spelen bij de programmakeuze zijn sekse, leeftijd en opleidingsniveau (Krijnen & Verboord, 2011). Mannen kijken graag naar sport en actualiteiten, terwijl vrouwen eerder kiezen voor soaps en drama (Hill, Weibull, & Nilsson, 2007). Bovendien trekken de actualiteiten en het nieuws meer hoogopgeleiden en ouderen aan, en kijken de jongeren en lageropgeleiden liever naar entertainment (Hill, Weibull, & Nilsson, 2007). Hoewel het niet met zekerheid is te zeggen dat deze voorkeuren precies zo gelden voor het kijkgedrag van moslimechtparen, is het wel waarschijnlijk aangezien het gegeven dat iemand moslim is geen invloed heeft op de sekse, leeftijd of opleidingsniveau.

Kennis over de aanwezigheid van deze voorkeuren is van belang, omdat dit meer context kan verschaffen over de programmakeuze. Bovendien kan dit de mogelijke islamitische invloed op de programmakeuze nuanceren, doordat het bijvoorbeeld voor hoogopgeleiden al meer vanzelfsprekend is om naar informatieve programma's te kijken en niet zozeer vanwege het feit dat ze dan hun tijd nuttig besteden en kennis opdoen wat islamitisch gezien de voorkeur verdient. Al sluit het een het ander niet uit. Het is echter te verwachten dat dit samen hangt met de manier waarop een persoon islamitisch gezien in het leven staat.

2.3.1 Kijkgedrag van echtparen en gezinnen

Televisie kijken is een activiteit die men vaak in het gezelschap van anderen doet. Dit gegeven gecombineerd met de verschillende kijkmotieven en persoonlijke voorkeuren gebaseerd op sekse, maken echtparen en hun kijkgedrag een interessante doelgroep om te onderzoeken. Voor getrouwde koppels is televisie kijken bijvoorbeeld een manier om voldoening te halen uit het huwelijk, doordat het een meer intieme vorm van samenzijn is waarbij er al dan niet sprake is van verbaal en/of lichamelijk contact (Lull, 2014). Onderzoek

van Finucane en Horvath (2000), waarvoor 6 getrouwde mannen en 8 getrouwde vrouwen zijn geïnterviewd, gaat in op het kijkgedrag van echtparen. Er is sprake van zowel positieve als negatieve invloed die wordt ervaren door de echtparen. Voor sommige echtparen is het zelfs zo dat een avondje naar hun favoriete programma's kijken voelt als een date. Wat betreft andere positieve invloeden worden zaken genoemd als het geven van een groter gevoel van samenzijn. Tv kijken geeft aanleiding tot meer interactie tussen de echtgenoten, zowel verbaal als non-verbaal. Ook geeft het de mogelijkheid om gevoelens te delen. Bovendien ondervindt men meer plezier aan het samen kijken (Finucane & Horvath, 2000). Verder zeggen de echtgenoten dat de inhoud van de programma's voor discussies kan zorgen waarbij onderwerpen naar voren komen waar men anders niet over zou spreken. Er zijn echter ook negatieve effecten van tv kijken op hun huwelijk volgens de echtparen. De twee grootste negatieve effecten zijn het creëren van een 'eigen wereld' bij degene die tv kijkt, waardoor de ander zich genegeerd voelt. En het opkomen van irritaties tijdens het kijken, bijvoorbeeld doordat de ene echtgenoot juist wil praten tijdens een programma en de ander liever in stilte kijkt. Tot slot is er nog de meest voor de hand liggende negatieve kant van het samen tv kijken, namelijk onenigheid over de programmakeuze. Over het algemeen is het de man die de afstandsbediening beheert en dit leidt niet altijd tot een programma dat ook naar de zin is van de vrouw (Finucane & Horvath, 2000). De televisie kan dus ook een rol spelen in het bevestigen van de dominante positie van een gezinslid. Dit geldt niet alleen voor het kiezen van een programma, maar ook wat betreft het geven van zijn of haar mening over een onderwerp op tv en de mate waarin diegene weet wat er speelt in de wereld (Lull, 2014). Morley (2005) benadrukt tevens de verschillen in de manieren van tv kijken door mannen en vrouwen en wijdt dit aan een verschil in macht. Hij beschrijft dit als een verschil in "their differential power to choose what they view, how much they view, their viewing styles and their choice of particular viewing material" (Morley, 2005, p. 139).

Binnen een huishouden heeft de televisie bovendien verschillende rollen. Zo is de televisie, naast een bron van entertainment, een omgevingsfactor die zorgt voor een constante aanlevering van beeld en geluid (Lull, 2014). Dit zorgt er tevens voor dat men altijd op de televisie kan terugvallen voor een gespreksonderwerp (Lull, 2014). Verder dient de televisie als gezelschap tijdens het doen van huishoudelijke taken. Bovendien brengt televisie kijken structuur aan binnen het gezin. Hierbij kan gedacht worden aan specifieke tijden om te eten en de tijd om naar bed te gaan. De tv biedt echter ook de mogelijkheid tot

samen zijn van bijvoorbeeld ouders en kinderen, zonder de directe noodzaak tot communiceren (Lull, 2014). Ook wordt de tijd die men als ouders besteedt met hun kinderen aan tv te kijken gezien als een gemakkelijkere vorm van tijdsbesteding dan wanneer er geen tv wordt gekeken tijdens de familietijd (Zillmann, Bryant, & Huston, 2013). Dit samen tv kijken kan bovendien bijdragen aan het gevoel van samenhangigheid wanneer er gezamenlijk wordt gelachen of juist verdriet of woede wordt geuit naar aanleiding van de inhoud op televisie. Zo voelen mensen zich gelukkiger wanneer zij tv kijken in het gezelschap van hun gezin of familieleden, dan wanneer zij alleen kijken (Lull, 2014; Zillmann, Bryant, & Huston, 2013).

De verschillende dynamieken tijdens het tv kijken zijn op zichzelf al interessant, maar de gedragingen tussen en de motieven van echtparen maken het complexer. Dit blijkt naast de verschillende voorkeuren ook uit het mogelijke machtsverschil tussen man en vrouw. Zoals gezegd is de man vaak degene die bepaalt wat er wordt gekeken op televisie waarmee de dominante positie van de man binnen het gezin wordt bevestigd. Dit machtsverschil heeft echter niet alleen betrekking op wat er wordt gekeken, maar bijvoorbeeld ook op hoe vaak en hoe lang er tv wordt gekeken door de man of vrouw. Dit maakt de mate waarin er sprake is van dit machtsverschil tussen de echtparen een belangrijke factor van invloed op het kijkgedrag. Verder is er in dit onderzoek sprake van echtparen die zichzelf als moslim beschouwen en dit al dan niet tot uiting laten komen in hun dagelijkse bezigheden. Er speelt dus de mogelijkheid van religieuze invloed wat betreft de programmakeuze en het kijkgedrag bovenop de persoonlijke en gezamenlijke motieven, en voorkeuren gebaseerd op sekse, leeftijd en opleidingsniveau.

2.3.2 Kijkgedrag en normen en waarden

Normen en waarden spelen niet alleen een rol in de manier waarop mensen met elkaar omgaan, maar ook in de televisiecontent en daarop aansluitend de programmakeuze en het kijkgedrag van de kijkers. Gelet op enerzijds de programma's op televisie en anderzijds de programmakeuze, dan zijn er een aantal zaken die opvallen. Ten eerste is het aanbod van de omroepen in overeenstemming met de *spiral of silence* theorie wat betreft religieuze en dus ook islamitische inhoud. Nederland is immers een seculier land met een scheiding tussen kerk en staat. Qua religie komt het Christendom en de daarbij horende normen en waarden op de eerste plaats, maar ook dit is vanwege de seculiere instelling nauwelijks terug te zien

in zowel de publieke als commerciële programmering. Dit in tegenstelling tot de inhoud op televisie die wordt aangeboden via de schotel die is gericht op islamitische landen. Bovendien zijn de islamitische programma's via de Nederlandse omroepen aangepast aan de sociale normen van de Nederlandse omgeving en daarom hebben zij meer een maatschappelijke invalshoek. Er is bijvoorbeeld geen sprake van een zender waarop de gehele dag Koran wordt geciteerd of een programma waarin lezingen over de Islam worden gegeven, zoals wel veelvuldig het geval is met het aanbod via de schotel.

Wat betreft de sociale normen en de programmakeuze kan er het volgende worden vastgesteld. Zoals gezegd is de programmakeuze afhankelijk van verschillende factoren, waarvan normen en waarden er een is. Dit werpt de vraag op in hoeverre iemand programma's kijkt met inhoud die tegenstrijdig is met zijn normen en waarden. Het is te verwachten dat dit onder andere ligt aan het soort programma, zoals het nieuws of een realitysoap, maar ook aan de algehele inhoud van een programma. Zo kan een programma deels tegenstrijdig zijn met iemands normen vanwege de meningen die worden geuit, maar ook kan het zo zijn dat het programma op zichzelf als aanstootgevend wordt ervaren.

Normen en waarden hebben aldus een grote rol in deze thesis. Zo zijn ze enerzijds medebepalend voor het indelen van de echtgenoten bij een bepaald moslimtype, wat op zijn beurt weer medebepalend is voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag. Maar ook blijkt uit de theorie dat normen en waarden van invloed kan zijn op zowel de programmakeuze als het kijkgedrag. In deze thesis zal daarom worden gekeken naar de mate van invloed van islamitische normen en waarden op de programmakeuze en het kijkgedrag van moslimechtparen.

3 De rol van de Islam

De Islam is een religie die alle aspecten van het dagelijks leven omvat. Er zijn regels voor het aanbidden van God, maar ook voor zaken als handeldrijven en het huwelijk. Voor de meeste moslims is de Islam dan ook niet slechts een deelaspect van het leven (Küng, 2006). De manier waarop een moslim zijn of haar leven inricht en of dit islamitisch gezien ‘verantwoord’ is, verschilt echter per individu. Bovendien zijn er, net zoals bij het Christendom, verschillende stromingen binnen de Islam, waarvan de meest voorkomende het soennisme is. Het is daarom van belang om de Islam te begrijpen op de manier waarop moslims dat doen (Küng, 2006). Om deze reden gaan we allereerst in op het normatieve uitgangspunt wat betreft aanbidding en normen en waarden.

3.1 Basisbeginselen van de Islam

De Islam is naast het Christendom en Jodendom een van de drie grote monotheïstische religies. In de Islam staat het geloven in de eenheid van Allah centraal, wat wordt aangeduid met de Arabische term *tawhied* (Bartels, 2008). Dit komt tot uiting in de *shahada*, oftewel geloofsgetuigenis, die luidt: Ik getuig dat er geen God is dan Allah, en ik getuig dat Mohammed Zijn boodschapper en profeet is.

Geloven in God is voor moslims geen ‘blind waagstuk’, zoals Küng (2006) het verwoordt, het is “een daad van kennen, willen, en voelen: een vertrouwen dat een voor waar houden mede omvat. Het gaat om een persoonlijke, geleefde, vertrouwende – eenvoudige of hoogst genuanceerde – grondhouding: een gelovige levenshouding en manier van leven, van waaruit mensen leven en denken, handelen en ondergaan” (Küng, 2006, p. 129).

Naast de *shahada* zijn er nog vijf punten waar moslims in geloven, namelijk:

1. De engelen
2. De geopenbaarde boeken (de Thora, Bijbel (Psalmen en het Evangelie), en de Koran)
3. De profeten, van wie Mohammed de laatste is
4. De Dag der Opstanding
5. Het lot (Qaradawi, 2004, p. 49)

In de Islam worden alle profeten die vóór Mohammed leefden erkend. Belangrijk verschil is echter dat Jezus niet wordt gezien als de zoon van God, maar als een profeet. Ook erkennen de moslims de heilige boeken van het Christendom en Jodendom, maar zij zien de Koran als het heilige boek zoals dat door God is geopenbaard aan Mohammed, zonder wijzigingen van mensen erin. Bovendien zien zij de Koran als het perfecte sluitstuk van alle openbaringen, waarna dus niet nog meer openbaringen zullen volgen. Het vierde geloofspunt staat voor de dag waarop volgens de moslims alle mensen uit de dood zullen worden opgewekt en verantwoording moeten afleggen over hun daden. Verder geloven moslims in het bestaan van engelen en in het lot (Bartels, 2008). Dit laatste houdt in dat zij geloven dat alles wat er gebeurt voorbestemd is, of dit nu goed of kwaad is. Kanttekening hierbij is dat het goede en kwade alleen kunnen gebeuren als God het toelaat. Mensen hebben een vrije wil waarmee zij zelf bepalen wat ze wel of niet doen. Echter geldt dat wanneer mensen besluiten om te leven volgens de Islam, zij hiervoor worden beloond in het wereldse leven en in het hiernamaals. Wie ervoor kiest om niet te leven volgens de regels van de Islam zal hiervoor worden bestraft in het hiernamaals.

Naast deze zes geloofspunten, zijn er nog de vijf zuilen van de Islam. Deze zuilen zijn vijf activiteiten die de basis vormen voor het leven volgens de Islam, namelijk de geloofsgetuigenis, het gebed, het betalen van de *zakaat*, het vasten, en het verrichten van de *haji* (Bartels, 2008; Qaradawi, 2004). Met deze plichten wordt bovendien een grens getrokken tussen moslims en niet-moslims (Küng, 2006). De geloofsgetuigenis staat voor het getuigen van de eenheid van God en wordt hiermee tevens bevestigd dat Mohammed de boodschapper en profeet van God is. De volgende zuil, het gebed, staat voor de vijf verplichte gebeden die elke moslim dagelijks moet verrichten. Alleen vrouwen die menstrueren of kraambloedingen hebben hoeven deze gebeden niet te verrichten, en hoeven deze ook niet in te halen. Het gebed is een grote plicht van de moslim en de belangrijkste godsdienstige handeling (Küng, 2006).

Het betalen van de *zakaat* is de derde zuil. Moslims zijn verplicht elk jaar eenmalig een bedrag ter hoogte van een bepaald percentage van hun totale bezittingen ten behoeve van arme mensen te geven. Er is echter wel sprake van een ondergrens waarboven het financiële vermogen van de moslim moet liggen voordat deze verplichting voor hem geldt. Het betalen van de *zakaat* is niet gelijk aan het geven van *sadaqa*, oftewel

liefdadigheid/aalmoezen. Het verschil hierin ligt in het feit dat men het gehele jaar door meerdere keren aalmoezen kan geven van elk gewenst bedrag, maar ook het geven van bijvoorbeeld kleding is *sadaqa*, net als immateriële zaken als het glimlachen naar een ander. Bovendien is het geven van aalmoezen niet verplicht en het betalen van de *zakaat* wel. Küng (2006) geeft vier motieven voor de verplichting van het betalen van de zakaat: ten eerste toont de moslim op deze manier zijn dankbaarheid aan God, ten tweede reinigt het het bezit, ten derde bevordert het de solidariteit onder de moslims, en tot slot vermindert het de sociale tegenstellingen (Küng, 2006, p. 181).

De vierde zuil, het vasten, staat voor de verplichting om de gehele maand ramadan te vasten wanneer je daar lichamelijk toe in staat bent. Zo is het voor bijvoorbeeld chronisch zieken niet verplicht om te vasten, maar moeten zij voor elke dag een bepaald bedrag betalen dat gelijk is aan de waarde van de maaltijd voor een arme. Moslims vasten om zo voor hun zonden boete te doen en deze goed te maken, om hun lichamelijke behoeftes in toom te houden, en om hun vroomheid te bevorderen (Küng, 2006).

De laatste zuil is de *hajj* oftewel de bedevaart naar Mekka. Ook deze activiteit is voor elke moslim verplicht, mits hij daartoe lichamelijk en financieel⁵ in staat is, geestelijk in orde is, en de weg ernaar toe veilig is. Het doel van de hajj is "(...) verwerven (van een) religieuze, spirituele grondhouding: dat men zich volledig overgeeft aan God en zich tijdelijke afwendt van de wereld" (Küng, 2006, p. 187). Volgens het ideaalbeeld behoudt de pelgrim deze houding ook wanneer hij is teruggekeerd van de hajj.

Behalve bovengenoemde uitzonderingen op de verplichte uitvoering van de vijf zuilen, is er nog de regel dat deze verplichtingen alleen gelden voor moslims die geestelijk gezond zijn. Mensen die verstandelijk gehandicapt zijn worden niet verantwoordelijk gesteld voor hun doen en laten, omdat het niet mogelijk is hen daarvoor ter verantwoording te roepen. Ook is het zo dat kinderen tot aan hun eerste zaadlozing of menstruatie nog niet verantwoordelijk zijn voor deze en andere religieuze verplichtingen. Dit heeft ermee te maken dat kinderen hun daden nog niet kunnen overzien en zich niet altijd volledig bewust zijn van de mogelijke gevolgen.

⁵ Dit houdt bovendien in dat een moslim geen schulden mag hebben openstaan.

3.2 Aanbidding

Moslims geloven dat zij op aarde zijn om God te aanbidden. Dit heeft zijn basis in het Koranvers (hoofdstuk 51, vers 56): “En Ik heb de *djinn*⁶ en de mensen slechts geschapen om Mij te aanbidden” (Siregar, 2001, p. 704). De essentie van aanbidding is het zich houden aan de geboden en verboden zoals die door God zijn vastgesteld gepaard met het liefhebben van God. Dit betekent aan de ene kant dat het niet genoeg is om alleen te erkennen dat God bestaat en dat je in hem gelooft, maar aan de andere kant ook dat het niet voldoende is om alleen plichtmatig de geboden uit te voeren en hetgeen verboden is te laten. Het aanbidden van God omvat dus veel meer zaken dan bijvoorbeeld alleen het verrichten van de vijf zuilen. Andere dingen die onder aanbidding vallen zijn het lezen, reciteren en memoriseren van de Koran, en het verrichten van smeekbedes (Qaradawi, 2004).

Bovendien valt onder aanbidding het goed behandelen van andere mensen, zoals de familiebanden onderhouden, een goede omgang met de burens ongeacht zaken als hun religie en seksuele voorkeur, en eerlijk zijn in de handel. Ook andere ethische kwesties, zoals het spreken van de waarheid en het nakomen van beloftes, worden onder de noemer aanbidding geschaard (Qaradawi, 2004).

Tot slot valt onder aanbidding hetgeen ‘goddelijke ethiek’ wordt genoemd, zoals het houden van God en zijn boodschapper Mohammed, het hebben van godvrees, geduld hebben tijdens beproevingen, hopen op de barmhartigheid van God, en zich bewust zijn dat God alle openlijke en verborgen handelingen ziet (Qaradawi, 2004). Het verschil tussen ‘gewone’ ethiek en ‘goddelijke’ ethiek ligt in het gegeven dat het bij de ‘gewone’ ethiek draait om zaken tussen mensen onderling en bij ‘goddelijke’ ethiek om de relatie tussen de gelovige en God, zoals tot uiting komt in het hebben van godvrees.

In de Islam heeft alleen God recht om te worden aanbeden. Dit principe is zo sterk dat een moslim buiten het geloof treedt zodra hij de eenheid van God ontkent. Dit houdt onder andere in dat men niet mag geloven in meerdere goden, maar ook niet mag offeren in de naam van iemand anders dan God.

3.3 Normen en waarden

Normen en waarden vormen een belangrijke basis om zo goed mogelijk met elkaar samen te leven in dezelfde maatschappij. Het begrip normen staat voor de gedrag- en leefregels van

⁶ *Djinn* zijn volgens de Koran, net als engelen, onzichtbare schepsels van God.

een bepaalde groep mensen. Het begrip waarden staat voor de idealen en overtuigingen van een bepaalde groep mensen. Küng (2006) stelt dat de Islam een ethisch georiënteerde godsdienst is. Dit komt tot uiting in de Arabische term '*adab*' wat 'gewoonte', 'etiquette', en 'gedragswijze' betekent. '*Adab al-islam*' staat voor alle goede manieren die hun basis hebben in de islamitische bronnen (Ibrahim al-Kaysi, 2006). De grote waarde die wordt gehecht aan het hebben van normen en waarden blijkt uit de volgende hadieth-tekst: "It can almost be asserted that *adab* equals two thirds of religion"⁷ (Goldziher, 2015, alinea 1).

De normen en waarden van de Islam zijn gebaseerd op de Koran en *Sunnah*. De *Sunnah* bestaat uit alle uitspraken, handelingen en stilzwijgende goedkeuringen van de profeet Mohammed. Deze uitspraken, handelingen en stilzwijgende goedkeuringen zijn vanaf het begin van zijn profeetschap doorgegeven en overgeleverd door metgezellen van Mohammed en de generaties daarna in 'overleveringen', wat in het Arabisch *ahadieth* (enkelvoud *hadieth*) wordt genoemd. Deze overleveringen hebben betrekking op religieuze aangelegenheden van elk niveau en zij verschaffen naast de Koran voorbeelden en regels (Küng, 2006).

De islamitische normen en waarden verschillen op een belangrijk punt met niet-religieuze normen en waarden, aangezien ze hun oorsprong vinden in de Koran en *Sunnah*. Een ander verschil tussen islamitische en niet-religieuze normen en waarden is dat de islamitische normen en waarden voor elke moslim gelden, ongeacht zaken als afkomst en rijkdom, (Kaysi, 2006). Dit zorgt bovendien voor een grotendeels universele cultuur onder moslims ongeacht waar ze wonen. Het feit dat de Koran en *Sunnah* de bronnen zijn van de islamitische normen en waarden, betekent echter niet dat het verplicht is om alle gedragsregels op te volgen en dat het nalaten van die regels automatisch geldt als een zonde (Kaysi, 2006). Er is een variatie van verboden tot verplichte handelingen, met daar tussenin handelingen die worden gezien als afkeurenswaardig, neutraal, en aanbevolen (Bartels, 2008).

Tot slot zijn islamitische normen en waarden zowel vaststaand als flexibel. Dit betekent dat het bijvoorbeeld verplicht is om de vijf dagelijkse gebeden te bidden, maar voor reizigers geldt dat zij een aantal van die gebeden mogen samenvoegen.

⁷ Hoewel hier '*religion*' staat in plaats van 'Islam' wordt hier specifiek de Islam mee bedoeld, aangezien het een uitspraak van de profeet Mohammed is over een aspect van de Islam

3.4 Moslimtypen

Hoewel de normatieve visie op aanbidding en normen en waarden binnen de Islam duidelijk is, ligt dit op individueel niveau gecompliceerder. Simpel gezegd is het voor de ene moslim, in verschillende literatuur aangeduid als de 'culturele moslim' (Vertovec, 2001) genoeg om in God te geloven zonder het verrichten van daden zoals het gebed, terwijl de andere moslim juist streeft naar een leven waarin alle geboden zo goed mogelijk worden nageleefd. Ondanks deze verschillen zijn er wel degelijk overeenkomsten tussen de individuele moslims en daarom hanteren we voor dit onderzoek een typologie waarmee de individuen tot een bepaald moslimtype kunnen worden ingedeeld. Deze typologie is, met enkele aanpassingen en toevoegingen, samengesteld op basis van drie reeds bestaande typologieën, namelijk die van Demant (2005), Nabben en Yesilgoz (2006), en Korf, Yesilgoz, Wouters en Nabben (2007). Alle drie deze typologieën hebben een empirische basis. Demant (2005) is tot haar typologie gekomen door middel van het afnemen van drie groepsgesprekken met Marokkaanse jongeren. Nabben en Yesilgoz (2006) deden voor hun typologie een panelstudie onder Turkse en Marokkaanse jongeren. Korf et al (2007) hebben een survey gehouden onder Marokkaanse, Turkse en Surinaamse studenten. Het onderzoek van Korf et al. (2007) is bovendien een vervolg op het onderzoek van Nabben en Yesilgoz (2006).

De vier typen van Demant (2005) zijn gebaseerd op de mate van praktiseren en de mate van het hebben van een kritische houding ten opzichte van de religieuze bronnen en de algemeen geldende norm van wat islamitisch gezien 'hoort'. Nabben et al. (2006) zijn met vijf verschillende typen het meest uitgebreid. Zij richten zich bovendien niet alleen op de religieuze standpunten, maar houden ook rekening met normen en waarden en verwachtingen van de toekomst. Bovendien gaan zij ook in op de normen en waarden en de houding van de jongeren tegenover de Nederlandse bevolking en samenleving. Korf et al. (2007) hebben drie moslimtypen vastgesteld, waarin de nadruk wordt gelegd op het soort vrienden, de huwelijkspartner, en het hebben van seks voor het huwelijk.

De typologie voor dit onderzoek bestaat uit vijf typen: De culturele conformisten, de intellectuele conformisten, de eenkennige moslims, de flexibele moslims, en de hedonisten. Alles vijf types zijn tot stand gekomen op basis van bovengenoemde empirische onderzoeken en de overige aangehaalde theorie over de Islam. De typen zijn gebaseerd op de volgende punten: mate van praktiseren van de Islam, kennisniveau van de Islam, beheersing van het Arabisch, vriendenkring, mate van thuis voelen in Nederland, en normen

en waarden. Wat betreft het praktiseren van de Islam gaat het erom in hoeverre zij de vijf zuilen en andere ge- en verboden naleven. Iemand die daadwerkelijk betrokken is bij en waarde hecht aan zijn geloof zal logischer wijs interesse hebben in zaken die daarmee te maken hebben en hier ook tijd in investeren. Hetzelfde geldt voor het moskeebezoek op vrijdag dat voor de mannen verplicht is. Voor de vrouwen geldt dat zij een hoofddoek moeten dragen en ook daar komt de eigen beleving van de Islam bij kijken en de mate waarin de vrouw het belangrijk vindt om de regels na te leven. Echter moet hier als kanttekening bij worden geplaatst dat het voor de mannen in Nederland niet altijd mogelijk is om het vrijdaggebed bij te wonen vanwege het werk. Voor de vrouwen geldt dat er bij het niet dragen van een hoofddoek naast een religieuze insteek ook maatschappelijke factoren een rol kunnen spelen, zoals werk gerelateerde aangelegenheden en de bij tijd en wijlen negatieve tendens ten opzichte van de hoofddoek.

Wat verder veelzeggend is over de islamitische levensstijl is de vriendenkring. Uit onderzoek van Phalet en Günghör (2004) is naar voren gekomen dat contacten met moslims en niet-moslims van invloed zijn op de religieuze identificatie, het gedrag en de houdingen van moslims. Binnen de normatieve Islam is vriendschap tussen een man en vrouw niet toegestaan. Daarentegen is het hebben van niet-moslims als vrienden wel mogelijk, zolang de vriendschap niet uit activiteiten bestaat die tegen de regels van de Islam ingaan. Zo blijkt ook uit meerdere onderzoeken dat moslims die meer omgaan met moslims religieus actiever zijn dan moslims die ook veel niet-moslims als vrienden hebben (Maliepaard & Gijsberts, 2012). Het hebben van vrienden met een andere afkomst kent geen bezwaren vanuit de normatieve Islam.

Voor de typologie speelt het tevens een rol of iemand zich thuis voelt in Nederland of niet. Naast factoren als beheersing van het Nederlands, opleidingsniveau, en of iemand wel of niet is geboren in Nederland zijn ook het kennisniveau van de Islam en de mate waarin iemand trots is op zijn islamitische identiteit hierbij van belang. Wanneer iemand de Nederlandse taal goed beheerst draagt dit bij aan de verbondenheid met Nederland, omdat men zich zonder problemen kan redden in de samenleving wat betreft de alledaagse handelingen. De mate waarin iemand trots is op zijn islamitische identiteit en het kennisniveau van de Islam dat iemand heeft zijn zaken die wat gecompliceerder liggen. Zo kan het zijn dat iemand die erg trots is op zijn moslimzijn zich daarom juist minder thuis voelt in Nederland vanwege de vaak negatieve tendens rondom de Islam en het feit dat

Nederland een seculier land is. Iemand met een minder sterk gevoel bij de islamitische identiteit zal zich ook minder aangesproken of aangevallen voelen wanneer de Islam in een negatief daglicht komt te staan en ook minder waarde hechten aan de religieuze overtuiging van de meerderheid van de bevolking van Nederland.

Voor iemand met een hoge mate van kennis van de Islam kan het enerzijds zo zijn dat diegene zich wel thuis voelt in Nederland, omdat hij de achterliggende reden(en) weet van bepaalde zaken in de Islam en zich hierdoor ook minder snel aangevallen voelt wanneer er sprake is van negativiteit omtrent de Islam en in staat is om opheldering te geven wanneer hij daarop wordt aangesproken⁸. Anderzijds kan het zo zijn dat er juist sprake is van een verminderd gevoel van thuishoren in Nederland, omdat diegene zich extra bewust is van de onwetendheid over en het onbegrip voor de Islam van een deel van de Nederlandse samenleving. Uit onderzoek van Nabben en Yesilgoz (2006) blijkt dat dit in sterkere mate geldt wanneer diegene een praktiserend moslim is, vanwege het feit dat er dan extra nadruk ligt op de verschillen tussen hem en niet-moslims en hij bovendien eerder als een fundamentalist wordt beschouwd door niet-moslims.

Moslims met een gemiddeld of laag kennisniveau van de Islam kunnen zich enerzijds juist wel thuis voelen in Nederland, omdat zij minder obstakels en verschillen zien tussen hun manier van leven en dat van niet-moslims. Dit is nog sterker van toepassing wanneer zij ook nauwelijks praktiserend zijn. Anderzijds kunnen zij zich juist minder thuis voelen in Nederland, omdat zij zich religieus gezien onbegrepen voelen en ook niet in staat zijn om dingen uit te leggen vanuit het islamitische oogpunt aangezien zij hier weinig kennis over hebben. Dit geldt in sterkere mate wanneer zij praktiserend moslim zijn en bijvoorbeeld het gebed onderhouden en/of een hoofddoek dragen.

Een verschil tussen mannen en vrouwen dat van invloed kan zijn op het zich thuis voelen in Nederland zijn uiterlijke kenmerken. Voor praktiserende vrouwen geldt veelal dat zij zich bedekt kleden en een hoofddoek dragen, wat ervoor zorgt dat zij als het ware als een uithangbord van de Islam fungeren. Dit wordt niet door iedereen als passend in de seculiere Nederlandse samenleving gezien en is in extreme gevallen de aanleiding voor verbaal of fysiek geweld tegen de moslima⁹. Uiterlijke kenmerken waaraan moslimmannen kunnen

⁸ Wat momenteel bijvoorbeeld actueel is zijn de terroristische aanslagen die ook in Europa worden gepleegd door daders die claimen dit uit naam van de Islam te doen. Bovendien wordt er door sommigen van moslims verwacht dat zij hier uitleg over geven of afstand nemen van deze daden.

⁹ Er is in dit onderzoek echter niet aan de geïnterviewden gevraagd naar zulke ervaringen

worden herkend zijn het dragen van traditionele kledij en het hebben van een al dan niet lange baard. Het dragen van een baard op zich is echter niet een specifiek kenmerk van een moslim, zoals dat over het algemeen wel het geval is met een hoofddoek.

Vanzelfsprekend zijn er nog andere economische, sociale en religieuze/culturele factoren die op dit gebied van invloed kunnen zijn. Voor deze thesis is het echter beperkt tot deze factoren vanwege het feit dat deze ook behandeld zijn in de besproken onderzoeken waar de moslimtypes uit zijn gekomen (zie Demant, 2005; Korf et al., 2007; Nabben & Yesilgoz, 2006).

Tot slot is de typologie gebaseerd op de mate waarin iemands normen en waarden met betrekking tot het kiezen van een huwelijkspartner, de status van het huwelijk in de maatschappij, en de rolverdeling binnen het gezin overeenkomen met de normatieve Islam. De belangrijkste voorwaarde bij het kiezen van een huwelijkspartner volgens de normatieve Islam is iemands trouw aan de Islam. Dit betekent dat diegene op zijn minst de vijf zuilen praktiseert. Afkomst, oftewel het land waar iemand zelf of zijn directe familie vandaan komt, en uiterlijk, oftewel iemands fysieke kenmerken, zijn in mindere mate van belang. Al is het wel zo dat de huwelijkskandidaten zich aangetrokken moeten voelen tot elkaar. Verder wordt het huwelijk als de hoeksteen van de samenleving gezien waarbij de man de financiële verantwoordelijk draagt en de vrouw de voornaamste verantwoordelijkheid heeft over de kinderen en het huishouden.

Hieronder volgt een beschrijving van elk type:

- 1) *Culturele conformisten* zijn in te delen in twee categorieën; jong en oud. Het verschil hierin ligt in de mate van praktiseren, vriendenkring, en normen en waarden. De *oude culturele conformisten* zijn moslims van de eerste generatie. De *jonge culturele conformisten* zijn moslims van latere generaties. Beide generaties praktiseren de vijf zuilen van de Islam. Het is echter de vraag of zij ook de zakaat betalen. Bovendien is het niet voor alle jonge conformisten vanzelfsprekend dat zij bidden en/of vasten. De oude en jonge conformisten hebben niet veel kennis over de Islam, ze volgen passief de regels zonder de reden erachter te weten. Het is eerder een culturele gewoonte. De vrouwen van de eerste generatie dragen een hoofddoek en de mannen gaan naar

het vrijdaggebed. Voor de vrouwen en mannen van de latere generaties is dit minder het geval. Zowel de oude als jonge conformisten geven vaak sadaqa (zowel zomaar als bij gelegenheden, zoals tijdens de Ramadan en religieuze feesten), zeggen vaak smeebedes, en verdiepen zich soms in de Islam. Ze kopen hun vlees alleen bij de islamitische slager, maar dit wil niet zeggen dat zij alleen *halal* vlees eten. Zo gaan de jonge en oude conformisten ook wel bij de restaurants als de MacDonald's eten. Dit komt door hun onwetendheid over de regels omtrent *halal* vlees. Beide generaties lezen de Koran, hetzij in het Arabisch of een vertaalde versie. De culturele conformisten gaan nooit uit naar een bar of disco, drinken geen alcohol, en gokken ook niet. Wanneer zij wel mee doen met een loterij als de Postcodeloterij, zien ze dit niet als gokken. Sommigen roken, maar zien dit niet als *haram*. Verder verbeteren zij anderen soms tot vaak wanneer zij iets doen wat *haram* is en moedigen zij anderen aan om *halal* te handelen.

Beide generaties conformisten zijn er trots op dat zij moslim zijn, maar het is niet per se zo dat de Islam meer bepalend is voor hun identiteit dan hun afkomst. Bij de oude conformisten kan het zo zijn dat de afkomst een grotere rol speelt. Zowel de jonge als oude conformisten voelen zich niet helemaal thuis in Nederland en ook niet geaccepteerd als moslim zijnde. Ze hebben geen vrienden van de andere sekse, maar wel soms van een andere religie. Beiden hebben vrienden met een andere afkomst, al is dit meer het geval bij de jonge conformisten.

De Arabischtalige moslims van de oude conformisten beheersen het Arabisch mondeling en schriftelijk goed, al zijn er onder hen ook analfabeten. De jongeren zullen het Arabisch schriftelijk minder goed beheersen. De niet-Arabischtalige oude en jonge conformisten kunnen veelal wel Arabisch lezen, maar beheersen de taal verder niet tot nauwelijks.

De normen en waarden van de culturele conformisten zijn deels gebaseerd op de Koran en Sunnah en deels op culturele invloeden. Zowel de jonge als de oude conformisten staan achter het traditionele rolpatroon van het gezin. Bij het kiezen van een huwelijkspartner wordt er veel waarde gehecht aan de trouw aan de Islam

van de potentiële kandidaat. Ook wordt het belangrijk gevonden dat de toekomstige echtgenoot of echtgenote er goed uitziet. Bovendien speelt de afkomst een grote rol, er wordt het liefst getrouwd met iemand van dezelfde afkomst. Voor de vrouw is het niet bespreekbaar om met een niet-moslim te trouwen. Beide generaties zijn het er mee eens dat de ouders meebeslissen in de partnerkeuze.

- 2) *Intellectuele conformisten* zijn moslims die de vijf zuilen van de Islam praktiseren. Ze stellen zich echter kritisch op en volgen niet klakkeloos de regels zonder te weten wat de achterliggende gedachte is. Zoals de naam al doet vermoeden hebben deze conformisten kennis van de Islam. Ze lezen de Koran, de vrouwen dragen veelal een hoofddoek, en de mannen gaan vaak naar het vrijdaggebed. Ook zijn zij vaak bezig met het opdoen van kennis over de Islam, hetzij door lessen te volgen, maar ook door zelfstandig boeken te lezen en lezingen te luisteren. Intellectuele conformisten geven vaak sadaqa (zowel zomaar als bij gelegenheden, zoals tijdens de Ramadan en religieuze feesten) en zeggen vaak smeekbedes. Ze kopen hun vlees uitsluitend bij de islamitische slager. Uitgaan naar een bar of disco, alcohol drinken, gokken en roken zijn zaken die de intellectuelen nooit doen. Wanneer zij zien dat iemand iets doet wat *haram* is, zullen zij hier iets van zeggen. Ook moedigen zij anderen aan om vooral *halal* dingen te doen, zoals bidden en het opdoen van kennis.

Intellectuele conformisten zijn er trots op om moslim te zijn en hun identiteit wordt ook grotendeels bepaald door hun religie. Ze zijn neutraal wat betreft de mate waarin zij zich in Nederland thuis voelen. Dit komt doordat zij vaak worden gezien als fundamentalisten, in de negatieve zin van het woord. Ze voelen zich dan ook niet geaccepteerd als moslim in Nederland. De intellectuelen hebben geen vrienden van de andere sekse of een andere religie. Hun vrienden zijn qua afkomst wel gemengd.

De normen en waarden van de intellectuele conformisten zijn gebaseerd op de Koran en Sunnah. Zij zien het huwelijk als de basis voor een goede maatschappij en staan achter het traditionele rolpatroon van het gezin in die zin dat alles in goed overleg gebeurt. De man heeft echter de eindverantwoordelijkheid. Ze hebben geen bezwaar tegen een vrouw die buitenshuis werkt wanneer haar man dat toestaat. Bij het kiezen van een huwelijkspartner is het belangrijk dat diegene trouw is aan de Islam en dus

ook praktiseert. Afkomst heeft haast geen belang en ook het uiterlijk is minder belangrijk. Een vrouw mag niet met een niet-moslim trouwen in de ogen van de intellectuelen.

- 3) *Eenkennige moslims* zijn moslims die de vijf zuilen van de Islam strikt praktiseren. Ze stellen zich kritisch op, maar op zo'n manier dat zij slechts hun eigen stroming en hun eigen geleerde(n) accepteren als de waarheid. Een kennige moslima's dragen een hoofddoek en in sommige gevallen een *niqaab*¹⁰. De mannen bezoeken de moskee voor het vrijdaggebed, maar alleen die moskee die aansluit bij hun denkbeelden. Ze verdiepen zich in de Islam, veelal via internet. Een kennigen geven *sadaqa* (zowel zomaar als bij gelegenheden, zoals tijdens de Ramadan en religieuze feesten), zeggen vaak smeekbedes, en lezen de Koran in het Arabisch of in een vertaling. Uitgaan naar een bar of disco, gokken, alcohol drinken en roken zijn zaken die niet passen in het leven van de eenkennigen. Wat betreft het verbieden van zaken die *haram* zijn en het aanmoedigen van handelingen die *halal* zijn, dit zullen de eenkennigen zeker niet nalaten.

De eenkennigen zijn er trots op dat zij moslim zijn en de Islam bepaalt dan ook grotendeels hun identiteit. Zij voelen zich absoluut niet thuis in Nederland, ook al is een deel van de eenkennigen van Nederlandse komaf (d.w.z. bekeerlingen). Dat zij zich niet thuisvoelen in Nederland heeft te maken met het feit dat zij zich als moslim niet geaccepteerd voelen en bovendien zijn hun normen en waarden erg verschillend van de Nederlandse normen en waarden. Een kennigen gaan niet om met personen van de andere sekse of met een andere religieuze overtuiging. Hier vallen ook de moslims onder die hun denkbeelden niet delen. Hun vrienden zijn qua afkomst wel verschillend.

Wat betreft hun normen en waarden: deze zijn gebaseerd op de Koran en Sunnah. De eenkennigen zien het traditionele rolpatroon van het gezin als enige juiste. De man zorgt voor het inkomen en de vrouw zorgt voor het huishouden en de kinderen. Zij

¹⁰ De *niqaab* bedekt het hele gezicht behalve de ogen. In de westerse media wordt dit kledingstuk vaak aangeduid als burka.

zien het in alle gevallen als *haram* voor de vrouw om buitenshuis te werken. Voor de eenkennigen is het erg belangrijk dat hun huwelijkspartner de Islam praktiseert en dezelfde denkbelden heeft. Afkomst is totaal onbelangrijk en het uiterlijk is van ondergeschikt belang. Ook zijn zij het ermee eens dat de vrouw niet met een niet-moslim mag trouwen.

- 4) *Flexibelen* zijn moslims die vrijwel geen van de vijf zuilen van de Islam praktiseren. Vaak zullen zij alleen vasten of zeggen dat zij vasten. Het maakt hen niet uit of het vlees dat zij eten *halal* is of niet. De mannen gaan zelden naar het vrijdaggebed in de moskee en de vrouwen dragen geen hoofddoek. Ze verdiepen zich vrijwel niet in de Islam en lezen ook de Koran nauwelijks. *Sadaqa* geven de flexibelen zelden en ook zeggen zij weinig smeekbedes. Flexibelen hebben geen problemen met uitgaan naar een bar of disco, sommigen drinken alcohol en roken, en ook gokken is voor hen een bezigheid die niet wordt gezien als *haram*. Zij zullen zich zelden bemoeien met anderen wat betreft gedrag dat *haram* is en zij zullen anderen ook niet aansporen om alleen *halal* dingen te doen. Simpelweg omdat zij hier niet zwaar aan tillen. Alleen moslim 'zijn' is genoeg voor hen.

De flexibelen zijn wel trots op hun moslimzijn, maar hun identiteit wordt hier nauwelijks door bepaald. Ze voelen zich thuis in Nederland en veelal geaccepteerd als moslim, omdat hun flexibele overtuigingen niet botsen met de Nederlandse (seculiere) overtuigingen. Er is dan ook weinig in hun handelen wat specifiek islamitisch is. Door Nederlanders (of niet-moslims) worden zij gezien als de 'moderne moslims'. Flexibelen hebben een gemengde vriendenkring op elk vlak; qua sekse, religie, en afkomst.

De normen en waarden van de flexibelen vinden hun basis in de algemeen geldende normen en waarden in Nederland. Het traditionele rolpatroon van het gezin behoort niet tot het ideaalbeeld van de flexibelen. Flexibelen vinden bovendien dat de man niet kan verbieden dat de vrouw buitenshuis gaat werken. Ook zien ze het huwelijk niet per se als de basis voor een goede maatschappij, samenwonen kan ook. Bij het kiezen van een huwelijkspartner speelt afkomst een grote rol, net als het uiterlijk. Of

iemand praktiserend moslim is, is van ondergeschikt belang. Flexibelen staan er niet per se negatief tegenover wanneer een moslima met een niet-moslim wil trouwen, maar liever niet.

- 5) *Hedonisten* zijn moslims die vrijwel geen van de vijf zuilen van de Islam praktiseren en hier ook geen belang aan hechten. Bovendien zullen zij ook niet doen alsof zij vasten, ze geven gewoon toe dit niet te doen. Ook andere ge- en verboden spelen geen of vrijwel geen rol in hun leven. Hedonisten lezen de Koran zelden, gaan niet naar de moskee voor het vrijdaggebed, en de vrouwen dragen geen hoofddoek. Ze verdiepen zich soms in de Islam. Ook geven zij soms *sadaqa*, maar met als achterliggende reden dat zij hiervoor worden geprezen door andere mensen of ter compensatie voor het gebrek aan andere goede daden. Hedonisten zeggen zelden smeekbedes. Verder hebben zij geen problemen met uitgaan naar een disco of bar, het drinken van alcohol, roken, en gokken. Anderen verbieden wat *haram* is en aanmoedigen tot het doen wat *halal* is, is niet besteed aan hedonisten. 'Ieder voor zich' is de gedachte hierachter. Hedonisten vinden dat het genoeg is om moslim te 'zijn', zonder zich te houden aan alle ge- en verboden.

Hedonisten zijn er trots op dat zij moslim zijn, maar het bepaalt niet hun identiteit. Ze voelen zich erg thuis in Nederland en voelen zich ook geaccepteerd als moslim zijnde. Dit komt doordat hun overtuigingen niet botsen met de Nederlandse (seculiere) overtuigingen. Er is dan ook weinig in hun handelen wat specifiek islamitisch is. Door Nederlanders (of niet-moslims) worden zij gezien als de 'moderne moslims'. Ook is de vriendenkring van de hedonisten gevarieerd wat betreft sekse, afkomst, en religie. Zij zullen over het algemeen niet of in mindere mate omgaan met praktiserende moslims.

De normen en waarden van hedonisten verschillen niet met de normen en waarden van niet-moslims. Zij zien geen basis voor hun normen en waarden in de Koran en Sunnah. Het huwelijk is voor hedonisten niet (per se) de hoeksteen van de samenleving. Samenwonen is ook een optie. Bovendien zijn zij geen voorstanders van het traditionele rolpatroon van het gezin, zij zien dit als achterhaald. Ook vinden zij

dat de vrouw zelf bepaalt of zij buitenshuis werkt of niet. Het liefst zien zij dat de vrouw ook werkt.

Hedonisten hechten bij het kiezen van een huwelijkspartner geen belang aan de mate van praktiseren, liever net zo min als zij doen. Afkomst en uiterlijk is wel erg belangrijk. Vrouwen mogen met een niet-moslim trouwen. Het is belangrijker dat men van elkaar houdt.

4 Onderzoeksmethode

Deze thesis is gebaseerd op kwalitatief onderzoek. Met de data die zijn verzameld door middel van kwalitatieve (focus) interviews wordt geprobeerd antwoord te geven op de onderzoeksvraag: *In hoeverre wordt het televisiekijkgedrag van moslimechtparen beïnvloed door hun islamitische geloofsovertuiging op het gebied van aanbidding en normen en waarden?*

4.1 Verklaring methodekeuze

Er is gekozen voor kwalitatieve interviews om te weten te komen wat de gedachtegang van de moslimechtparen is wat betreft hun tv-keuze en om achter de mogelijke invloed van de islamitische geloofsovertuiging te komen. De hoofdreden hiervoor is dat de theorie over dit onderwerp erg beperkt is. Er is weinig tot geen leidende theorie over de mogelijke invloed van de Islam op het kijkgedrag van echtparen. Ook is onderzoek naar het kijkgedrag van moslims in het algemeen beperkt. Om deze redenen is dit onderzoek exploratief van aard. Bovendien is er wel onderzoek gedaan naar het kijkgedrag van echtparen, maar valt ook hier de mogelijke religieuze invloed buiten. Het is dus noodzakelijk om op een inductieve wijze informatie te vergaren. Boeije (2002) benadrukt tevens de mogelijkheid om theorie te ontwikkelen door middel van het constante vergelijken van hetgeen gezegd wordt tijdens interviews.

Van Peet en Everaert (2013) stellen tevens dat door middel van kwalitatief onderzoek de 'processen van het sociale leven' het beste worden onderzocht, doordat er sprake is van een meer open benadering. Dezelfde open benadering wordt benadrukt door Silver (2008). Wat de echtparen immers onder woorden moeten brengen zijn hun redenen en motieven voor hun kijkgedrag en programmakeuzes en het is noodzakelijk dat dit zo open mogelijk en dus zonder sturing gebeurt. Het is te verwachten dat de moslimechtparen nog niet op dit niveau hebben nagedacht over hun televisiekeuzes en kijkgedrag binnen de kaders van hun geloofsovertuiging. Door hier in een open interview naar te vragen is de kans op inhoudelijke sturing in de antwoorden miniem. Bovendien vergroot dit de validiteit van de data, omdat de kans op misverstanden wat betreft de betekenis van zowel de vragen als de antwoorden gering is, aangezien er de mogelijkheid is om uitleg te vragen. Verder is een voordeel van interviews dat het verloop ervan flexibel is, wat betekent dat er tijdens het interview nog beslist kan worden om dieper op opvallende en onverwachte antwoorden in te gaan

(Fielding & Thomas, 2008; Peet, van & Everaert, 2013). Wat hier op aansluit is dat het door het persoonlijke contact in een interview een meer vertrouwde situatie ontstaat waarin de geïnterviewde meer open kan zijn over zijn religieuze bezigheden en opinies, welke als privé kunnen worden gezien en waar men een zo rooskleurig mogelijk beeld over naar buiten wil brengen. Tot slot is het zo dat er onder de islamitische bevolking veelal sprake is van (sterke) sociale controle. Door de echtgenoten samen in hun eigen huis te interviewen wordt gepoogd om hen zoveel mogelijk op hun gemak te stellen wat bijdraagt aan een meer open en gemoedelijke sfeer.

De dataverzameling verliep in twee fasen, namelijk een vooronderzoek en een hoofdonderzoek. Vanwege het gebrek aan theorie heeft een vooronderzoek plaatsgevonden waarvoor zes moslimechtparen zijn geïnterviewd. Door middel van dit vooronderzoek is er basis informatie verzameld. Met deze informatie is het mogelijk gemaakt om zowel de bestaande theorie aan te vullen en aan te passen naar het onderwerp van dit onderzoek, maar ook om te beslissen welke onderwerpen voor de interviews voor het hoofdonderzoek relevant zijn. Bovendien heeft dit enkele veronderstellingen uit de theorie benadrukt, zoals de negatieve en wantrouwende houding van moslims (en in dit geval moslimechtparen) ten opzichte van de westerse nieuwsmedia. Met andere woorden heeft het vooronderzoek gediend als een ondersteuning van de bestaande theorie en als een verbinding naar het hoofdonderzoek.

4.2 Data verzameling

De data zijn verkregen door tien moslimechtparen te interviewen. De interviews vonden plaats tussen eind juli 2015 en begin oktober 2015. De echtparen zijn benaderd via vrienden, familie en kennissen. De echtparen voldoen aan de volgende voorwaarden: het zijn een man en vrouw, ze zijn getrouwd, ze beschouwen zichzelf als moslim, en ze kijken televisie. Er is gestreefd naar het verkrijgen van een zo gevarieerd mogelijke samenstelling van echtparen wat betreft leeftijd, afkomst, en mate van praktiseren. De achterliggende gedachte hierbij is dat zo een beeld kan worden geschetst dat zo compleet mogelijk is en waarbij dus geen sprake is van een oververtegenwoordiging van een bepaalde nationaliteit en/of leeftijd zoals wel vaak het geval is in eerder gedane onderzoeken naar mediagebruik (zie bijvoorbeeld D'Haenens et al., 2002; D'Haenens et al., 2005, en Baardwijk et al., 2004).

De interviews vonden plaats bij de geïnterviewden thuis, zodat zij zich het meest op hun gemak voelden. Voorafgaand aan het interview vulden de geïnterviewden een vragenlijst in over hoe ze de Islam praktiseren. Gebaseerd op deze vragenlijst zijn de geïnterviewden ingedeeld bij een van de vijf moslimtypes. Twee onderdelen wegen het zwaarst bij deze indeling naar typen, namelijk de mate van kennis en de mate waarin de vijf zuilen worden nageleefd. Het kennisniveau van de echtgenoten is gebaseerd op het aantal goede antwoorden op het zevental open vragen (vraag 20 t/m 26) uit de vragenlijst (Bijlage F). Het kennisniveau is ingedeeld in drie niveaus, namelijk hoog, gemiddeld, en laag. Alleen bij het goed beantwoorden van alle zeven vragen is er sprake van een hoog kennisniveau, omdat de vragen over de meest elementaire aspecten van de Islam gaan. Bij het goed beantwoorden van vijf tot zes vragen is het kennisniveau gemiddeld. Wanneer er vier of minder vragen goed zijn beantwoord is het kennisniveau laag. Een persoon wordt alleen tot een intellectuele moslim gerekend wanneer hij alle kennisvragen correct heeft beantwoord en bovendien aangeeft ten minste de vijf zuilen te praktiseren. Om tot een culturele moslim te worden gerekend moet een persoon ten minste vier van de vijf zuilen praktiseren. Elk individu is apart ingedeeld. Dit heeft twee redenen; ten eerste is het zo dat een huwelijk uit twee individuen bestaat. Ten tweede spreekt onderzoek van Maliepaard en Gijsberts (2012) de verwachting uit dat moslima's meer religieus actief zijn dan mannen.

De interviews zijn afgenomen aan de hand van een topiclijst. De topiclijst voor zowel het vooronderzoek als het hoofdonderzoek zijn te vinden in de bijlagen (Bijlage B en E). De topiclijst voor het hoofdonderzoek is samengesteld op basis van de theorie en de uitkomsten van het vooronderzoek.

4.3 Analyse

De interviews zijn getranscribeerd en vervolgens gecodeerd. Voorafgaand aan het coderen zijn de transcripten doorgelezen om zo de grotere, algemene thema's eruit te halen. Het analyseren van interview transcripties bestaat volgens Boeije (2002) uit het ontleden van de tekst tot fragmenten waarna deze fragmenten met elkaar in verbinding worden gebracht. Op deze manier worden uitspraken in een bredere context geplaatst waardoor de data niet meer specifiek van toepassing is op de geïnterviewde (Boeije, 2002).

Gezien de beperkte theoretische context met betrekking tot het kijkgedrag van moslimechtparen zijn de interviews gecodeerd aan de hand van een *coding up* systeem; categorieën worden uit de data gehaald in plaats van van te voren opgesteld (Fielding J. , 2008). Dit is als volgt gedaan:

- Als eerst zijn de eerste drie van de tien interviews gecodeerd. Elke significante opmerking is genoteerd en heeft een categorie toegewezen gekregen door middel van een kernwoord.
- Vervolgens zijn de opmerkingen per categorie toegewezen aan een overkoepelend concept.
- Hierna is de rest van de interviews behandeld totdat er geen nieuwe categorieën en concepten meer bijkwamen. Bovendien werden indien nodig eerdere categorieën en concepten aangepast (Fielding J. , 2008, pp. 334-335). Aandachtspunt hierbij is het controleren van de precieze bedoeling van de geïnterviewde en of dat overeenkomt met een eerder gemaakte categorie (Boeije, 2002).

Tijdens het coderen is gelet op de specifieke kenmerken van de opmerkingen; wat wordt er precies bedoeld en welke woorden gebruikt men daarvoor. Deze kenmerken zijn bepalend voor de categoriekeuze. Elk fragment van het interview is tevens vergeleken met het interview in zijn geheel om zo te controleren op inconsistenties zoals tegenspraak (Boeije, 2002). Bovendien wordt hierbij in het achterhoofd gehouden wat de kern van het verhaal van de geïnterviewde is (Boeije, 2002). Dit zorgt er voor dat de analyse meer valide is.

Deze werkwijze heeft de volgende data opgeleverd: Alle fragmenten zijn toegekend aan een specifieke categorie die is gecodeerd met een kernwoord. De categorieën zijn onderverdeeld in overkoepelende thema's. Deze thema's met bijbehorende categorieën zijn vastgelegd in een codelijst. In de codelijst krijgt elke categorie een code, een precieze beschrijving (definitie), en een voorbeeld (Fielding J. , 2008). Door de precieze definiëring van de categorieën is er geen twijfel of een uitspraak tot een bepaalde categorie gerekend kan worden of niet.

Tot slot zijn de verkregen data gebruikt om de interviews onderling te vergelijken, waardoor de data meer valide worden (Boeije, 2002). Door het constante vergelijken worden namelijk de verschillen en overeenkomsten binnen de interviews ontdekt (Boeije, 2002). Bij het beantwoorden van de hoofd- en deelvragen spelen tevens meerdere factoren

een rol die elkaar mogelijk versterken of juist nuanceren. Zo is het van belang om ons bewust te zijn van de mogelijke verschillen tussen enerzijds sekse, leeftijd en opleidingsniveau en anderzijds tussen de moslimtypen. Om daadwerkelijk achter de mogelijke invloed van de Islam op het kijkgedrag te komen is het noodzakelijk om de overige invloeden te nuanceren. Bovendien zorgt het constante vergelijken van de data voor een “solid basis for generalizing the concepts and the relations between them to units that were absent from the sample, but which represent the same phenomenon” (Boeije, 2002, p. 393). Bij het trekken van deze vergelijkingen draait het om thema’s en categorieën die de boventoon voeren en om specifieke uitspraken die typerend zijn voor bijvoorbeeld de ene sekse of een bepaald moslimtype. Door de interviews met elkaar te vergelijken is het mogelijk om een zo compleet mogelijk beeld te krijgen van de gedachtes en gedragingen op het gebied van zowel religie als tv-kijkgedrag van de echtgenoten per moslimtype.

5. Resultaten interviews

In dit hoofdstuk worden de resultaten verdeeld over 3 paragrafen besproken, die zijn onderverdeeld in twee delen. Eerst worden de feitelijke resultaten gegeven waarna in een volgende paragraaf die resultaten worden geïnterpreteerd.

Allereerst ga ik in op de manier waarop de echtparen islamitisch gezien in het leven staan. In hoeverre is hun dagelijks leven verweven met daden van aanbidding, zijn hun normen en waarden gestoeld op de Islam, hebben zij kennis over de Islam, en waaraan ontleen zij hun identiteit. In de bijbehorende paragraaf worden deze resultaten geïnterpreteerd om vervolgens antwoord te geven op de eerste deelvraag, namelijk *Wat houdt de geloofsovertuiging in van de echtgenoten op het gebied van aanbidding en normen en waarden en waarom is hier onderling verschil in?*

De tweede paragraaf gaat in op het tv-gebruik van moslimechtparen. Onderwerpen die hier aan bod komen zijn onder andere hoelang er tv wordt gekeken, waar de echtparen naar kijken, en waarom ze tv kijken. In de bijbehorende paragraaf worden deze resultaten geïnterpreteerd.

Tot slot gaat de laatste paragraaf over de islamitische invloed op het kijkgedrag. Wat willen de echtparen wel of niet zien en hoe reageren ze op bepaalde content zijn bijvoorbeeld zaken die worden behandeld. In de bijbehorende paragraaf worden deze resultaten geïnterpreteerd en vervolgens gebruikt om in combinatie met de resultaten van het tweede subhoofdstuk antwoord te geven op de tweede deelvraag:

In hoeverre verschilt het kijkgedrag tussen de verschillende moslimtypen?

De resultaten zijn afkomstig uit de gehouden interviews en de vragenlijst die elke echtgeno(o)t(e) heeft ingevuld. De topiclijst voor de interviews is te vinden in Bijlage E. De vragenlijst is te vinden in Bijlage F. Het codeboek behorend bij de interviews staat in Bijlage G.

5.1 Moslimechtparen en hun Islam

Tabel 1 geeft een overzicht van de algemene persoonlijke informatie per echtgenoot¹¹. Deze informatie is van belang om hun antwoorden beter binnen de context te plaatsen. Zoals is te zien in de tabel is er sprake van een vrij gevarieerde groep wat betreft leeftijd, opleidingsniveau, geboorteland, afkomst, huwelijksjaren en kinderen. Deze rijkheid aan variatie maakt dat de data meer aansluit op de gevarieerde moslimgemeenschap in Nederland, maar heeft echter niet het doel om een generaliserend beeld te verschaffen.

Tabel 1.: Algemene persoonlijke informatie per echtgenoot

	Geslacht	Leeftijd	Opleidingsniveau	In Nederland geboren	Afkomst	Hoeveel jaar getrouwd	Kinderen ja/nee
Arifa	Vrouw	44	Middelbare school	Nee	Palestijns	10-25	Ja
Ibrahim	Man	48	WO	Nee	Palestijns	10-25	Ja
José	Vrouw	20	MBO	Ja	Nederlands	<5	Nee
Ömer	Man	22	MBO	Ja	Turks	<5	Nee
Yasmin	Vrouw	23	MBO	Ja	Palestijns	<5	Nee
Bassel	Man	33	HBO	Nee	Palestijns	<5	Nee
Inas	Vrouw	26	WO	Ja	Marokkaans /Egyptisch	<5	Ja
Edson	Man	26	HBO	Ja	Kaapverdisch	<5	Ja
Sari	Vrouw	26	WO	Ja	Nederlands	<5	Ja
Murat	Man	29	MBO	Ja	Turks	<5	Ja
Inci	Vrouw	36	HBO	Ja	Turks	<5	Nee
Abdelhafid	Man	36	HBO	Ja	Marokkaans	<5	Nee
Sevda	Vrouw	29	WO	Nee	Koerdisch	5-10	Ja
Bekir	Man	34	HBO	Nee	Koerdisch	5-10	Ja
Nayet	Vrouw	39	WO	Nee	Marokkaans	10-25	Ja
Ali	Man	42	HBO	Nee	Marokkaans	10-25	Ja
Suzan	Vrouw	43	MBO	Ja	Palestijns	10-25	Ja
Nayef	Man	50	MBO	Nee	Palestijns	10-25	Ja
Darifa	Vrouw	51	HBO	Nee	Marokkaans	25-40	Ja
Abdullah	Man	61	Basisschool	Nee	Marokkaans	25-40	Ja

Zoals is te zien in tabellen 2A en 2B is er wat betreft het praktiseren van de Islam geen sprake van grote verschillen tussen de mannen en de vrouwen, behalve bij het uitvoeren van

¹¹ Alle echtgenoten hebben toestemming gegeven voor het gebruiken van hun voornaam

het gebed. In totaal 9 van de 10 mannen geeft aan elke dag de vijf verplichte gebeden uit te voeren ten opzichte van 5 vrouwen.

Arifa, Inas, Sari en Darifa zijn het meest praktiserend ingesteld van alle echtgenotes. José, Yasmin, Sevda, en Nayet houden er ook een praktiserende levensstijl op na. Bij de vrouwen zijn er twee echtgenotes die opvallen vanwege hun weinig praktiserende levensstijl, namelijk Inci en Suzan. Ibrahim, Bassel en Nayef zijn het meest praktiserend van de echtgenoten. Edson, Murat, Abdelhafid, Bekir en Ali zijn ook praktiserend. Ömer en Abdullah praktiseren in mindere mate. Ömer bidt bovendien nooit. Verder vallen Ömer, Ali en Abdullah op vanwege hun mindere tijdsbesteding wat betreft het lezen van de Koran en het opdoen van kennis over de Islam. De grootste tegenstelling tussen een getrouwd koppel is tussen Suzan en Nayef, en Inci en Abdelhafid. Nayef en Abdelhafid zijn ten opzichte van hun echtgenotes veel praktiserender ingesteld.

Tabel 2A: Overzicht per echtgenote wat betreft het praktiseren van de Islam¹²

	Bidt 5 keer per dag	Vast tijdens de Ramadan	Betaalt zakaat	Frequentie Koran lezen	Frequentie kennis opdoen over de Islam	Frequentie sadaqa geven	Draagt een hoofddoek
Arifa	Altijd	Altijd	Altijd	Altijd	Altijd	Vaak	Altijd
José	Nooit	Altijd	Altijd	Soms	Vaak	Vaak	Altijd
Yasmin	Vaak	Altijd	Soms	Vaak	Vaak	Soms	Nooit
Inas	Altijd	Altijd	Altijd	Altijd	Altijd	Altijd	Altijd
Sari	Altijd	Altijd	Altijd	Soms	Altijd	Vaak	Altijd
Inci	Zelden	Altijd	Altijd	Soms	Soms	Vaak	Nooit
Sevda	Vaak	Altijd	Altijd	Vaak	Soms	Soms	Altijd
Nayet	Altijd	Altijd	Altijd	Soms	Soms	Vaak	Altijd
Suzan	Nooit	Nooit	Vaak	Zelden	Soms	Altijd	Nooit
Darifa	Altijd	Altijd	Altijd	Vaak	Altijd	Vaak	Altijd

¹² De eerste zuil, de geloofsgetuigenis, ontbreekt in de tabel aangezien dit noodzakelijk is voor het moslimzijn. De laatste zuil, het verrichten van de hajj, ontbreekt omdat dit iets is wat een moslim slechts één keer in zijn leven moet doen wanneer hij ertoe in staat is.

Tabel 2B: Overzicht per echtgenoot wat betreft het praktiseren van de Islam

	Bidt 5 keer per dag	Vast tijdens de Ramadan	Betaalt zakaat	Frequentie Koran lezen	Frequentie kennis opdoen over de Islam	Frequentie sadaqa geven	Bezoekt moskee op vrijdag
Ibrahim	Altijd	Altijd	Altijd	Vaak	Vaak	Vaak	Altijd
Ömer	Nooit	Altijd	Altijd	Soms	Soms	Nooit ¹³	Altijd
Bassel	Altijd	Altijd	Altijd	Altijd	Vaak	Vaak	Altijd
Edson	Altijd	Altijd	Altijd	Zelden	Vaak	Vaak	Vaak
Murat	Altijd	Altijd	Altijd	Soms	Altijd	Altijd	Vaak
Abdelhafid	Altijd	Altijd	Altijd	Altijd	Soms	Vaak	Altijd
Bekir	Altijd	Altijd	Vaak	Soms	Altijd	Soms	Altijd
Ali	Altijd	Altijd	Altijd	Soms	Soms	Altijd	Soms
Nayef	Altijd	Altijd	Vaak	Altijd	Altijd	Vaak	Vaak
Abdullah	Altijd	Altijd	n.v.t. ¹⁴	Soms	Soms	Soms	Altijd

De echtgenoten hebben tevens tijdens de interviews de rol van de Islam in hun leven beschreven. De weinig praktiserende levensstijl van Inci en Suzan komt ook tot uiting in de rol die zij toeschrijven aan de Islam in hun leven. Inci verwoordt dit als volgt: “Ja natuurlijk je bent ermee opgegroeid” (Inci en Abdelhafid, 2015). En: “Nou als ik dat niet zou hebben, ja je weet niet beter dan dat je gelooft (...)” (Inci en Abdelhafid, 2015). Voor Suzan is de Islam meer een manier om mensen met welke religie of overtuiging dan ook te respecteren: “De Islam is voor mij voornamelijk liefde en ja en acceptatie en respect van alles” (Suzan en Nayef, 2015). Deze houding staat in contrast met de manier waarop de overige vrouwen de betekenis van de Islam in hun leven beschrijven en vooral de nadruk leggen op de Islam als uitgangspunt en fundament voor hun denken en handelen. Zo zegt Nayef: “(...) eigenlijk is het gewoon in je dagelijks leven hetgeen waar je hele leven omheen gebouwd is (...) Dus in alle, in alle facetten van je leven probeer je het terug te laten komen” (Nayef en Ali, 2015). Yasmin verwoordt het als volgt:

Ja dus alles wat je doet, alles wat je ziet. Je staat op bijvoorbeeld je denkt oké Allah heeft mij wakker gemaakt ik kon ook blijven door slapen. Alles, alles. Bij de kleding als je iets moois ziet, of als je iets, bij het eten dan dank je Allah als je klaar bent, voordat je begint geef je ook een, ja alles bij alles noem je, herdenk je Allah (Yasmin en Bassel, 2015)

¹³ Ömer verklaarde dat hij geen sadaqa hoeft te geven, omdat hij hiervan is vrijgesteld als halve wees zijnde (zijn vader is overleden).

¹⁴ Het bezit van Abdullah is onder de grens waarboven het verplicht is om zakaat te betalen.

En Darifa zegt:

Mijn leven, ik probeer mijn leven zo in te richten dat ik, ja dat ik de Koran en de Sunnah van *rasoel*¹⁵ *sallallahoe aleyhi wa salam*¹⁶ volg. En dat uit zich in m'n *salat*¹⁷, dat uit zich in m'n *hijab*¹⁸, in de vijf zuilen, in de *akhlaq*¹⁹. Probeer zo, probeer, probeer he! (Darifa en Abdullah, 2015)

Ook de mannen beschrijven de Islam als het fundament waar hun leven op is gebouwd, afgezien van Ömer die meer gefocust is op hetgeen 'goed' en 'fout' is: "Maar dan soms ga je dan even stil staan van dat mag ik niet of dat mag ik wel. En dan doe je het niet of wel, ja de keuze is aan jou zeg maar" (José en Ömer, 2015). Bekir beschrijft de rol van de Islam als volgt:

Islam betekent voor ons: Leven. Zonder Islam geen leven (...). Ja bijvoorbeeld de gebedstijden, je probeert je gebed op tijd te verrichten en we doen voornamelijk, we doen altijd mee met het vasten. Maar we proberen ook ja, we proberen ook wat de Islam zegt te handhaven (Sevda en Bekir, 2015)

En Nayef zegt hierover: "Ja ik ben opgegroeid als moslim, dus ja ik. Dus voor mij is belangrijk in de leven. Gewoon om moslim te zijn, dat is natuurlijk iets speciaal. Ja het is gewoon leven" (Suzan en Nayef, 2015)

Verder is de echtgenoten in de vragenlijst gevraagd naar de samenstelling van hun vriendengroep wat betreft sekse, afkomst, en religie. Deze aspecten geven een beeld van de mate waarin de echtgenoten de normatieve visie van de Islam volgen wat betreft vriendschap. 6 Mannen geven aan absoluut geen vrienden van de andere sekse te hebben tegenover 4 vrouwen. Over het algemeen is er weinig verschil tussen de mannen en vrouwen op dit gebied, aangezien 2 mannen en 4 vrouwen aangeven het oneens te zijn met

¹⁵ Arabisch voor de 'profeet Mohammed'

¹⁶ Arabische zinsnede die vaak wordt gezegd na het noemen van de profeet Mohammed. In het Nederlands betekent het 'Allahs vrede en zegeningen zijn met hem'

¹⁷ Arabisch voor 'gebed'

¹⁸ Arabisch voor 'hoofddoek'

¹⁹ Arabisch voor 'normen en waarden'

de stelling 'Heeft vrienden van de andere sekse'. Suzan is de enige die als vrouw zijnde ook mannelijke vrienden heeft.

De meeste mannen en vrouwen hebben vrienden die niet-moslim zijn en/of een andere afkomst hebben. Dit geldt in grotere mate voor vrienden met een andere afkomst. Verder geven slechts 2 vrouwen en 1 man aan het volledig oneens te zijn met de stelling 'Heeft niet-moslims als vrienden', en 4 mannen en 2 vrouwen geven aan het 'niet mee eens/niet mee oneens' te zijn met deze stelling.

Tabellen 3A en 3B tonen het kennisniveau per echtgenoot, de mate waarin men het Nederlands beheerst, zich thuis voelt in Nederland en de mate waarin men trots is op het moslim zijn. Deze categorieën zijn met elkaar verbonden in die zin dat de onderdelen 'Kennisniveau', 'Beheersing Nederlands', en 'Is er trots op om moslim te zijn' deels van invloed kunnen zijn op de mate waarin iemand zich thuis voelt in Nederland.

Tabel 3A: Overzicht per echtgenote van haar kennisniveau, en de mate waarin zij het Nederlands beheerst, trots is op haar moslimzijn, en zich thuis voelt in Nederland

	Kennisniveau	Beheersing Nederlands	Is er trots op om moslim te zijn	Voelt zich thuis in Nederland
Arifa	Hoog	Zeer goed	Volledig mee eens	Niet mee eens/niet mee oneens
José	Gemiddeld	Zeer goed	Volledig mee eens	Volledig mee eens
Yasmin	Laag	Zeer goed	Volledig mee eens	Mee eens
Inas	Hoog	Zeer goed	Volledig mee eens	Volledig mee eens
Sari	Hoog	Zeer goed	Volledig mee eens	Niet mee eens/niet mee oneens
Inci	Laag	Zeer goed	Volledig mee eens	Mee eens
Sevda	Hoog	Voldoende	Volledig mee eens	Oneens
Nayet	Hoog	Zeer goed	Volledig mee eens	Niet mee eens/niet mee oneens
Suzan	Laag	Zeer goed	Niet mee eens/niet mee oneens	Volledig mee eens
Darifa	Hoog	Zeer goed	Volledig mee eens	Mee eens

Wat als eerste opvalt is dat Suzan als enige aangeeft neutraal te zijn bij de stelling 'Is er trots op om moslim te zijn'. Voor alle overige geïnterviewden, mannen en vrouwen, geldt dat zij het hier volledig mee eens of mee eens zijn, ongeacht hun kennisniveau van de Islam en de mate van praktiseren.

Verder valt op dat alleen Sevda aangeeft zich niet thuis te voelen in Nederland. Voor 3 andere echtgenotes, namelijk Arifa, Sari en Nayet, geldt dat zij neutraal zijn wat betreft het

zich thuis voelen in Nederland. Opvallend is dat een van hen de Nederlandse bekeerling Sari is. De overige echtgenotes voelen zich wel thuis in Nederland.

Voor de mannen geldt dat de helft van hen zich thuis voelt in Nederland en de andere helft hier neutraal tegenover staat. Ibrahim, Bekir, Abdelhafid, Ali en Abdullah voelen zich thuis in Nederland. Ömer, Bassel, Edson, Murat, en Nayef zijn neutraal op het gebied van zich thuis voelen in Nederland. Dit is te zien in Tabel 3B.

Tabel 3B: Overzicht per echtgenoot van zijn kennisniveau, en de mate waarin hij het Nederlands beheerst, trots is op zijn moslimzijn, en zich thuis voelt in Nederland

	Kennisniveau	Beheersing Nederlands	Is er trots op om moslim te zijn	Voelt zich thuis in Nederland
Ibrahim	Hoog	Zeer goed	Volledig mee eens	Mee eens
Ömer	Gemiddeld	Zeer goed	Volledig mee eens	Niet mee eens/niet mee oneens
Bassel	Hoog	Voldoende	Volledig mee eens	Niet mee eens/niet mee oneens
Edson	Gemiddeld	Zeer goed	Volledig mee eens	Niet mee eens/niet mee oneens
Murat	Laag	Zeer goed	Volledig mee eens	Niet mee eens/niet mee oneens
Abdelhafid	Gemiddeld	Zeer goed	Mee eens	Mee eens
Bekir	Hoog	Zeer goed	Volledig mee eens	Mee eens
Ali	Laag	Goed	Volledig mee eens	Mee eens
Nayef	Gemiddeld	Matig	Volledig mee eens	Niet mee eens/niet mee oneens
Abdullah	Hoog	Voldoende	Volledig mee eens	Mee eens

Tevens is in de vragenlijst gevraagd naar de houding van de echtgenoten ten opzichte van enkele normatieve islamitische normen en waarden die betrekking hebben op het kiezen van een huwelijkspartner, namelijk iemands 'Trouw aan de Islam', 'Afkomst', en 'Uiterlijk'. De meeste antwoorden van de vrouwen komen grotendeels overeen met de normatieve islamitische normen en waarden. Er zijn een paar uitzonderingen. Ten eerste is Suzan het oneens met het belang van iemands trouw aan de Islam bij het kiezen van een echtgenoot. Bovendien geeft zij aan dat haar normen en waarden niet specifiek zijn gebaseerd op de Koran en Sunnah. Sevda is de enige die veel waarde hecht aan afkomst. Tot slot is het opvallend dat 4 vrouwen, namelijk José, Sari, Inci, en Darifa, aangeven het oneens of volledig oneens te zijn met het belang van het uiterlijk bij het kiezen van een huwelijkspartner.

Voor de mannen geldt dat alleen Edson neutraal is wat betreft het belang van de trouw aan de Islam. Ook is het opvallend dat Nayef hiervan aangeeft dit belangrijk te vinden, terwijl zijn vrouw juist het tegenovergestelde vindt en doet. Verder zijn er 3 mannen, namelijk Ömer, Murat, en Abdullah, die het volledig oneens zijn met het belang van het uiterlijk bij het kiezen van een huwelijkspartner. Dit zijn bovendien de echtgenoten van de vrouwen die hier net zo ontkennend op antwoordden, afgezien van Abdelhafid die hier in tegenstelling tot zijn vrouw neutraal tegenover staat.

Verder is gevraagd naar de houding van de echtgenoten ten opzichte van normatieve islamitische stellingen wat betreft de status van het huwelijk ('Het huwelijk is de basis voor een goede maatschappij') en de rolverdeling binnen het gezin ('De man is financieel verantwoordelijk voor het gezin', 'De vrouw mag werken als haar man dat goed vindt', 'De vrouw is verantwoordelijk voor het huishouden en zorg voor de kinderen', en 'De vrouw mag met een niet-moslim trouwen'). De meeste vrouwen kunnen zich over het algemeen vinden in de opgegeven stellingen. Arifa, Inas, Sari en Sevda antwoordden volledig conform de normatieve Islam. Yasmin, José, Nayet en Darifa zijn wat neutraler ingesteld wat betreft de rol van de man en vrouw. Zo ziet Yasmin het niet per se als de verantwoordelijkheid van de man om voor de financiën van het gezin te zorgen en is Darifa neutraler wat betreft de verantwoordelijkheid van de vrouw ten opzichte van het huishouden en de kinderen. José staat neutraal tegenover beide stellingen. Nayet is het oneens met de stelling over de rol van de vrouw. Twee vrouwen vormen de uitzondering en ook hier is Suzan degene die het meest afwijkt van de normatieve Islam. Zij is het als enige volledig eens met de mogelijkheid dat een moslima met een niet-moslim trouwt en staat neutraal tegenover het huwelijk als de basis voor een goede maatschappij. Ook Inci houdt meer de westerse normen en waarden aan.

Van de mannen antwoorden Ibrahim en Bekir volledig conform de normatieve Islam. Murat, Nayef, Ali en Abdullah antwoordden alle vier conform de normatieve Islam, behalve op de stelling over de rol van de vrouw in het huishouden en de zorg voor de kinderen. Ali is het oneens met deze stelling. De andere drie zijn hier neutraal over. Bassel, Edson en Abdelhafid zijn neutraal over de financiële rol van de man. Edson en Abdelhafid zijn bovendien neutraal over de rol van de vrouw in het huishouden. Tot slot valt het antwoord

van Ömer op de stelling 'De vrouw mag werken als haar man dat goed vindt' op. Hij staat hier neutraal tegenover.

5.1.1 Interpretatie van de data

De voorgaande resultaten gaan uitgebreid in op de mate van praktiseren, de mate van kennis over de Islam, de vriendengroep, en normen en waarden van de echtgenoten. De informatie over de mate van praktiseren gecombineerd met de overige antwoorden van de vragenlijst (Bijlage F) die de echtgenoten elk individueel hebben ingevuld maken het mogelijk om antwoord te geven op de eerste deelvraag: *Wat houdt de geloofsovertuiging in van de echtgenoten op het gebied van aanbidding en normen en waarden en waarom is hier onderling verschil in?*

Ten eerste het verschil tussen de mate waarin de mannen en vrouwen aangeven de vijf gebeden te verrichten. Negen van de tien mannen zeggen altijd de vijf gebeden te verrichten tegenover vijf van de tien vrouwen. Het is niet met zekerheid te zeggen waar dit verschil aan kan liggen. Zo kan een verklaring zijn dat twee vrouwen preciezer hebben willen antwoorden door aan te geven 'vaak' vijf keer per dag te bidden, aangezien ze ook wel eens een gebed missen. Bovendien hechten twee van de tien vrouwen minder belang aan de Islam in hun leven wat dus ook resulteert in een geringe praktiserende levensstijl.

Slechts een beperkt aantal geeft aan vrienden van de andere sekse te hebben, namelijk 1 vrouw en 2 mannen. De meeste mannen en vrouwen hebben vrienden die niet-moslim zijn en/of een andere afkomst hebben. Dit geldt in grotere mate voor vrienden met een andere afkomst, wat te maken kan hebben met de diverse Nederlandse samenleving en het gegeven dat er in de Islam geen onderscheid wordt gemaakt tussen de ene en de andere afkomst. Dat een deel geen vrienden heeft met een ander geloof of hen in mindere mate beschouwt als een vriend kan meerdere verklaringen hebben. Ten eerste kan het zo zijn dat diegene simpelweg niet op meer persoonlijk vlak in aanraking komt met niet-moslims. Ten tweede is het mogelijk dat zij geen niet-moslims als vrienden hebben, omdat er te grote verschillen worden ervaren in onder andere (elkaars) normen en waarden die de basis voor een vriendschap in de weg staan (zie ook Verkuyten & Yildiz, 2010). Een voorbeeld hiervan zijn vriendschappen die voornamelijk zijn gebaseerd op het bezoeken van cafés en andere uitgaansgelegenheden waar alcohol wordt geschonken en wordt gedanst. Dit kan bovendien

een reden zijn waarom men een niet-moslim in mindere mate als een vriend beschouwt, aangezien er restricties worden ervaren in de manier van omgaan met elkaar. Tot slot kan het nog zo zijn dat zij niet wensen om te gaan met iemand die geen moslim is, omdat zij niet kunnen of willen omgaan met andere meningen op een gebied dat zo belangrijk voor hen is en hoe zij in het leven staan of omdat zij hier geen behoefte aan hebben.

Wat verder van belang is bij het schetsen van de context omtrent de islamitische levensstijl van de echtgenoten is de mate waarin zij zich thuis voelen in Nederland. Tabellen 3A en 3B laten per echtgenoot zien wat zijn of haar kennisniveau is van de Islam, hoe goed zij het Nederlands beheersen, of zij er trots op zijn om moslim te zijn, en of zij zich thuis voelen in Nederland. Allereerst blijkt dat de islamitische identiteit sterk gevoeld wordt door vrijwel alle echtgenoten, behalve Suzan. Dit sluit tevens aan bij eerdere onderzoeken naar het belang van de islamitische identiteit (zie o.a. Phalet & Güngör, 2004; Entzinger & Dourleijn, 2008; Verkuyten, 2007).

Verder valt op dat alleen Sevda aangeeft zich niet thuis te voelen in Nederland. Dit past echter binnen de verwachting aangezien Sevda een praktiserende moslima is met veel kennis van de Islam die het Nederlands niet goed beheerst. Bovendien is zij niet in Nederland geboren, maar pas hier komen wonen toen ze getrouwd was. Voor 3 andere echtgenotes, namelijk Arifa, Sari en Nayet, geldt dat zij neutraal zijn wat betreft het zich thuis voelen in Nederland. Voor hen alle drie geldt dat zij praktiserend zijn, een hoofddoek dragen, en veel kennis hebben over de Islam. Bovendien zijn Arifa en Nayet niet in Nederland geboren en is Arifa laag opgeleid. Opvallend is dat een van hen de Nederlandse bekeerling Sari is. Een verklaring voor haar neutrale houding kan het feit zijn dat haar normen en waarden nu minder overeenstemmen met de Nederlandse normen en waarden.

De overige echtgenotes voelen zich juist wel thuis in Nederland. Zij zijn op Darifa na allemaal in Nederland geboren. Darifa, Inas en José dragen een hoofddoek. Alleen Darifa en Inas hebben veel kennis van de Islam en praktiseren alle vijf de zuilen. Zij zijn bovendien hoogopgeleid. Het is aannemelijk dat voor hen geldt dat zij goed in staat zijn om te verwoorden waarom zij bepaalde dingen doen of vinden en zich ook minder snel aangevallen of aangesproken voelen wanneer de Islam negatief in beeld komt. Voor Inas en José geldt bovendien dat zij in Nederland zijn geboren. De overige vrouwen, Yasmin, Inci en Suzan, zijn in mindere mate praktiserend, dragen geen hoofddoek en hebben ook minder

kennis van de Islam. Doordat de Islam in mindere mate een rol speelt in hun leven is het aannemelijk dat zij ook minder geconfronteerd worden met verschillen tussen hen en niet-moslims en zich onder andere daarom ook op hun plaats voelen in Nederland. Bovendien zijn zij in Nederland geboren en spreken ze goed Nederlands. Inci is de enige van de drie die hoogopgeleid is, maar ze zijn wel alle drie werkzaam en in die zin dus succesvol in de maatschappij.

Voor de mannen geldt dat de helft van hen zich thuis voelt in Nederland en de andere helft hier neutraal tegenover staat. Ibrahim, Bekir, Abdelhafid, Ali en Abdullah voelen zich thuis in Nederland. Voor Ibrahim, Bekir en Abdullah geldt dat zij praktiserend zijn en veel kennis van de Islam hebben. Ook zijn Ibrahim en Bekir hoogopgeleid en spreken zij goed Nederlands. Abdelhafid en Ali zijn ook echter ook praktiserend, maar hebben minder kennis van de Islam. Bovendien is alleen Abdelhafid in Nederland geboren. Dat ook Abdelhafid en Ali zich thuis voelen in Nederland kan te maken hebben met het feit dat zij beiden hoogopgeleid zijn, goed Nederlands spreken en een goede baan hebben. Ze zijn in die zin dus geïntegreerd in de Nederlandse maatschappij. Bovendien geldt voor deze praktiserende mannen dat dit niet aan hun uiterlijk te zien is, zoals wel het geval is bij de praktiserende vrouwen.

Ömer, Bassel, Edson, Murat, en Nayef zijn neutraal op het gebied van zich thuis voelen in Nederland. Voor Bassel en Nayef geldt dat zij praktiserend moslim zijn, niet in Nederland zijn geboren en het Nederlands niet goed beheersen. Bassel woont bovendien pas een aantal jaren in Nederland. Ömer, Edson en Murat hebben alle drie in mindere mate kennis van de Islam. Bovendien zijn Ömer en Murat laag opgeleid. Op Ömer na praktiseren zij alle vijf zuilen. Voor Edson geldt verder dat hij is bekeerd tot de Islam. Het is aannemelijk dat dit gegeven gecombineerd met zijn mindere kennis van de Islam, zijn praktiserende levensstijl, en zijn Kaapverdiaanse afkomst resulteren in een neutrale houding wat betreft zijn gevoel in Nederland thuis te zijn.

Tot slot spelen de normen en waarden ook een belangrijke rol bij de manier waarop de echtgenoten islamitisch gezien in het leven staan. De meeste antwoorden van de vrouwen komen grotendeels overeen met de normatieve islamitische normen en waarden. Er zijn een paar uitzonderingen. Ten eerste is Suzan het oneens met het belang van iemands trouw aan de Islam bij het kiezen van een echtgenoot. Dit antwoord komt echter overeen met haar

algehele levenswijze waarin zij de nadruk legt op het respecteren en accepteren van iedereen. Bovendien geeft zij aan dat haar normen en waarden niet specifiek zijn gebaseerd op de Koran en Sunnah. Sevda is de enige die veel waarde hecht aan afkomst. Wat hierbij een rol kan spelen is het feit dat zij is getrouwd met haar neef en bovendien het grootste gedeelte van haar leven in Turkije heeft gewoond.

Tot slot is het opvallend dat 4 vrouwen aangeven het oneens of volledig oneens te zijn met het belang van het uiterlijk bij het kiezen van een huwelijkspartner. Het is niet aannemelijk dat zij het normaal vinden als iemand trouwt met iemand wiens uiterlijk diegene niet aanspreekt. Een mogelijke verklaring hiervoor kan zijn dat hier sprake is van een sociaal wenselijk antwoord. Het uiterlijk wordt vaak als een oppervlakkig criterium beschouwd en daarom geeft men aan dit onbelangrijk te vinden. Een andere mogelijkheid is dat zij ontkennend hebben geantwoord door het gebruik van het woordje 'heel' in de vraagstelling. Wellicht zijn zij het er (absoluut) niet mee eens dat het uiterlijk 'heel' belangrijk is. Hetzelfde geldt voor de mannen die het oneens of volledig oneens zijn met het belang van het uiterlijk bij de partnerkeuze.

Yasmin en José antwoorden iets meer conform de westerse normen en waarden. Dit kan komen doordat ze enerzijds in Nederland zijn geboren en opgegroeid, en anderzijds in mindere mate kennis hebben over de Islam. Bovendien is José pas enkele jaren moslim. De neutrale of afwijzende houding van Darifa en Nayet wat betreft de stelling dat de vrouw verantwoordelijk is voor het huishouden en kinderen is mogelijk voor beiden te verklaren door de manier waarop de stelling is geformuleerd. De stelling kan namelijk worden opgevat alsof de vrouw als enige alles moet doen wat behoort tot het huishouden en de zorg voor de kinderen, terwijl volgens de normatieve Islam de man ook hoort mee te helpen. Nayet gaf tijdens het invullen van de vragenlijst mondeling aan dat zij er zo over dacht (Nayet en Ali, 2015).

De antwoorden van Ibrahim en Bekir zijn conform de normatieve Islam. Murat, Nayef, Ali en Abdullah antwoordden alle vier conform de normatieve Islam, behalve op de stelling over de rol van de vrouw in het huishouden en de zorg voor de kinderen. Ali is het oneens met deze stelling. De andere 3 zijn hier neutraal over. Ook voor de mannen geldt dat dit kan liggen aan de manier waarop de stelling kan worden opgevat. Bassel, Edson en Abdelhafid zijn neutraal over de financiële rol van de man. Edson en Abdelhafid zijn bovendien neutraal over de rol

van de vrouw in het huishouden. Wat betreft Edson en Abdelhafid kan dit te verklaren zijn doordat zij beiden in Nederland zijn geboren en opgegroeid en in mindere mate kennis hebben van de Islam. Bovendien is Edson bekeerd tot de Islam en is hij dus met andere normen en waarden opgevoed. Hierdoor kan het zijn dat hun normen en waarden op dit gebied wat meer conform de westerse normen en waarden zijn. Voor Bassel kan de verklaring gezocht worden in zijn huidige situatie. Hij woont pas een aantal jaar in Nederland waardoor hij wellicht in bepaalde zaken afhankelijk is van zijn vrouw. Bovendien heeft hij een vrouw die, naast haar studie, werkt.

Tot slot valt het antwoord van Ömer op de stelling 'De vrouw mag werken als haar man dat goed vindt' op. Hij staat hier neutraal tegenover. Dit kan twee verklaringen hebben; ten eerste is het mogelijk dat hij niet vindt dat de man hier iets over te zeggen heeft en dat een vrouw sowieso mag werken als zij dat wil. Ten tweede is het mogelijk dat hij het niet wenselijk vindt dat een vrouw ook werkt.

Met deze informatie zal nu allereerst antwoord worden gegeven op het eerste deel van de deelvraag door middel van de indeling van de echtgenotes tot een bepaald moslimtype.

Het eerste echtpaar bestaat uit Arifa en Ibrahim. Zowel Arifa als Ibrahim zijn intellectuele moslims. Zij zijn beiden praktiserend moslim en hebben een hoog kennisniveau van de Islam. Arifa draagt een hoofddoek en bedekkende kleding, Ibrahim gaat op vrijdag naar de moskee. Ook komen hun normen en waarden overeen met de normatieve Islam. Zowel Arifa als Ibrahim lezen de Koran regelmatig, doen vaak kennis op over de Islam en geven vaak sadaqa. Ze beheersen het Arabisch in woord en schrift. Ze moedigen anderen aan om volgens de regels van de Islam te handelen en wijzen hen op gedrag dat haram is. Ook verrichten ze beiden vaak smeekbedes en kopen ze alleen vlees dat halal is. Arifa is neutraal over het zich thuis voelen in Nederland. Ibrahim voelt zich als moslim minder geaccepteerd in Nederland. Bij zowel Arifa als Ibrahim blijkt uit het interview dat zij er erg bewust mee omgaan dat zij moslim zijn en ze proberen dan ook zo goed als het kan om een islamitische leefwijze aan te houden. Dit uit zich zowel in hun gedrag als in hun manier van denken.

Het tweede echtpaar bestaat uit José en Ömer. Zowel José als Ömer zijn culturele moslims met een neiging richting het flexibele moslimtype. Zij bidden beiden nooit en hebben op een gemiddeld niveau kennis van de Islam. José draagt een hoofddoek en

bedekkende kleding, Ömer gaat op vrijdag naar de moskee. José geeft vaak sadaqa, Ömer niet. Hun normen en waarden komen grotendeels overeen met de normatieve Islam, al staat José neutraler tegenover het traditionele rolpatroon van het gezin. Beiden houden zich minder bezig met het lezen van de Koran en zij kunnen deze ook niet in het Arabisch lezen. Ze zijn beiden niet echt bezig met het verbieden van wat haram is en aanmoedigen van wat halal is. Ömer rookt bovendien. Ook verrichten ze in mindere mate smeekbedes. José voelt zich thuis in Nederland en geaccepteerd als moslima. Ömer staat hier in beide gevallen neutraal tegenover. Zowel José als Ömer vinden het belangrijk om volgens de Islam te leven, maar worstelen nog een beetje met de uitvoering daarvan. Dit komt enerzijds doordat zij in mindere mate kennis hebben van de Islam, maar hun jonge leeftijd zal daar ook een rol bij spelen. Bovendien is José nog niet zo lang bekeerd tot de Islam, wat naar eigen zeggen heeft gezorgd voor een hele grote verandering in haar leven. Dit kan betekenen dat ze nog haar draai moet vinden als moslima zijnde. Ömer heeft bovendien moeite met het beschrijven van de manier waarop de Islam van belang is voor hem. Hij is meer gericht op het onderscheid in 'goed' en 'kwaad' en geeft ook aan dat hij dat vooral heeft meegekregen in zijn opvoeding.

Yasmin en Bassel zijn het volgende echtpaar. Yasmin is een culturele moslim en Bassel is een intellectuele moslim. Ze zijn beide praktiserend, maar Yasmin beschikt niet over de basiskennis van de Islam. Ook draagt ze geen hoofddoek of bedekkende kleding. Bassel gaat naar de moskee op vrijdag. De normen en waarden van Yasmin en Bassel komen grotendeels overeen met de normatieve Islam. Yasmin geeft soms sadaqa, Bassel vaak. Bassel geeft aan te roken. Beiden beheersen het Arabisch in woord en schrift, lezen de Koran regelmatig en verrichten vaak smeekbedes. Bassel verbetert anderen wanneer zij iets doen wat haram is en moedigt hen aan om alleen halal dingen te doen. Hetzelfde geldt voor Yasmin. Yasmin voelt zich wel thuis in Nederland, maar is neutraal over de acceptatie van haar moslimzijn. Voor Bassel is dit juist omgedraaid. Voor Yasmin en Bassel maakt de Islam een belangrijk onderdeel uit van hun leven. Tijdens het interview kwam dit op verschillende manieren tot uiting doordat zij naar de Islam verwezen in hun uitleg en motivaties. Voor Bassel geldt bovendien dat hij het grootste gedeelte van zijn leven heeft gewoond in Jordanië, een islamitisch land waar je de Islam niet alleen van huis uit meekrijgt, maar ook bijvoorbeeld op school.

Inas en Edson vormen het vierde echtpaar. Inas is een intellectuele moslima en Edson is een culturele moslim. Beiden praktiseren de vijf zuilen van de Islam en eten alleen halal vlees. Inas heeft een hoog kennisniveau en Edsons kennisniveau is gemiddeld. Inas beheerst het Arabisch in woord en schrift, Edson niet. Edson gaat vaak op vrijdag naar de moskee, Inas draagt een hoofddoek en bedekkende kleding. Beiden verdiepen zich in de Islam en geven vaak sadaqa. Inas verricht vaak smeekbedes, Edson soms. Inas leest de Koran vaak, Edson zelden. De normen en waarden van Inas komen overeen met de normatieve Islam. Voor Edson geldt dat gedeeltelijk. Hij geeft ook aan dat hij neutraal is op dit gebied. Voor Inas geldt dat zij anderen vaak verbetert wanneer zij iets doen wat haram is en anderen aanmoedigt om alleen dingen te doen die halal zijn. Edson doet dit zelden. Inas voelt zich thuis in Nederland en geaccepteerd als moslim. Edson voelt zich daarentegen niet geaccepteerd als moslim en is neutraal wat betreft het thuis voelen in Nederland. De Islam is belangrijk als leidraad in het leven van Inas en Edson, alleen is er een duidelijk verschil in kennis tussen hen. Inas weet goed te verwoorden waarom zij dingen doet en denkt en dit komt ook tot uiting in bijvoorbeeld haar bedenkingen met betrekking tot tv kijken. Edson wordt hierin meer geleid door zijn vrouw en kan ook minder goed zijn islamitische gedrag motiveren. Het feit dat hij een bekeerling is kan hierbij een rol spelen.

Het vijfde echtpaar bestaat uit Sari en Murat. Sari is een intellectuele moslima en Murat is een culturele moslim. Sari heeft een hoog kennisniveau van de Islam, Murats kennisniveau is laag. Beiden praktiseren de vijf zuilen, verdiepen zich vaak in de Islam, geven vaak sadaqa en verrichten vaak smeekbedes. Sari kan geen Arabisch lezen, Murat wel. Ze lezen soms de Koran. Murat gaat vaak op vrijdag naar de moskee en Sari draagt een hoofddoek en bedekkende kleding. Sari geeft aan anderen soms te verbeteren wanneer zij iets doen wat haram is, Murat doet dit vaak. Voor beiden geldt dat zij anderen vaak aanmoedigen om alleen dingen te doen die halal zijn. Beiden zijn neutraal wat betreft het zich thuis voelen in Nederland. Sari is ook neutraal wat betreft de acceptatie van haar moslimzijn, Murat voelt zich niet geaccepteerd als moslim. Voor Sari en Murat is de Islam een belangrijk onderdeel in hun leven en zij proberen zoveel mogelijk volgens de islamitische richtlijnen te leven. Dit zorgt ervoor dat ze zich erg bewust zijn van hoe het hoort en zou moeten, maar leidt er niet altijd toe dat ze ook tot actie overgaan.

Inci en Abdelhafid zijn het zesde echtpaar. Inci is een flexibele moslima en Abdelhafid is een culturele moslim. Inci praktiseert vier van de vijf zuilen, ze bidt niet. Haar niveau van

kennis van de Islam is laag. Abdelhafid is een praktiserend moslim met een gemiddeld kennisniveau. Beiden geven vaak sadaqa en verrichten vaak smeekbedes. Ze verdiepen zich soms in de Islam. Inci draagt geen hoofddoek. Ze leest soms de Koran. Abdelhafid bezoekt op vrijdag de moskee. Hij leest de Koran vaak. De normen en waarden van Inci zijn niet zozeer afkomstig van de Koran en Sunnah en komen dan ook meer overeen met de westerse normen en waarden. Voor Abdelhafid geldt dat zijn normen en waarden gedeeltelijk overeenkomen met de normatieve Islam. Abdelhafid kan Arabisch lezen, Inci niet. Beiden verbeteren anderen zelden wanneer zij iets doen dat haram is. Inci moedigt anderen ook zelden aan om alleen dingen te doen die halal zijn. Voor Abdelhafid geldt dat hij dit soms doet. Beiden voelen zich zowel thuis in Nederland als geaccepteerd als moslim. Abdelhafid en Inci zitten niet op dezelfde lijn wat betreft het belang van de Islam in hun dagelijkse leven. Abdelhafid beschrijft de Islam als “een houvast in het leven, maar ook een houvast sowieso in de tijd, op de dag.” Hij is ook meer bewust bezig met het nastreven van een islamitische levensstijl. Voor Inci komt het belang van de Islam niet direct tot uiting in haar manier van leven en denken. Het is meer het geloof waar ze mee is opgevoed en daarmee eerder een gegeven dan een bewuste keus. Voor beiden is de Islam echter wel belangrijk.

Sevda en Bekir zijn het zevende echtpaar. Zowel Sevda als Bekir zijn intellectuele moslims. Beiden praktiseren de vijf zuilen en hebben een hoog kennisniveau van de Islam. Sevda draagt een hoofddoek en bedekkende kleding. Bekir gaat op vrijdag naar de moskee. Beiden verrichten vaak smeekbedes. Bekir verdiept zich bovendien erg vaak in de Islam. Voor Sevda geldt dat zij dit soms doet. Zij leest daarentegen vaak de Koran, iets wat Bekir soms doet. Beiden geven soms sadaqa. De normen en waarden van Bekir en Sevda komen overeen met de normatieve Islam. Ze kunnen allebei Arabisch lezen. Sevda verbetert anderen vaak wanneer zij iets doen dat haram is, Bekir doet dit soms. Sevda moedigt anderen zelden aan om alleen dingen te doen die halal zijn, Bekir doet dit juist vaak. Bekir voelt zich zowel thuis in Nederland als geaccepteerd als moslim. Sevda voelt zich wel geaccepteerd als moslim, maar niet thuis in Nederland. Voor zowel Sevda als Bekir is de Islam erg belangrijk voor de manier waarop ze hun leven leiden. Beiden proberen zoveel mogelijk volgens de islamitische richtlijnen te handelen.

Het achtste echtpaar bestaat uit Nayet en Ali. Nayet is een intellectuele moslim. Ali is een culturele moslim. Beiden zijn praktiserend moslim. Nayet heeft een hoog kennisniveau van de Islam, Ali's kennisniveau is laag. Beiden geven regelmatig sadaqa en verrichten veel

smeekbedes. Nayet draagt een hoofddoek en bedekkende kleding. Ali gaat soms op vrijdag naar de moskee. Beiden lezen soms de Koran en verdiepen zich soms in de Islam. Nayet doet dit bij tijd en wijlen vaak. De normen en waarden van Nayet en Ali komen grotendeels overeen met de normatieve Islam. Beiden kunnen Arabisch lezen. Ali kan bovendien het Arabisch voldoende verstaan en spreken. Nayet verbetert anderen zelden wanneer zij iets doen wat haram is en moedigt anderen soms aan om alleen dingen te doen die halal zijn. Ali doet beiden soms. Nayet is neutraal wat betreft het zich thuis voelen in Nederland en het zich geaccepteerd voelen als moslim. Ali voelt zich wel thuis in Nederland, maar niet geaccepteerd als moslim. Nayet en Ali zien de Islam als het fundament waarop zij hun leven bouwen. Dit betekent dat ze er met hun dagelijkse bezigheden zoveel mogelijk rekening mee houden hoe het islamitisch gezien hoort. Dit geldt in grotere mate voor Nayet.

Het negende echtpaar bestaat uit Suzan en Nayef. Suzan is een hedonistische moslima en Nayef is een culturele moslim. Suzan is niet praktiserend, ze betaalt alleen de zakaat. Ook is haar kennisniveau van de Islam laag. Nayef is praktiserend moslim en heeft een gemiddeld kennisniveau. Suzan draagt geen hoofddoek. Nayef gaat vaak naar de moskee op vrijdag. Beiden geven vaak sadaqa en verrichten vaak smeekbedes. Suzan leest zelden de Koran, verdiept zich soms in de Islam, rookt soms, en gaat zelden naar een disco of bar. Nayef leest de Koran zeer vaak en verdiept zich in de Islam. Beiden beheersen het Arabisch in woord en schrift. De normen en waarden van Suzan zijn conform de westerse normen en waarden. Nayefs normen en waarden zijn conform de normatieve Islam. Suzan verbetert anderen nooit wanneer zij iets doen dat haram is. Ook moedigt zij anderen zelden aan om alleen dingen te doen die halal zijn. Nayef verbetert anderen altijd wanneer zij iets doen dat haram is en moedigt hen vaak aan om alleen dingen te doen die halal zijn. Suzan voelt zich geaccepteerd als moslim en voelt zich thuis in Nederland. Nayef is neutraal in beiden. Islamitisch gezien staan Suzan en Nayef compleet tegenovergesteld in het leven. Voor Suzan is de Islam nauwelijks van belang, ze ziet het meer als inspiratiebron voor de goede omgang met anderen en je omgeving. Voor Nayef is de Islam wel belangrijk in zijn leven. Hij ziet het als iets speciaals om moslim te zijn en probeert zo goed mogelijk alle regels te volgen.

Darifa en Abdullah vormen het tiende en laatste echtpaar. Darifa is een intellectuele moslim en Abdullah is een culturele moslim met een neiging naar het intellectuele type. Beiden praktiseren en hebben een hoog kennisniveau van de Islam. Darifa draagt een

hoofddoek en bedekkende kleding. Abdullah gaat op vrijdag naar de moskee. Beiden verrichten vaak smeekbedes. Darifa leest de Koran vaak en doet vaak kennis op over de Islam. Ook geeft ze vaak sadaqa. Abdullah leest de Koran soms, doet soms kennis op over de Islam en geeft soms sadaqa. Ook rookt hij. Beiden hebben normen en waarden conform de normatieve Islam. Abdullah beheerst het Arabisch in woord en schrift. Darifa kan Arabisch lezen, maar haar kennis van het Arabisch is matig. Darifa verbetert anderen vaak wanneer zij iets doen dat haram is en moedigt hen vaak aan om alleen dingen te doen die halal zijn. Abdullah doet beiden soms. Zowel Abdullah als Darifa voelen zich thuis in Nederland en geaccepteerd als moslim. Darifa en Abdullah zien allebei de Islam als hun leven en ze streven ernaar om volgens de Koran en Sunnah te leven. Abdullah benadrukt tevens dat het islamitisch gezien heel belangrijk is om respect te hebben voor iedereen.

Tijdens de voorgaande interpretatie hebben uitgebreide persoonsgebonden verklaringen voor de onderlinge verschillen tussen de echtgenoten wat betreft hun religieus denken en handelen de revue gepasseerd. Verschillende factoren spelen daarbij een rol, zoals cultuur en het aantal jaren dat iemand in Nederland woont. Wat ten grondslag ligt aan de onderlinge verschillen is de vrije wil en de mate van kennis van de Islam. Vanzelfsprekend bepaalt de mate van kennis over de Islam in hoeverre de echtgenoot zich bewust is van waar de Islam voor staat en wat de ge- en verboden zijn. Voor alle echtgenoten geldt echter dat zij zelf de keuze maken in hoeverre zij de Islam doorvoeren in hun levensstijl. Dit betekent dat zij er zelf voor kiezen om bijvoorbeeld wel of niet te bidden, ook al weten ze dat het verplicht is. Of om wel of niet te roken, ook al weten ze dat het verboden is.

5.2 Tv-gebruik moslimechtparen

In deze paragraaf worden de resultaten met betrekking tot het tv-gebruik van de moslimechtparen getoond. Tabel 4 geeft per echtpaar weer hoelang de echtgenoten gemiddeld apart en samen tv kijken op een dag.

Tabel 4: Aantal uur dat de echtparen apart en samen tv kijken

Echtpaar	Vrouw	Man	Samen
Arifa en Ibrahim	>1 uur	>1 uur	>1 uur
José en Ömer	4 uur	>1 uur	1.5 uur
Yasmin en Bassel	>30 minuten	2-3 uur	30 minuten
Inas en Edson	30 minuten	1 uur	30 minuten
Sari en Murat	5 uur	5 uur	5 uur
Inci en Abdelhafid	2 uur	30 minuten	30 minuten
Sevda en Bekir	3 uur	2 uur	1-2 uur
Nayet en Ali	1 uur	1.5 uur	30 min. – 1 uur
Suzan en Nayef	2.5 uur	4-5 uur	1 -2 uur
Darifa en Abdullah	1 uur	2-3 uur	1-1.5 uur

Er zit weinig verschil tussen het aantal uren dat de mannen en vrouwen totaal apart tv kijken, de mannen kijken namelijk maximaal 2.5 uur meer. Wanneer we naar de echtgenoten kijken zijn er een aantal die er bovenuit springen wat betreft het hoge aantal kijkuren, namelijk José, Sari, Murat, en Nayef. Ook zijn er echtgenoten die juist aan de andere kant van het uiterste zitten en erg weinig tv kijken, namelijk minder dan een uur en zelfs minder dan een half uur. Arifa, Ibrahim, Yasmin, Inas en Abdelhafid kijken minder dan een uur televisie.

Wanneer er gelet wordt op de moslimtypes in combinatie met de kijktijd dan vallen Bassel, Sari en Sevda uit de groep intellectuele moslims op door hun lange kijktijd in verhouding met de rest die niet langer dan een uur per dag tv kijkt. Van de culturele moslims vallen Yasmin, Ömer en Abdelhafid op vanwege hun korte kijktijd.

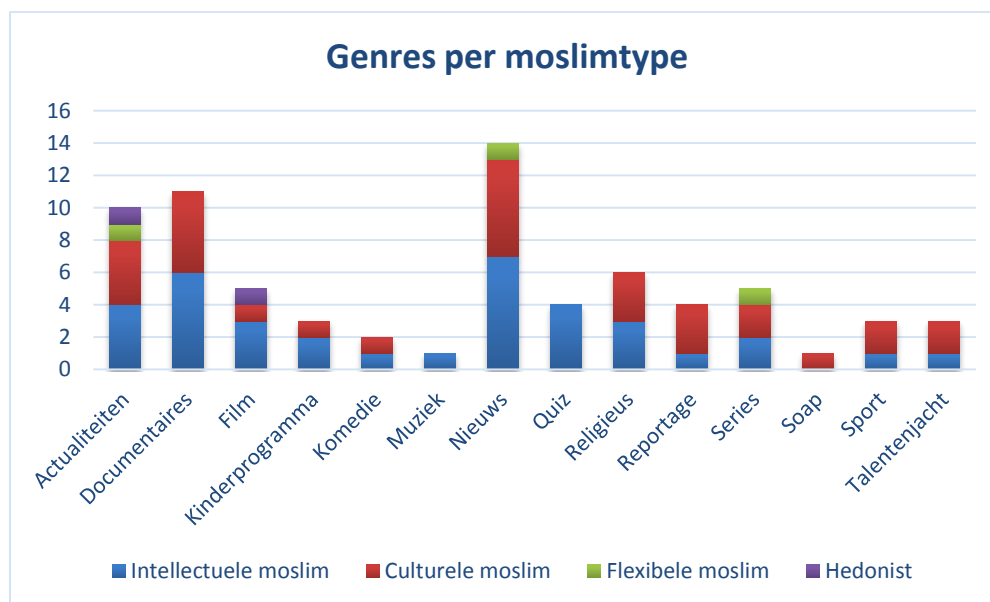
Over de programmakeuze is het volgende te zeggen: Alle hoogopgeleide mannen en vrouwen geven aan naar actualiteiten en nieuws te kijken, met uitzondering van Sari en Sevda. Hetzelfde geldt voor de oudere laagopgeleide mannen en vrouwen, met uitzondering van Arifa. Alleen de mannen stemmen af op sportprogramma's. Documentaires worden zowel door mannen als vrouwen gekeken, maar bij de vrouwen meer door degenen met een hoog opleidingsniveau. Opvallend is dat alleen Arifa, Ibrahim en Abdullah aangeven regelmatig naar religieuze programma's te kijken via de schotel. José is de enige die af en toe naar de uitzending van de Moslim Omroep kijkt. Nayet en Ali kijken ook naar religieuze programma's via de schotel, maar vrijwel uitsluitend tijdens de Ramadan.

Wanneer de echtparen samen tv kijken, kijken ze zowel naar amusementsprogramma's zoals een film als naar nieuws en actualiteitenprogramma's. Bekir en Sevda kijken ook regelmatig

naar Turkse komedie programma's en quizprogramma's zoals Één tegen honderd (Sevda en Bekir, 2015). Sari en Murat kijken vaak samen naar documentaires over de natuur op Discovery (Sari en Murat, 2015). Suzan en Nayef kijken alleen heel af en toe een Arabische serie samen of naar het EK of WK voetbal (Suzan en Nayef, 2015).

De volgende grafiek geeft de genres per moslimtype weer. Er zijn in totaal 9 intellectuele moslims, 9 culturele moslims, 1 flexibele moslim en 1 hedonist. Vanwege het geringe aantal flexibele en hedonistische moslims wordt hun voorkeur wel weergegeven in de grafiek, maar niet meegenomen in het bespreken van de resultaten.

Grafiek 1: Genres per moslimtype

Wat betreft de genres is er weinig tot geen verschil tussen de moslimtypes. De grootste verschillen zijn te vinden bij de genres film, quiz, en reportage. Bij de eerste twee genres zijn de intellectuele moslim in de meerderheid. Naar reportages kijken iets meer culturele moslims. Deze verschillen zijn echter zo klein dat ze te verwaarlozen zijn.

Verder zijn er twaalf kijkmotieven naar voren gekomen tijdens de interviews. Bijna de helft van de echtgenoten kijkt bijvoorbeeld tv om zich te amuseren. Ook wordt tv kijken door enkelen als familiemoment beschouwd. Verder is het voor drie echtgenoten een gewoonte om tv te kijken. Zij hebben de tv aanstaan zonder een echt specifieke reden. Sari geeft aan dat de tv "gewoon standaard aan staat" (Sari en Murat, 2015). 'Gezelligheid' is een volgend

kijkmotief dat werd genoemd tijdens de interviews. Zo kijken José en Ömer Turkse series om “gezellig samen te kijken” (José en Ömer, 2015). Sommige echtgenoten kijken ook tv voor de herkenning, inspiratie en uit nieuwsgierigheid. Zo zegt Nayet bijvoorbeeld naar *Een huis vol*²⁰ te kijken omdat ze zelf uit een groot gezin komt en graag wil zien hoe de gezinnen uit dat programma het doen (Nayet en Ali, 2015). Verder kijkt de helft van de echtgenoten tv om informatie op te doen. Ibrahim en Arifa kijken bijvoorbeeld vrijwel alleen voor de informatie:

Als we kijken dan is het meer informatief (...) Omdat als we kijken naar bepaalde, naar nieuws dan doe je dat eigenlijk om informatie te hebben. Voor ons het is niet eigenlijk als een soort plezier als vrije tijd. Hoe noem je dat? Als entertainment (Arifa en Ibrahim, 2015)

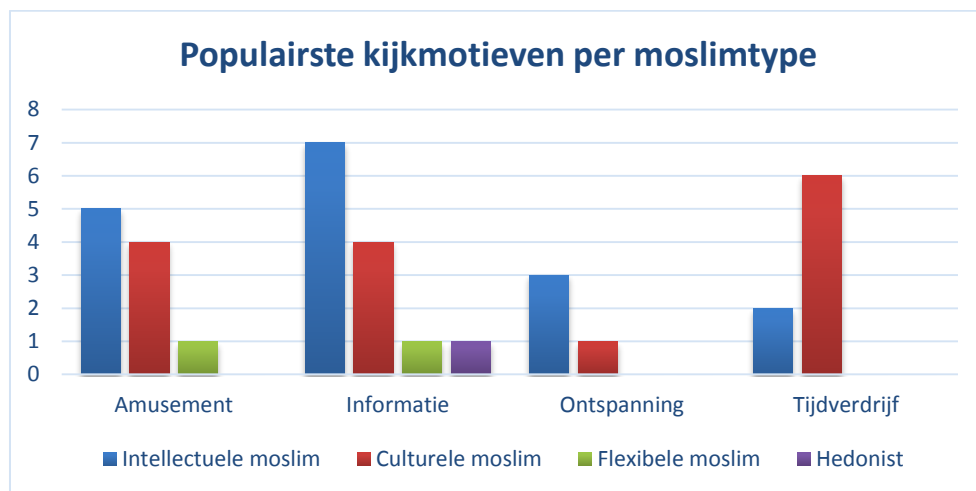
Drie echtgenoten kijken ook tv om wat te leren. Darifa geeft onder andere aan tv te kijken voor de Nederlandse taal: “Ik kijk soms naar Buitenhof, maar ook inderdaad voor de Nederlandse taal” (Darifa en Abdullah, 2015).

Arifa, Ibrahim en Ali geven aan echt met hun kinderen mee te kijken naar bepaalde programma’s, zoals het Klokhuis en Jeugdjournaal. Arifa zegt hierover: “Ja dus ik vind het wel leuk om met de kinderen af en toe naar het jeugdjournaal te kijken, want dan kan ik meer zien van wat voor informatie krijgen ze” (Arifa en Ibrahim, 2015). Ali vindt het leuk om samen met zijn kinderen tv te kijken (Nayet en Ali, 2015). Suzan en Nayef zijn het andere koppel met wat oudere kinderen, maar zij kijken niet met hen mee. Ook zegt Suzan dat zij “geen programma’s verbied om naar te kijken, omdat ze het dan toch wel stiekem doen”, aangezien alle kinderen een eigen tv hebben op de kamer (Suzan en Nayef, 2015).

Tot slot kijken vier echtgenoten tv als manier om te ontspannen en vijf echtgenoten kijken om de tijd te verdrijven. Voor Yasmin is tv kijken een leuke manier om de tijd te verdrijven. Ze beschrijft het als “vermaak” als ze “echt niets te doen heeft” (Yasmin en Bassel, 2015). En Inas zegt: “Ja het is meer gewoon even zitten, uitrusten. Dan zet je maar gewoon wat op, omdat het stil is snap je? Dus het is meestal na het werk of als de kleine slaapt” (Inas en Edson, 2015).

²⁰ Realityserie waarin drie grote gezinnen worden gevolgd

Grafiek 2: Populairste kijkmotieven per moslimtype

Grafiek 2 laat de populairste kijkmotieven per moslimtype zien. De kijkmotieven die het vaakst worden genoemd zijn Amusement en Informatief. In totaal 7 van de 20 echtgenoten kijken onder andere tv om zich te amuseren en 10 echtgenoten om zich te informeren. Wanneer ook Familiemoment en Gezelligheid onder Amusement worden gerekend dan kijken in totaal 10 echtgenoten televisie om zich te amuseren. 13 Echtgenoten kijken televisie om zich te informeren wanneer ook Inspiratie en Leerzaamheid tot het kijkmotief Informatie worden gerekend. Ontspanning en Tijdverdrijf zijn de andere twee kijkmotieven die veel worden genoemd. Darifa, Inas, Nayet en Ali zien tv kijken als een ontspannend moment. Voor José, Ömer, Yasmin, Abdelhafid en Nayef is het kijken van tv een manier om de tijd te verdrijven. Wanneer het kijkmotief Gewoonte ook tot Tijdverdrijf wordt gerekend dan kijken in totaal 8 echtgenoten tv om de tijd te verdrijven, namelijk ook Sari, Murat en Darifa. Voor alle echtgenoten en echtgenotes die tv kijken als ontspanning of als tijdverdrijf zien geldt dat zij ook programma's kijken die hier bij aan sluiten. Darifa noemt bijvoorbeeld Heel Holland Bakt als een programma waar ze graag naar kijkt. Ali, Nayet, en Inas kijken onder andere actualiteitenprogramma's met een hoog amusementsgehalte, zoals RTL Late Night. José en Ömer kijken onder andere naar series.

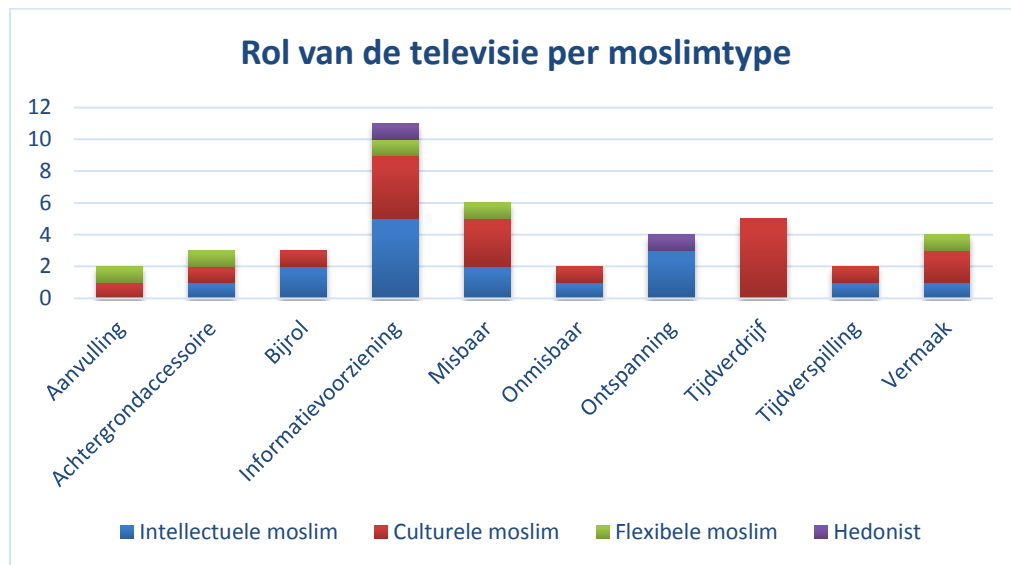
Twee kijkmotieven laten opvallende uitkomsten zien, namelijk Informatie en Tijdverdrijf. Van de 9 intellectuele moslims kijkt ruim meer dan de helft televisie om informatie op te doen. Van de culturele moslims kijkt ruim meer dan de helft om de tijd te verdrijven. Daarentegen geven slechts 2 van de intellectuele moslims aan dat zij tv kijken om de tijd te verdrijven.

Wat tevens van belang is, is de rol die de televisie speelt binnen het huishouden van de moslimechtparen. De echtparen hebben de televisie verschillende rollen toegeschreven. Ten eerste wordt de tv gezien als aanvulling op de dagelijkse bezigheden, zo vindt Inci de televisie een “aanvulling op de avond” (Inci en Abdelhafid, 2015). Voor sommigen fungeert de televisie als achtergrond factor, waarbij de tv voor de sfeer in huis zorgt. Murat vergelijkt een huis zonder tv met een “bruiloft zonder muziek” wat als een “begrafenis” zou zijn (Sari en Murat, 2015). Ook wordt de rol van de tv als bijrol beschreven naast andere dagelijkse bezigheden. Bekir zegt bijvoorbeeld: “Tv heeft een bijrol. Het zijn ook, soms zetten we de tv niet eens aan. Dan zitten we gewoon thuis, dan zijn we met die kleine bezig” (Sevda en Bekir, 2015). En ook zijn vrouw geeft aan dat ze soms zo druk bezig zijn met andere dingen dat ze geen tijd hebben om tv te kijken (Sevda en Bekir, 2015). Verder wordt de tv door meerdere echtgenoten beschreven als bron voor informatievoorziening. Zo zegt Nayef dat de televisie voor hem belangrijk is voor informatie over zijn land van afkomst en voor het nieuws (Suzan en Nayef, 2015). Sommige echtgenoten zien de tv bovendien als misbaar of juist onmisbaar medium. Ali en Abdelhafid merken bijvoorbeeld allebei op dat ze de tv kunnen missen, omdat ze hun informatie grotendeels via het internet binnenkrijgen (Inci en Abdelhafid, 2015; Nayef en Ali, 2015). Murat daarentegen kan zich geen leven zonder tv voorstellen (Sari en Murat, 2015). Verder geven sommige echtgenoten aan dat de tv zorgdraagt voor ontspanning, vermaak, en het verdrijven van de tijd. Tot slot wordt de tv ook een tijd verspillende en verslavende rol toegeschreven. Arifa zegt hierover dat je al snel langer kijkt dan je eigenlijk wil (Arifa en Ibrahim, 2015). En ook Sari benadrukt het verslavende karakter van televisie, terwijl je je tijd beter aan andere “nuttige dingen” kan besteden. Zo merkt zij het volgende op: “Ik vind het heel moeilijk om het programma midden in het programma uit te zetten en dan te stoppen. Dus dan heb ik liever dat je gewoon helemaal niet gaat kijken, dan heb je ook niet die verleiding” (Sari en Murat, 2015).

Wat betreft sekse en opleidingsniveau is er niet zozeer sprake van grote verschillen in wat voor rol de televisie speelt. Ook tussen de moslimtypes is er geen sprake van grote verschillen, afgezien van de variabele ‘tijdverdrijf’, zoals is te zien in grafiek 3. Dit komt bovendien overeen met de kijkmotieven van de culturele moslims. Meer dan de helft van alle echtgenoten ziet de tv als een medium om in de informatiebehoefte te voorzien. Iets meer dan een kwart geeft specifiek aan ook zonder tv te kunnen. Wanneer we ook kijken

naar degenen die de tv een bijrol toeschuiven, zien we dat voor bijna de helft van de echtgenoten tv kijken van minder belang is dan andere activiteiten. Het is opvallend dat de echtgenoten de televisie voornamelijk als bron van informatie zien en in mindere mate als bron van vermaak, alhoewel de programmakeuzes van de echtparen hier wel consistent mee zijn.

Grafiek 3: Rol van de televisie per moslimtype

5.2.1 Interpretatie van de data

Zoals gezegd is er weinig verschil in kijktijd tussen de mannen en de vrouwen. Een aantal echtgenoten vormen de uitzondering door hun langere of juist kortere kijktijd. Voor José, Sari en Murat kan de verklaring worden gezocht in het feit dat zij door hun nieuwe gezinssituatie meer op huis aangewezen zijn en daarom meer tv kijken. José is hoogzwanger en hoewel ze sowieso al vrij veel tv kijkt gaf ze aan nu nog meer tv te kijken (José en Ömer, 2015). Sari en Murat zijn sinds een paar maanden de ouders van een zoontje en dat heeft ook de nodige impact op hun dagelijkse bezigheden. Bovendien zien zij het juist als ideaal wanneer ze geen tv meer hebben, zodat ze hun tijd eerder nuttig besteden (Sari en Murat, 2015). Voor Nayef is tv kijken een manier om de rest van zijn dag te vullen.

Arifa, Ibrahim, Yasmin, Inas en Abdelhafid kijken in verhouding met de rest juist erg weinig tv. Voor Arifa, Ibrahim en Inas geldt dat dit komt doordat zij hun tijd liever besteden aan nuttige zaken die ook meer geloofsgelateerd zijn. Bovendien is tv kijken voor hen geen

amusante bezigheid, maar beperken zij zich tot informatieve programma's (Arifa en Ibrahim, 2015; Inas en Edson, 2015). Voor Arifa en Ibrahim geldt bovendien dat zij speciaal voor de kinderen een televisie hebben genomen, zelf hadden ze daar geen behoefte aan (Arifa en Ibrahim, 2015). Yasmin en Abdelhafid kijken maximaal 30 minuten tv per dag, omdat zij te druk zijn met andere bezigheden zoals werk, studie, stage, en andere interesses. Zo zegt Yasmin: "(...) Dingen voor school, dingen voor stage. M'n kledingkast opruimen bijvoorbeeld weer. Dat vind ik belangrijker dan tv kijken" (Yasmin en Bassel, 2015).

Wanneer er wordt gekeken naar het verschil in kijktijd tussen de moslimtypes dan vallen Bassel, Sari en Sevda van de intellectuele moslims op door hun lange kijktijd en Yasmin, Ömer en Abdelhafid van de culturele moslims door hun korte kijktijd. Er is geen sprake van redenen met een religieuze achtergrond. Voor Sari en Sevda geldt dat zij beiden niet werken en een klein kind hebben om voor te zorgen. Dit kan ertoe leiden dat zij eerder de tv aanzetten, omdat ze meer thuis zijn. Bovendien geven Sari en Sevda ook aan tv te kijken voor respectievelijk vermaak en de gezelligheid (Sari en Murat, 2015; Sevda en Bekir, 2015). Bassel zegt tv te kijken voor informatie, maar ook voor amusement en ontspanning (Yasmin en Bassel, 2015). Bovendien kijkt hij regelmatig films en series, waardoor de kijktijd snel oploopt. Zoals gezegd hebben Yasmin en Abdelhafid beperkt de tijd om tv te kijken en doen ze liever wat anders. Ömer kiest er tevens eerder voor om te gamen dan om tv te kijken (José en Ömer, 2015).

Uit de interviews is verder gebleken dat de programmakeuzes van zowel de mannen als de vrouwen overeenkomen met de theoretische verwachtingen gebaseerd op sekse, opleidingsniveau en leeftijd (Hill, Weibull, & Nilsson, 2007). Uitzonderingen wat betreft de keuze voor nieuws en actualiteiten zijn Sari, Sevda en Arifa. Zij zijn negatief over de manier waarop het nieuws wordt gebracht en kijken er daarom niet naar. Sari zegt hierover: "Nou omdat het altijd over moslims gaat en die meestal negatief. Of het is alleen maar ellende. En dat hoef ik allemaal niet te zien" (Sari en Murat, 2015). Ook Arifa en Sevda zijn van mening dat het nieuws over bepaalde onderwerpen gekleurd is en niet het hele of zelfs een foutief verhaal vertelt. Zo haalt Arifa voorbeelden aan over het Israël-Palestina conflict:

Met de aanval op Gaza, ja dat was toen de aanval op Gaza. Dus de meeste tijd hebben ze niet laten zien wat gebeurt met de mensen in Palestina of in Gaza, maar ze

laten de andere kant zien van bij de Israëlische grens en dat ze worden aangevallen door raketten van, ja Hamas noemen ze dat (Arifa en Ibrahim, 2015)

En Sevda over Turkije:

Stel dat er wat in Turkije gebeurt dan gaan ze het hier helemaal overdrijven. Terwijl het misschien iets heel kleins is. Wat we bijvoorbeeld vorige keer zagen is dat Tayyib Erdogan die zei in Duitsland juist van mensen die hier wonen die moeten inburgeren (...) En wat, wat hebben zij overgebracht 'Erdogan zegt je moet niet integreren' (Sevda en Bekir, 2015)

Sevda en Arifa hebben echter ook de mogelijkheid om via de schotel het nieuws te kijken, maar beiden hebben niet aangegeven dit ook te doen. Verder is de televisie natuurlijk niet het enige medium waar zij het nieuws vandaan kunnen halen. Sari leest bijvoorbeeld wel het nieuws via teletekst op haar telefoon (Sari en Murat, 2015).

Vrijwel niemand van de echtgenoten kijkt naar religieuze programma's via de Nederlandse omroepen. Meerdere echtgenoten zeggen dat het tijdstip waarop de Moslim Omroep uitzend onhandig is. Behalve het onhandige tijdstip, spreekt de inhoud van de islamitische programma's de echtgenoten ook niet aan. Zo zegt Abdelhafid:

Nou voor zover ik, wat ik gezien heb bij de moslim omroep zijn het toch vaak reportages, achtergronditems, soms een vertaalde documentaire. Niet iets waar je zeg maar iets van kunt leren. Voor de diepgang van de Islam, dat zie je bijna niet. Bij geen enkele moslim omroep in het verleden, bijna niet (Inci en Abdelhafid, 2015)

Ook wanneer er wordt gekeken naar de programmakeuze per moslimtype is er weinig tot geen verschil, zoals is te zien in grafiek 3. Dit kan echter komen doordat de islamitische levensstijl slechts een van de factoren is die een rol kunnen spelen bij de programmakeuze, naast factoren zoals sekse, leeftijd en opleidingsniveau. Tevens zijn genres van een algemener niveau dan de daadwerkelijke inhoud van televisieprogramma's. Verder is er nauwelijks sprake van verschil in kijkmotieven tussen zowel mannen en vrouwen als de

moslimtypes. Meer dan de helft van de intellectuele moslims kijkt tv om informatie op te doen. Dit sluit aan bij de verwachting dat moslims die kennis van de Islam hebben daar ook naar handelen door zorgvuldig om te gaan met hun tijdsbesteding. Zo kijken Arifa en Ibrahim, beiden intellectuele moslims, tv puur ter informatievoorziening. Zij zien de tv bovendien niet als bron van vermaak. Ibrahim verklaart dit als volgt: “(...) Zelfs als het programma wel mooi is, interessant is, er zit altijd reclame tussen die tegen ons geloof ingaat. (...) Vandaar dat ik zeg nee dat is geen amusement” (Arifa en Ibrahim, 2015). Deze verwachting wordt echter genuanceerd door andere factoren die een rol spelen bij het vormen van een kijkmotief, namelijk leeftijd en opleiding. Zo zijn alle echtgenoten die tv kijken om informatieve redenen ofwel hoogopgeleid ofwel van oudere leeftijd. Meer dan de helft van de culturele moslims ziet televisie kijken als manier om de tijd te verdrijven. Dit sluit aan bij de verwachting dat moslims die in mindere mate kennis van de Islam hebben ook minder zorgvuldig omgaan met hun tijdsbesteding. Ook dit gegeven wordt echter genuanceerd door de factoren leeftijd en opleidingsniveau, zo zijn de meeste van hen jong en/of laagopgeleid.

Hoewel uit onderzoek van Finucane en Horvath (2000) blijkt dat echtgenoten meer plezier hebben wanneer zij samen tv kijken en dit ook zien als een manier om dichter bij elkaar te komen, is de houding van de meeste moslimechtparen hier duidelijk anders in. Zij zien tv kijken eerder als informatieve bezigheid die zowel samen als apart gedaan kan worden. Inas verwoordt het als volgt: “Ja het is niet van 'oh we gaan even gezellig tv kijken', het is meer van even kijken wat er gezegd wordt” (Inas en Edson, 2015). Ali benadrukt wel de mogelijkheid om te discussiëren wanneer ze samen tv kijken, maar dit wordt genuanceerd door Nayet die zegt “misschien dat je dan zegt van 'joh vind jij dat nou ook?' of dat je een opmerking tegen elkaar maakt over wat gezegd wordt, maar volgens mij hebben wij geen uitgebreide gesprekken daarna” (Nayet en Ali, 2015). Maar ook verschillende interesses spelen hierbij een rol, zo zegt Suzan zelden samen iets met Nayef te kijken omdat ze andere dingen willen kijken (Suzan en Nayef, 2015).

Wat voortkomt uit de programmakeuze en kijkmotieven is de rol die de televisie speelt binnen het huishouden van de echtparen. Hoewel meer dan de helft van de echtgenoten de tv beschreven als een medium dat wordt gebruikt om in de behoefte aan informatie te voorzien, zien zij de televisie niet meer als hét medium voor informatievoorziening of

vermaak. Zij pakken net zo makkelijk de laptop of telefoon om in hun behoeftes te kunnen voorzien. Wat overigens niet betekent dat zij per se tv-programma's kijken via deze wegen, maar zich ook bijvoorbeeld tot verschillende social media wenden die een substituut vormen voor de televisie, zoals YouTube. Zo zegt Ali:

Ali: Wel te overzien, het is niet hele, we kunnen het best missen. (...) Het is niet van jongens nu moet ik vandaag per se zoveel uur aan tv. Het speelt nu de laatste jaren een wat minder prominente rol. Ik denk dat de smartphones daar meer die hele rol van de tv overnemen

Interviewer: Hoe bedoel, met nieuws bedoel je?

Ali: Ja, met alles, ik bedoel. Op het moment dat je wilt kijken pak je je eigen, pak je je telefoon. Die heb je bij je, terwijl als je naar die buis gaat kijken dan moet je echt voor die stoel gaan zitten et cetera. Dus die wordt wat minder gebruikt sinds de komst van de smartphone
(Nayet en Ali, 2015)

Wanneer we ook kijken naar degenen die de tv een bijrol toeschuiven, zien we dat voor bijna de helft van de echtgenoten tv kijken van minder belang is dan andere activiteiten. Yasmin, Sevda en Bekir geven aan dat de tv een bijrol speelt in hun dagelijkse activiteiten, simpelweg omdat ze er ook regelmatig voor kiezen om andere dingen te doen (Yasmin en Bassel, 2015; Sevda en Bekir, 2015). Bovendien zeggen ook Sari en Murat het liefst (veel) minder tv te kijken. Zij zien het zelfs als ideaalbeeld wanneer de tv er niet meer is, omdat het zoveel tijd verspilt (Sari en Murat, 2015). Dit ideaalbeeld is echter tegenstrijdig met de rol die de televisie momenteel in hun leven speelt, namelijk als achtergrondaccessoire die tevens als onmisbaar wordt beschouwd. Dit komt echter wel weer overeen met hun kijkmotief om uit gewoonte naar de televisie te kijken.

5.3 Manieren van islamitische invloed op het kijkgedrag

Wanneer de echtgenoten tv kijken is er sprake van verschillende mogelijke dynamieken. Deze dynamiek is tevens verschillend tussen gezinnen met en zonder kinderen. Vanzelfsprekend wordt er in het gezelschap van kinderen gekeken naar programma's die de

kinderen aanspreekt, zoals het Jeugdjournaal of de spelletjesshow Ter Land, ter Zee en in de Lucht. De ouders nemen dan een controlerende en/of adviserende rol aan. Maar er wordt bijvoorbeeld ook actief meegedaan wanneer er naar een quiz wordt gekeken. Sommige echtgenotes geven bovendien aan dat zij wel eens onenigheid hebben met hun kinderen over wat er wordt gekeken op tv. Suzan ergert zich bijvoorbeeld wanneer haar zoons naar Nickelodeon kijken, omdat zij dat een zender voor “domme kinderen” vindt (Suzan en Nayef, 2015).

Wanneer de echtgenoten beiden televisie willen kijken moet er vanzelfsprekend een programma worden gekozen. Er zijn meerdere mogelijke scenario's hierbij: ten eerste speelt het aantal tv's binnen het huishouden een rol. Wanneer er meerdere tv's zijn, is er geen strijd over de programmakeuze aangezien men gewoon via het andere toestel kijkt. Verder zijn er bepaalde vaste programma's waarvan iedereen binnen het gezin weet dat iemand die graag kijkt en dat de rest dus kan meekijken of wat anders moet gaan doen. Darifa en Abdullah zeggen hierover:

Darifa: Maar. Als er voetbal is, jullie bepalen. Dan hier gewoon in de woonkamer is het voetbal. Maar soms bepaal ik, bijvoorbeeld Heel Holland Bakt dan zeg ik van

Abdullah: Wegwezen

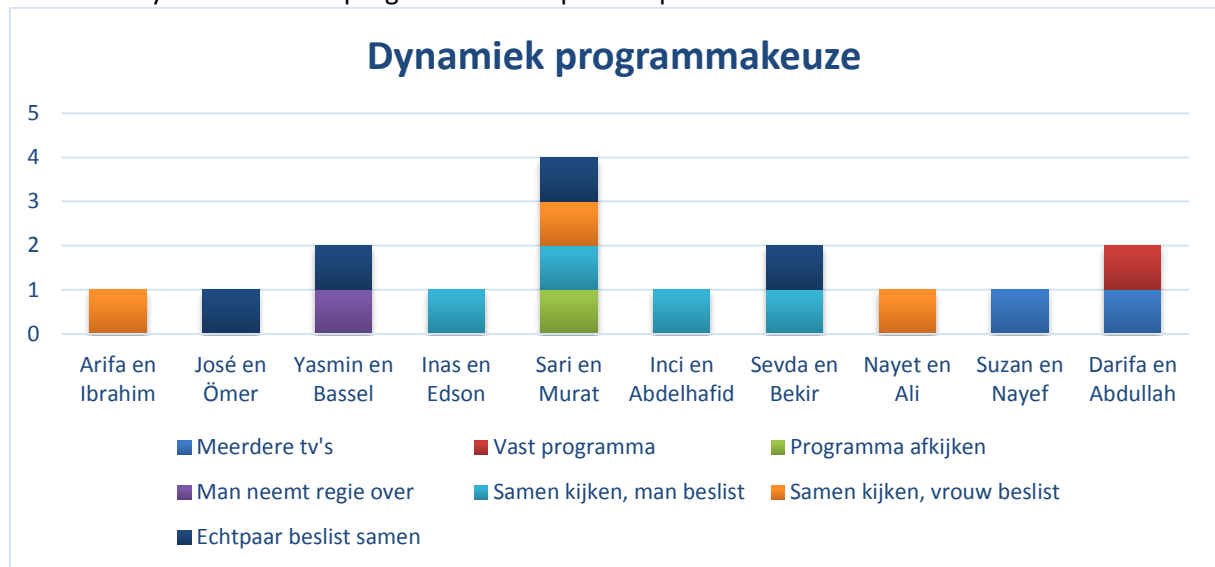
Darifa: Ik ga nu tv kijken, wat er ook is, ik bepaal. Dat, ja, dat ligt eraan.

Abdullah: Klopt ja

Darifa: En, en dat begrijpen we, dat weten we van mekaar al wat we volgen en wat we willen zien (Darifa en Abdullah, 2015)

Ook komt het voor dat de vrouw iets aan het kijken is en de man iets anders wil zien. In dat geval kijkt de vrouw het programma af waarna er al dan niet gezamenlijk iets anders wordt gekeken, of de man neemt de regie over en zet iets op wat hij wil zien. Verder behoort het tot de mogelijke scenario's dat de echtgenoten iets samen willen kijken en de man beslist welk programma het wordt. Tot slot wordt er samen besloten wat er wordt gekeken. Grafiek 4 laat per echtpaar zien welke dynamieken bij hen voorkomen.

Grafiek 4: Dynamiek van de programmakeuze per echtpaar

Zoals is te zien in Grafiek 4 zijn er 2 echtparen bij wie de vrouw altijd beslist wat er wordt gekeken en 2 echtparen bij wie de man altijd beslist wat er wordt gekeken. In een enkel geval beslist het echtpaar altijd samen wat ze gaan kijken en bij een enkel ander echtpaar is er nooit sprake van gedwongen keus doordat iedereen een eigen tv heeft. Bij de overige 4 echtparen is er sprake van verschillende dynamieken, waarbij Sari en Murat het meest opvallen met 4 dynamieken.

Wat de televisie verder teweegbrengt is interactiviteit tussen de echtgenoten. Zo ontstaan er gesprekken of discussies naar aanleiding van hetgeen er wordt gekeken op tv. Dit is zowel het geval binnen het gezin als wanneer er met vrienden of familie wordt gekeken. Arifa en Ibrahim hebben bijvoorbeeld wel eens discussies met vrienden of familie. Zij gaven bovendien aan dat zij wel eens door sociale druk de tv aandoen, omdat hun visite per se een aflevering wil kijken. Arifa vertelt over een situatie waarin zij bij mensen thuis was en er kwam een scene op tv die zij erg ongepast vond.

En ik vond het niet leuk. En ik was met de kinderen en zij, wij wouden dat niet zien dus ik zei van kom we gaan in een andere kamer zitten. Toen zei een van die vrouwen van 'ja, maar hallo. Je ziet dat toch dagelijks. Je woont toch in een Europese land.' Ik zei van 'soms word je gedwongen zeg maar als je op straat loopt, je komt iets tegen, je probeert dat te vermijden, maar uh.. Soms lukt dat niet. Maar als je zelf kiest om

naar tv te kijken, naar dat soort dingen. Nee ik ben niet verplicht om naar dat soort dingen te kijken met mijn kinderen.' Dan zegt ze van 'ja je woont in een Europees land, waarom doe je zo raar?' (Arifa en Ibrahim, 2015)

De onderwerpen van de discussies zijn onder andere religie, vrouwelijk schoon, de positie van de vrouw en de programmakeuze. Yasmin geeft het volgende voorbeeld van een discussie tussen haar en Bassel:

Yasmin: "Bijvoorbeeld op een Arabische zender kwam een keer, ja ik weet niet hoe ik het moet noemen, een programma. Vijf vrouwen en dan geven ze, en dan komen ze op voor vrouwenrechten in Arabische landen waar, of nou ja niet per se Arabische landen, in landen waar vrouwen niet echt veel rechten hebben. En dan zeggen ze bijvoorbeeld van 'ja we willen het probleem oplossen' of een vrouw die mishandeld wordt moet uit huis worden gehaald. Nou oke, dat vindt hij ook wel, maar hij vindt dat die vrouwen de gemeenschap het foute beeld geeft of de vrouw probeert te versterken op de man zeg maar, tegenover de man zeg maar. Dat zij zeg maar, hij vindt dat die vrouwen de gemeenschap, of de gemeenschap, de maatschappij dat ze die foute ideeën geven zeg maar"

Interviewer: "Dat ze die vrouwen foute ideeën geven?"

Yasmin: "Ja, dat ze die vrouwen laten denken van 'oh zo moet je tegen je man doen, je moet hem gewoon aanpakken, als hij dit zegt moet jij dat zeggen'. Dus hij vindt dat ze de vrouwen echt een, maar ja ik vind dat het meer gewoon zo is zeg maar. Zo moet het ook. Je moet ook als vrouw sterk staan. Gewoon dat." (Yasmin en Bassel, 2015)

Voor 3 echtparen geldt dat zij niet zozeer discussiëren naar aanleiding van de televisiecontent, maar wel met elkaar in gesprek gaan en meningen uitwisselen. Zo zegt Inas:

Nou dan weet je dan kletsen we erover en dan zeggen we van wat zou de gedachte daar achter zijn en waarom doen ze dat en eigenlijk is dat wel, ja wat zouden

kinderen ervan vinden en wat is de reden bijvoorbeeld dat we later wel of niet ons kind tv willen laten kijken (Inas en Edson, 2015)

De mening over de televisiecontent en de mate waarin het aanbod overeenkomt met de behoeftes van de kijker speelt ook een rol bij het kijkgedrag. De echtparen uit dit onderzoek denken vrij negatief over het televisieaanbod dat beschikbaar is via de Nederlandse omroepen. Zo vinden alle echtgenoten dat de televisiecontent regelmatig in strijd is met hun normen en waarden. Darifa verwoordt dit als volgt: “Maar heel veel programma’s vind ik gewoon echt heel ja, vind ik een beetje vulgair. Alles kan, alles mag” (Darifa en Abdullah, 2015). Drie echtgenoten vinden dat er een gebrek is aan informatieve programma’s en vier van de echtgenoten missen programma’s over de Islam. Het gaat dan voornamelijk om programma’s die echt zijn gericht op moslims, met meer diepgang in plaats van een maatschappelijke invalshoek zoals vaak het geval is bij uitzendingen van de Moslim Omroep en De Nieuwe Halve Maan. Edson zegt bijvoorbeeld: “Uhm, ja wat ik leuk zou vinden is gewoon even een lezing ofzo weet je van een bekende geleerde” (Inas en Edson, 2015). Tevens vinden vier echtgenoten de inhoud erg gericht op het aantrekken van kijkcijfers. Suzan benoemt als enige de negatieve beeldvorming over de Islam en het Midden-Oosten in films en series. Zij vertelt: “Ik bedoel ook in Amerikaanse films heb je ook *typical typecasting* he: de vriendelijke joodse buurman en de Arabische terrorist of de islamitische terrorist. Ik bedoel dat zie je overal” (Suzan en Nayef, 2015). Vijftien van de twintig echtgenoten vinden het nieuws onbetrouwbaar, selectief en partijdig, negatief over het Midden-Oosten en de Islam, en pro-Israël. De volgende opmerkingen illustreren deze negatieve gedachtegang:

- “Waarom moeten we dan elke keer weer terugkomen op dat ene onderwerp. Op Rusland, op terroristen, of ISIS. Het zijn bepaalde termen en die komen continu terug. Ja, ik vertrouw dat niet” (Inas en Edson, 2015)
- “Nou dat vind ik gewoon dat het heel negatief overkomt. Dat ze de Islam negatief in kaart proberen te brengen. Want ja, hoeveel mensen, hoeveel dames zijn er nou die zo’n niqab dragen. Enkelen. Dan kan je niet zeggen dat Nederland er helemaal vol mee zit. Ja, ze proberen toch het nieuws negatief over te brengen. Zo heb ik dat elke keer meegemaakt” (Sevda en Bekir, 2015)
- “Ja ik word er meer verdrietig van weet je wel, ook gewoon teleurgesteld in het nieuws. Bijvoorbeeld als er dingen gebeuren dan heeft bijvoorbeeld een moslim wat

gedaan dan is het 'Oh groot nieuws, negatief'. Maar als er dan een niet-moslim iets doet, dan wordt daar geen aandacht aan besteed. Of als een moslim iets goeds doet dan wordt daar niet naar gekeken. Ik kan daar echt niet tegen als het zo eenzijdig belicht allemaal wordt” (Sari en Murat, 2015)

- “Nou ik weet natuurlijk wel dat uit vele hoeken van Nederland dat het nieuws absoluut wordt beïnvloed. Zeker het Palestina en Israël conflict wordt eerst door de molen gehaald; kan dat, hoe wordt het uitgezonden en hoe wordt het gezegd en als de goedkeuring komt van Israël dán pas wordt het uitgezonden. Dat is algemeen bekend, ook in Nederland” (Suzan en Nayef, 2015)

Verder ergeren drie echtgenoten zich aan het aantal reclames, die bovendien vaak content bevatten die tegen hun normen en waarden ingaat. Een volgend pijnpunt voor vijf echtgenoten zijn de vele programma's die als nutteloos worden beschouwd. Elf echtgenoten benoemen de slechte invloed die de televisiecontent volgens hen heeft op kinderen en acht echtgenoten vinden dat er ook sprake is van slechte invloed op volwassenen. Arifa zegt bijvoorbeeld:

Tekenfilms die met veel geweld zijn. (...) Hij (hun jongste zoon red.) vindt dat soort dingen echt geweldig weet je, maar de meeste dingen wat wij tegenwoordig op tv zien gaan echt over slaan, bloed, dat soort dingen. (...) Dan gaan ze een beetje vechten, worden ze echt agressief. Dat willen wij niet. (Arifa en Ibrahim, 2015)

Abdelhafid merkt het volgende op:

Vroeger had je dat veel minder, ik heb het idee dat we toen ook veel aardiger tegen elkaar waren, respect voor elkaar en nu is dat allemaal veel minder. Ik denk dat media daar wel een grote rol bij speelt. Ja het speelt een grote rol daarin. Het is niet denken, het is zeker weten. Ja de media is eigenlijk een heel machtig medium in de opvoeding van de samenleving (Inci en Abdelhafid, 2015)

Vijf echtgenoten vinden dat er teveel dezelfde soort programma's zijn. Suzan verwoordt deze ergernis als volgt: “Die talentenshows? Ja dat is zo'n uitgemolken concept inmiddels. Je

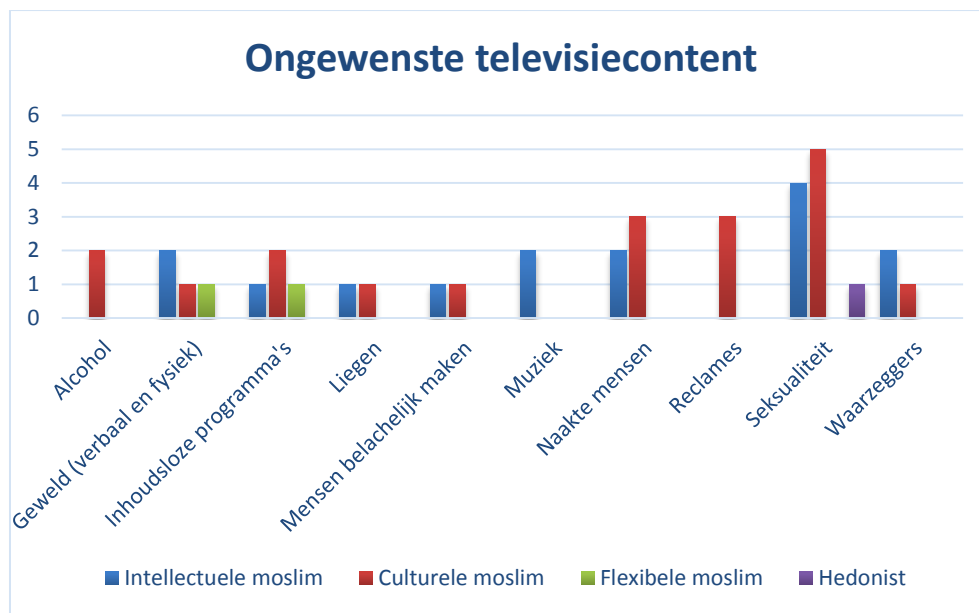
hebt het in alle fases en in alle niveaus heb je het inmiddels gehad, qua zingen, qua dansen, qua kunstjes, beste idee, pff weet ik wat je allemaal hebt” (Suzan en Nayef, 2015). Vier echtgenoten merken op dat films en series teveel worden herhaald. Tot slot zijn vijf echtgenoten van mening dat bepaalde televisiecontent dient als propaganda.

Enkele echtgenoten benoemen tevens het verschil tussen de televisiecontent van vroeger en nu, en het verschil in televisiecontent tussen de schotel en die van de Nederlandse omroepen met betrekking tot de normen en waarden en het aanbod van islamitische programma's. Ömer zegt hierover: “Ja kijk wat beetje het verschil is met Turkse tv en Nederlandse tv. Turkse tv heeft nog beetje waarden en normen, nog beetje. En dat heeft Nederlandse tv totaal niet zeg maar” (José en Ömer, 2015). De echtgenoten vinden de tv-programma's van vroeger ook inhoudelijk beter vergeleken met de tegenwoordige televisiecontent, voornamelijk wat betreft informatievoorziening en leerzaamheid. Abdelhafid merkt het volgende op: “Vroeger als je ging zitten dan kwam er altijd wel iets interessants op televisie. Dan is er altijd wel ergens een documentaire, of een actualiteitenrubriek. Iets wat nuttig was, maar tegenwoordig moet je er echt naar op zoek” (Inci en Abdelhafid, 2015). Maar ook vinden ze dat er tegenwoordig meer seksualiteit in al haar facetten op televisie is. Zo is de kleding bloter, dragen onder andere de presentatrices meer make-up, komen er onderwerpen aan bod die vroeger meer taboe waren, en zijn er meer seksscenes.

Over het aanbod van de schotel zijn de echtgenoten over het algemeen tevreden. Overigens heeft niet iedereen een schotel, zes van de tien echtparen bezit een schotel. Kritiek op het schotelaanbod is taalkundig en inhoudelijk van aard. Sommige echtgenoten staat het tegen dat de meeste programma's in het Arabisch zijn, omdat zij het Arabisch niet of niet voldoende beheersen. Andere kritiekpunten die worden genoemd zijn de censuur van het nieuws, het tonen van te expliciete beelden van onder andere de gruweldaden van IS, de verheerlijking van de Arabische koningshuizen, de overdaad aan religieuze programma's, en tot slot de meer seksueel open content wat betreft seksscenes, kleding, en onderwerpen die aan bod komen. Arifa zegt daar het volgende over: “Maar tegenwoordig ook bij Islam, bij Arabische tv je ziet nu echt strakke kleding, blote kleding” (Arifa en Ibrahim, 2015).

De negatieve houding tegenover de televisiecontent uit zich op verschillende manieren. Er zijn bepaalde dingen die de echtgenoten liever niet willen zien op televisie, namelijk seksualiteit, naakte mensen, geweld, mensen belachelijk maken, waarzeggerij, diefstal, leugens en bedrog, en 'inhoudsloze' programma's zoals Oh Oh Cherso of Hollands Next Top Model. In eerste instantie zeggen Inci en Edson dat er niets is wat zij niet willen zien op tv. In grafiek 5 wordt per moslimtype aangegeven welke content ongewenst is.

Grafiek 5: Ongewenste content per moslimtype

Wat duidelijk uit de grafiek blijkt is dat de echtgenoten het meeste problemen hebben met seksuele content op de televisie. De helft van de echtgenoten benoemt specifiek seksuele content als ongewenst. Hierbij is nauwelijks sprake van verschil tussen de intellectuele en culturele moslims. Het is echter wel verschillend wat men onder seksuele content verstaat en wanneer het dus de grens overschrijdt waarbij de echtgenoten bepaalde acties ondernemen. In enkele gevallen speelt het ook een rol in welk gezelschap men verkeert. De echtgenoten komen tijdens het tv kijken dus voor de keus te staan hoe zij reageren op ongewenste content. Alle echtgenoten op twee na zappen bij ongewenste content. De helft van de echtgenoten zegt de tv helemaal uit te doen wanneer zij geconfronteerd worden met ongewenste content. Vijf echtgenoten kijken weg. Slechts drie echtgenoten geven aan ook wel eens te blijven kijken, al ligt het er wel aan in welk gezelschap zij verkeren. Andere acties die de echtgenoten noemen zijn het geluid zachter zetten, handen voor de ogen of voor de

tv doen, en twijfelen over het wel of niet blijven kijken. Twee echtgenoten zeggen bepaalde programma's bij voorbaat niet te kijken vanwege de ongewenste content.

Er is weinig verschil tussen de moslimtypes wat betreft de acties bij ongewenste content. Alleen bij het weggijken en geluid aanpassen is er enigszins sprake van verschil, zo geven drie culturele moslims aan weg te kijken tegenover één intellectuele moslim. In totaal twee intellectuele moslims zetten het geluid zachter of uit bij ongewenste content.

5.3.1 Interpretatie van de data

Na het interpreteren van deze resultaten in combinatie met de interpretatie van de resultaten van het tweede subhoofdstuk wordt antwoord gegeven op de derde deelvraag: *In hoeverre verschilt het kijkgedrag tussen de verschillende moslimtypen?*

Tv kijken is sociale bezigheid die van invloed kan zijn op de interactie tussen gezinsleden (Lull, 2014). De interactie die ontstaat tussen de geïnterviewde echtgenoten en eventueel hun kinderen is verbaal en heeft betrekking op de programmakeuze en de inhoud van de programma's. De voornaamste zaken die van invloed zijn op de kijkdynamiek binnen een gezin zijn (wederzijdse) interesses, tv-bezit, en de mogelijkheid of noodzaak om andere dingen te doen. De uit de theorie voortgekomen verwachting dat de man bepaalt waarnaar wordt gekeken op tv lijkt niet op te gaan, zoals is te zien in grafiek 4 (zie Finucane & Horvath, 2000; Morley, 2005). Slechts bij twee van de tien echtparen is het zo dat de man altijd beslist wat er wordt gekeken wanneer er gezamenlijk tv wordt gekeken. Abdelhafid zegt hier echter over dat dit niet komt doordat hij op dat gebied de baas wil zijn, maar doordat hij erg weinig tv kijkt en als hij dan kijkt wel iets wil zien wat hem aanspreekt (Inci en Abdelhafid, 2015). Voor Inas en Edson geldt dat Inas erg weinig tv kijkt en hier ook niet zo'n behoefte aan heeft (Inas en Edson, 2015). Er is in deze gevallen dus geen sprake van de zogenaamde bevestiging van de dominante positie van de man, zoals werd gesuggereerd in eerder genoemde onderzoeken. Bassel is de enige man die aangeeft wel eens de regie over te nemen wanneer hij tv wilt kijken en hiermee dus zijn dominante rol binnen het gezin bevestigt. Dit wordt echter genuanceerd door de andere dynamiek binnen hun gezin, ze beslissen namelijk ook vaak samen wat er wordt gekeken wanneer ze samen tv gaan kijken. Over het algemeen is er weinig strijd tussen de echtgenoten, ook al kiest één persoon het programma uit. Zo geven de echtgenoten bijvoorbeeld aan in eerste instantie al rekening te houden met wat de ander

ook leuk vindt. Sari zegt hierover: “Nou maar bijvoorbeeld ik kijk Say yes to the dress, jij kan toch ook wel een beetje logisch nadenken dat hij dat als man zijnde niet leuk vindt” (Sari en Murat, 2015). En Bekir zegt: “Is verschillend. Als ik een film zeg en zij zegt een film dan kijken we van ja welke film is nou boeiender (...)” (Sevda en Bekir, 2015). Bovendien is er weinig sprake van verschillende kijkmotieven en programmavoorkeuren tussen de echtparen, wat betekent dat ze over het algemeen op één lijn zitten wat betreft hun programmakeuze.

Wanneer er wel onenigheid is over de programmakeuze, dan is dit tussen ouder(s) en kind(eren). Vanzelfsprekend speelt hierbij het verschil in interesses een rol, zoals Nayet ook aangeeft. Maar ook de achterliggende gedachte van de ouders dat hun kinderen iets zinvol moeten kijken zonder slechte invloeden van bijvoorbeeld gewelddadige scenes is hierbij van belang. Dit wordt ook benadrukt door Suzan die niet wil dat haar kinderen kijken naar “domme programma’s op Nickelodeon” en door Arifa en Ibrahim die niet willen dat hun kinderen kijken naar programma’s met onder andere seksuele of gewelddadige content (Suzan en Nayef, 2015; Arifa en Ibrahim, 2015).

Een andere vorm van interactiviteit die ontstaat tijdens het tv kijken is het voeren van gesprekken of het hebben van discussies naar aanleiding van de programma inhoud. Het soort gesprekken en discussies die ontstaan naar aanleiding van de televisiecontent hebben te maken met normen en waarden van de echtgenoten. En om het specifieker te maken met content die afwijkt van de eigen normen en waarden en daarom dus in negatieve zin opvalt. Een deel van de genoemde redenen heeft te maken met het algemene aanbod, zoals het aantal reclames. Deze redenen worden echter weinig genoemd vergeleken met de rest. Een ander deel van de redenen heeft te maken met de kijkmotieven en kijkbehoeftes, maar ook met de perceptie op de inhoud van voornamelijk nieuws en actualiteitenprogramma’s. Opvallend is dat de echtgenoten verwachten dat ze iets kunnen opsteken van het tv kijken en dat ze vinden dat de huidige programma’s daarin tekort schieten. Dit blijkt uit de opmerkingen over het gebrek aan informatieve en islamitische programma’s en het benoemen van het aantal nutteloze programma’s, die als nutteloos worden bestempeld door de non-informatieve inhoud en ook niet worden beschouwd als programma’s ter vermaak, zoals Oh Oh Cherso. Het is opvallend dat alleen een aantal van de culturele moslims aangeeft behoefte te hebben aan islamitische programma’s. Dit kan met meerdere dingen te maken hebben, zo is het in eerste instantie aannemelijk dat de echtgenoten de

televisie niet als bron voor informatie over de Islam zien, maar hier eerder voor naar een boek grijpen of het internet op gaan. Bovendien is er via de schotel wel een groot aanbod in islamitische programma's. Ook geven meerdere echtgenoten aan dat zij het niet verwachten om islamitische programma's te zien via het aanbod van de Nederlandse omroepen, vanwege het feit dat Nederland geen islamitisch land is.

Vervolgens is er nog de negatieve houding ten opzichte van de manier waarop voornamelijk nieuws en actualiteitenprogramma's moslims, de Islam, en gebeurtenissen in het Midden-Oosten in beeld brengen. In de interviews worden recente gebeurtenissen aangehaald, zoals de manier waarop de verscheidene aanslagen in Europa worden verslagen in de media, maar ook de vluchtelingen crisis. De echtgenoten zijn van mening dat er sprake is van selectieve, onjuiste, en partijdige berichtgeving. Dit komt bijvoorbeeld naar voren tijdens het interview met Inas en Edson:

Nou was net even op tv met die vluchtelingen en dan wordt er een dominee, een jonge dominee weet je, hippe jongen. En er wordt dan vanuit zijn perspectief gevraagd wat hij nou vindt van de vluchtelingen, wat het met hem doet. (...) En op zich weet je, alhamdulillah, het raakte me ook en hij bedoelt het goed, maar dan wordt het heel dusdanig gekleurd weet je. Vanuit de kerk en een dominee dat die heel medelevend zijn. Maar de moslimgemeenschap die komt totaal niet op tv, terwijl, er zijn zoveel inzamelingen, zoveel moskeeën, er gaan zoveel weet je, broeders en zusters richting België en noem het op. Zelfs richting Griekenland, maar dat komt niet op tv. Dus er wordt gewoon heel selectief omgegaan met wat laten we de, ja, de Nederlandse bevolking zien (Inas en Edson, 2015)

Andere bezwaren over de selectieve en partijdige berichtgeving zijn meer politiek van aard. Zo vindt onder andere Nayef dat de rol van het Westen in hedendaagse conflictsituaties in het Midden-Oosten wordt verzwegen of alleen van een positieve kant wordt belicht. Het staat hem tegen dat wanneer het over de situatie in Syrië gaat de rol van Europa of wordt verzwegen of juist als iets goeds wordt beschreven (Suzan en Nayef, 2015). Arifa, Ibrahim en Inas zien deze selectieve en partijdige berichtgeving ook als een vorm van propaganda. Zij zijn van mening dat er bewust maar een kant van het verhaal wordt getoond om zo de bevolking een bepaalde mening aan te laten nemen.

De negatieve houding tegenover de televisiecontent²¹ uit zich op verschillende manieren, namelijk in content die wordt beschouwd als ongewenst en in daadwerkelijke acties bij het zien van zulke content. De ongewenste content heeft voornamelijk te maken met de normen en waarden van de echtgenoten. Een deel van de echtgenoten benadrukte bovendien specifiek dat bepaalde content islamitisch gezien niet gewenst is.

Het tonen van verschillende vormen van seksualiteit is ongewenst, namelijk homoseksualiteit, intimiteit, naaktheid, porno, en verbale en fysieke seksualiteit. Wat betreft de ongewenste fysieke seksuele content vindt een enkeling intimiteit in de vorm van een kus of knuffel ongewenst. Ibrahim geeft aan dat “je kan laten zien dat die houdt van die zonder dat ze elkaar zoenen of aanraken” (Arifa en Ibrahim, 2015). Voor de meesten geldt echter dat zij de lijn trekken bij het voorspel of het daadwerkelijk hebben van geslachtsgemeenschap op zowel discrete als indiscrete wijze. Inci zegt hierover: “Zoenen ofzo vind ik ook weer niet zo dramatisch. Maar als dan die volgende stap wordt dat je helemaal *steamy windows* gaat krijgen of met geweld gepaard dan, als normaal mens of, wij kijken dan niet” (Inci en Abdelhafid, 2015). En ook Suzan zegt: “Dus zeg maar gewoon zoenen en een beetje vrijen tot daar aan toe, maar soms dan gaat het er zo wild aan toe en echt, nou er blijft heel weinig aan de fantasie over” (Suzan en Nayef, 2015). Ook in het geval van naaktheid zijn er verschillende gradaties in wat wordt gezien als ongewenst. Het varieert van blote benen tot het zien van borsten en geslachtsdelen.

De verschillende vormen van seksualiteit worden om verscheidene redenen als ongewenst gezien. Ten eerste staat het de echtgenoten tegen dat seks in al haar vormen zo prominent aanwezig is op televisie, terwijl het zelden een functie dient. De volgende voorbeelden passeerden zoal de revue:

- Wat heeft nou een voetbalprogramma (Voetbal International red.) met seks te maken. Waarom willen ze steeds die onderwerp naar voren halen. Ja als het nou een seksprogramma is dan maak je een keuze, kun je het kijken of niet. Maar nu ga je gewoon iets leuks kijken en elke keer proberen ze het seksverhaal erin te krijgen. Dat heel, elke dag lijkt het wel alsof ze het daarover hebben (Sevda en Bekir, 2015)

²¹ Hier wordt de televisiecontent met uitzondering van het nieuws bedoeld

- Ja je kan tegenwoordig geen een film of programma meer kijken zonder dat mensen, ja bijvoorbeeld met elkaar naar bed gaan (...) (José en Ömer, 2015)
- Mensen die in hun nakie naar een eiland toe gaan om te daten of weet ik veel wat ze daar doen. Ik heb echt geen idee wat voor toegevoegde waarde dat heeft (Inas en Edson, 2015)

Ten tweede vinden de echtgenoten dat het beeld wordt geschetst alsof het hebben van seks buiten het huwelijk of met hetzelfde geslacht normaal is en dat men dat bovendien normaal moet vinden. Sari en Murat zeggen met betrekking tot homoseksualiteit:

Murat: Maar ik, even kijken, ze laten ook de laatste tijd homoseksualiteit echt óveral zien.

Sari: Ja ik dat was ook bij Goede Tijden wel een beetje zo

Murat: Daar ook en nu bij huisprogramma's, kookprogramma's, bijna alles eigenlijk.

Interviewer: Wat heb je daar?

Murat: Heel veel, je hebt altijd een homoseksuele man. Haha anders zou het echt raar klinken. Ze hebben een, of een homoseksueel koppel laten ze zien. En dat vind ik een beetje, ze willen per se mensen laten, nou geloven dat het normaal is.

(Sari en Murat, 2015)

Bovendien geeft een kwart van de echtgenoten aan dat ze de manier waarop het lichaam van de vrouw tentoongesteld wordt op televisie, zowel in reclames als in films en series, vrouwonvriendelijk vinden. Arifa, Ibrahim, Darifa en Abdullah beschrijven het als “respectloos” en “vrouwenhandel” wanneer er halfnaakte vrouwen worden gebruikt om een willekeurig product te promoten of om een film op te leuken (Arifa en Ibrahim, 2015; Darifa en Abdullah, 2015). Suzan vindt het spelen in pornofilms “vrouwonterend” (Suzan en Nayef, 2015).

De overige ongewenste content is in mindere mate genoemd door de echtgenoten. Twee categorieën zijn meer algemeen van aard, namelijk ‘reclame’ en ‘inhoudsloze programma’s’. Een aantal echtgenoten vindt dat er geen reclames meer moeten worden uitgezonden,

simpelweg omdat die de programmering onderbreken. Ook ergert een klein deel zich zo erg aan wat zij als inhoudsloze programma's beschouwen, dat ze deze niet zouden willen zien op tv. De programma's die zij noemen, zoals Oh Oh Cherso, zijn tevens programma's die tegen hun normen en waarden ingaan door bijvoorbeeld de vele seksuele content, het overmatige drankgebruik en het grove taalgebruik. Dat de overige categorieën minder worden genoemd kan te maken hebben met het feit dat deze zaken minder prominent aanwezig zijn op televisie, zeker wanneer er voornamelijk naar één bepaald genre wordt gekeken. Bovendien hebben deze categorieën met elkaar gemeen dat ze door de echtgenoten in verband worden gebracht met hun islamitische normen en waarden. Alcohol drinken, verbaal en fysiek geweld, liegen, mensen belachelijk maken, muziek, en het voorspellen van de toekomst door waarzeggers zijn allemaal zaken die verboden zijn volgens de normatieve Islam. Het is wel noodzakelijk om een kanttekening te plaatsen bij de categorie 'alcohol drinken'. Het nuttigen van alcohol is verboden, maar dat geldt niet voor het kijken naar mensen die op tv alcohol drinken. Naast bovengenoemde redenen speelt de vermeende negatieve invloed op zowel kinderen als volwassenen ook een rol. Hoewel het tot nu toe niet bewezen is dat tv programma's daadwerkelijk een factor van invloed zijn op het gedrag van mensen, wordt hier wel zo over gedacht door een deel van de echtgenoten.

De voornaamste acties die de echtgenoten ondernemen om ongewenste content te vermijden zijn de tv uitzetten of zappen. Hierbij is nauwelijks sprake van verschil tussen de moslimtypes, wat te verklaren is door het verschil wanneer iets als ongewenst wordt gezien. Bovendien geldt voor Inci en Suzan dat ook meespeelt met wie zij tv kijken. Zo blijven zij in de meeste gevallen kijken naar de tv, behalve wanneer de scene bijna niets meer aan de fantasie overlaat. Wanneer er echter anderen bij zijn, zoals vrienden of familie, dan zetten ze de tv wel op een ander net (Inci en Abdelhafid, 2015; Suzan en Nayef, 2015). Voor Inci geldt dat zij het ongepast vindt om in gezelschap naar seksuele scènes te kijken. Bovendien is het haar zo aangeleerd in haar opvoeding (Inci en Abdelhafid, 2015). Suzan geeft aan dat het puur te maken heeft met de gewoonte om in zulk soort situaties te zappen, ook al is er alleen sprake van zoenen. Het is haar in haar opvoeding aangeleerd om zo te handelen, maar er is geen sprake van een ongemakkelijk gevoel (Suzan en Nayef, 2015).

Met de informatie van dit en het voorgaande hoofdstuk kunnen we nu antwoord geven op de derde deelvraag – *In hoeverre verschilt het kijkgedrag tussen de verschillende moslimtypes?*

Gelet op de kijkduur dan kijken de intellectuele moslims gemiddeld 113 minuten tv per dag en de culturele moslims 137 minuten. Wanneer er per persoon wordt gekeken, dan kijken vijf van de negen intellectuele moslims maximaal tot één uur per dag televisie. Dit geldt voor vier van de negen culturele moslims. Wat betreft een kijkduur van minstens twee uur per dag dan is er geen verschil tussen het aantal intellectuele en culturele moslims. De enige flexibele moslim kijkt 120 minuten per dag tv en de enige hedonistische moslim kijkt 150 minuten tv per dag. Er is dus geen sprake van een wezenlijk verschil in kijktijd tussen de verschillende moslimtypes.

Wanneer er wordt gekeken naar de programmakeuze per moslimtype dan is hier ook nauwelijks sprake van verschil. De meeste echtgenoten geven aan naar actualiteitenprogramma's, het nieuws en documentaires te kijken. De twee meest genoemde kijkmotieven zijn Amusement en Informatie. In totaal tien echtgenoten kijken tv om zich onder andere te amuseren. Hiervan zijn er vijf intellectuele moslims, vier culturele moslims en een flexibele moslim. Dertien echtgenoten kijken tv om zich onder andere te informeren. Hiervan zijn er zeven intellectuele moslims, vier culturele moslims, een flexibele moslim en een hedonistische moslim. Hoewel op het eerste gezicht sprake lijkt te zijn van een groot verschil tussen de intellectuele en culturele moslims bij het kijkmotief Informatie, moet dit genuanceerder worden gezien in het licht van kijkmotieven gerelateerd aan leeftijd en opleidingsniveau. Waar wel sprake is van een groot verschil tussen deze twee groepen is bij het kijkmotief Tijdverdrijf, waaronder ook tv kijken uit gewoonte wordt gerekend. In totaal acht echtgenoten geven aan tv te kijken om de tijd te verdrijven. Hiervan behoren zes echtgenoten tot de culturele moslims en twee tot de intellectuele moslims. Ook dit gegeven wordt echter genuanceerd door de factoren leeftijd en opleidingsniveau, zo zijn de meeste van hen jong en/of laagopgeleid. Verder komen de kijkmotieven en programmakeuzes van de echtgenoten overeen met de rol die zij de televisie toeschrijven binnen hun huishouden. Het grootste gedeelte van de echtgenoten beschouwd de tv als medium dat voorziet in de informatiebehoefte. Hierin is ook nauwelijks sprake van verschil tussen de moslimtypes. Wel is er sprake van een duidelijk verschil wat betreft de rol van de tv als middel om de tijd te verdrijven. Vijf culturele moslims geven aan dat de tv dient als medium waarmee zij de tijd verdrijven. Niet één van de andere moslimtypes schrijft de televisie deze rol toe. Echter speelt ook hier het opleidingsniveau en de leeftijd mee, zo zijn deze echtgenoten jong en/of

laagopgeleid. Het is dus niet mogelijk om deze voorkeuren en motieven te verklaren aan de hand van de verschillen tussen de moslimtypes.

Tot slot zijn er nog bepaalde acties die de echtgenoten ondernemen wanneer zij stuiten op content die zij beschouwen als ongewenst, omdat het ingaat tegen hun normen en waarden. De voornaamste acties die de echtgenoten ondernemen zijn de tv uitzetten of zappen. Slechts drie echtgenoten geven aan ook wel te blijven kijken wanneer er iets op tv komt wat in strijd is met hun normen en waarden. Één van hen is een culturele moslim, de andere twee zijn de enige flexibele en hedonistische moslim. Afgezien hiervan is er verder nauwelijks sprake van verschil tussen de moslimtypes, wat te verklaren is door het verschil wanneer iets als ongewenst wordt gezien. Bovendien geldt dat voor sommigen ook de eigen opvoeding meespeelt waarin is aangeleerd om te zappen bij ongepaste content. Voor het daadwerkelijke kijkgedrag zijn de verschillen in opvatting minder belangrijk, aangezien het hier gaat om de actie die wordt ondernomen wanneer men iets ziet wat ongepast is en niet wanneer iemand van mening is dat de content ongepast is. Zodoende kan dus gesteld worden dat alle moslimtypes actie ondernemen wanneer zij iets op tv zien wat zij beschouwen als ongewenst, omdat het ingaat tegen hun normen en waarden. In veruit de meeste gevallen wordt er gezapt of wordt de tv uitgezet. Maar ook wordt er af en toe voor gekozen om het beeld af te schermen met de handen, weg te kijken, of het geluid zachter te zetten of uit te doen. Tot slot komt het voor dat de echtgenoten twijfelen of ze wel of niet naar de content horen te kijken, of van te voren beslissen om een programma niet te kijken vanwege de content. Het verschil waarin tot actie wordt overgegaan ligt echter in het moment en het gezelschap.

6. Conclusie

Voor deze thesis is onderzoek gedaan naar de mate waarin het televisiekijkgedrag van moslimechtparen wordt beïnvloed door hun islamitische geloofsovertuiging op het gebied van aanbidding en normen en waarden. De geïnterviewde echtgenoten hebben voornamelijk de behoefte om geïnformeerd en/of geamuseerd te worden wanneer zij tv kijken en passen daar dan ook hun programmakeuzes op aan. Bovendien speelt de taalbeheersing hier een rol bij, degene die het Nederlands in mindere mate beheerst kijkt veel meer naar de schotel, zoals Nayef. Tv kijken werkt op die manier ook verbindend voor enkele echtparen, want zo behouden ze de band met hun land van afkomst. Er is ook sprake van een overbruggende rol voor de televisie, bijvoorbeeld door het leren van Nederlands.

Verder geldt voor vrijwel alle echtgenoten dat de islamitische identiteit sterk wordt gevoeld. Dit betekent echter niet dat de Islam ook in dezelfde mate van invloed is op de levenswijze van de echtgenoten en specifiek hun kijkgedrag. Wat betreft religie is de tv nauwelijks verbindend te noemen. De echtgenoten zien de tv niet als informatiebron voor islamitische kennis, enerzijds omdat zij het Arabisch niet machtig zijn en anderzijds omdat de Nederlandstalige islamitische programma's te weinig diepgang hebben. Dit wordt ook als een gemis gezien in het televisieaanbod. Hiermee kom ik tot het beantwoorden van de hoofdvraag *"In hoeverre wordt het televisiekijkgedrag van moslimechtparen beïnvloed door hun islamitische geloofsovertuiging op het gebied van aanbidding en normen en waarden?"*

Er is gebleken dat er sprake is van islamitische invloed op het kijkgedrag van de echtparen. De sterkte van deze invloed is verbonden met de mate waarin de Islam een rol speelt in het dagelijks leven van de echtgenoten. Dit betekent simpel gezegd dat hoe meer iemand is ingesteld op een islamitisch correcte leefwijze, des te meer soorten televisiecontent diegene als ongewenst beschouwd. Deze echtgenoten brengen specifiek islamitische normen en waarden in verband met hetgeen zij als ongewenst beschouwen op tv. Inas, een intellectuele moslima, geeft als voorbeeld: "Roddels, belachelijk maken, liegen, waarzeggers, weet je al die zaken die gewoon binnen de Islam niet toegestaan zijn of waar je gewoon totaal niet achter staat. Ja dan haal je het gewoon weg" (Inas en Edson, 2015). Aan de andere kant is het echter ook zo dat hoe minder iemand zijn of haar manier van leven laat bepalen door de Islam, des te minder vormen van televisiecontent diegene als ongewenst beschouwt. Inci, een flexibele moslima, geeft bijvoorbeeld aan dat seksscenes of naaktheid op televisie haar

“niets doen” en dat zij “daar niet bij stil staat” (Inci en Abdelhafid, 2015). Waarop haar man, een culturele moslim, opmerkt: “Dan begin je er wel een soort van gewend aan te raken” (Inci en Abdelhafid, 2015). Het onderscheid in gradatie hierin is te verklaren aan de hand van de combinatie tussen normen en waarden, de Islam, en het programma aanbod. De tv is een medium dat de normen en waarden van de meerderheid laat zien met programma’s die erop zijn gericht om een zo groot mogelijk publiek aan te spreken. Voor de culturele en intellectuele moslims geldt dat verschillen tussen hun islamitische normen en waarden en hetgeen de norm is in Nederland kunnen worden benadrukt wanneer zij tv kijken. Er is bovendien sprake van een extra negatieve lading wanneer de content wordt beschouwd als haram om naar te kijken. Dit komt doordat enerzijds de verschillen in normen en waarden worden benadrukt en anderzijds een zonde wordt gepleegd wanneer men ernaar kijkt. In enkele gevallen is er zelfs sprake van het gevoel dat ideeën die indruisen tegen de normen en waarden van de echtgenoten worden opgedrongen via de televisie.

Terugkijkend op dit onderzoek zijn er enkele punten die opvallen. Het zou het onderzoek ten goede zijn gekomen wanneer verschillende personen de interviews hadden afgenomen, vanwege het feit dat op die manier wordt voorkomen dat er te snel voorbij wordt gegaan aan bepaalde opmerkingen omdat hetzelfde wordt gezegd. Ook is er sprake van een ongelijke verdeling tussen de moslimtypes, waarbij de eenkennige moslims ontbreken en de intellectuele en culturele moslims oververtegenwoordigd zijn. De indeling en criteria van de moslimtypes zijn echter meer accuraat geworden met behulp van deze thesis doordat de normatieve islamitische visie beter is geïmplementeerd, iets wat grotendeels ontbrak bij de al bestaande moslimtypes. Verder zijn een aantal verwachtingen op basis van de besproken theorie bevestigd. Zo is gebleken dat de kijkmotieven van de moslimechtparen overeenkomen met de verwachtingen gebaseerd op sekse, opleidingsniveau, leeftijd en taalbeheersing. Hetzelfde geldt voor de negatieve houding ten opzichte van de beeldvorming en verslaggeving over moslims, de Islam en het Midden-Oosten. Dit geldt bovendien sterker wanneer het nieuws gaat over het land van afkomst. Er zijn echter ook verschillen naar boven gekomen, voornamelijk op het gebied van kijkgedrag. Er is gebleken dat er vrijwel geen sprake van machtsverschil is tussen de echtgenoten wat betreft de programmakeuze. Ook stroken de bevindingen wat betreft de beleving van het gezamenlijk televisie kijken niet met de verwachtingen. De echtgenoten gaven nauwelijks aan dat zij tv

kijken zien als middel om dichter tot elkaar te komen of dat zij meer plezier beleven aan het tv kijken wanneer zij dit samen doen. Tot slot draagt deze thesis bij door de specifieke informatie over kijkgedrag van moslimechtparen en islamitische invloed op het kijkgedrag, aangezien daar tot nu toe nauwelijks onderzoek naar is gedaan.

Voor verder onderzoek is het interessant om de doelgroep te veranderen naar 'moslims' in plaats van 'moslimechtparen' en de nadruk te leggen op welke televisiecontent precies als ongewenst wordt beschouwd per moslimtype. Ten eerste omdat er niet zozeer sprake is van ander kijkgedrag wanneer de echtgenoten alleen of samen televisie kijken. Tot slot is het dan mogelijk om het kijkgedrag per moslimtype meer specifiek in beeld te brengen wat betreft de verschillende gradaties in ongewenste content en de acties die al dan niet worden ondernomen.

Literatuurlijst

- Baardwijk, C., Dragt, E., Peeters, A., & Vierkant, P. (2004). *Mediagebruik etnische publieksgroepen 2002*. Hilversum, Nederland: NPS, PO, RVD. Opgehaald van: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-29200-VIII-166-b1.pdf>
- Bartels, E. (2008). Centrale geloofsvoorstellingen. In H. Driessen, *In het huis van de Islam* (pp. 107-123). Nijmegen/Amsterdam: SUN.
- Bicchieri, C. (2006). *The grammar of society: The nature and dynamics of social norms*. New York: Cambridge University Press.
- Boeije, H. (2002). A Purposeful Approach to the Constant Comparative Method in the Analysis of Qualitative Interviews. *Quality & Quantity*, 36, 391-409.
- CBS. (2013). Bevolking; generatie, geslacht, leeftijd en herkomstgroepering. Opgehaald van Centraal Bureau voor de Statistiek: <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37325&D1=0&D2=a&D3=0&D4=0&D5=2-4,11,38,46,95-96,137,152,178,182,199,220,237&D6=0,4,8,12,16-17&HD=130613-1224&HDR=T,G2,G3,G5&STB=G1,G4>
- Conway, J. C., & Rubin, A. M. (1991). Psychological Predictors of Television Viewing Motivation. *Communication Research*, 18(4), 443-463. doi: 10.1177/009365091018004001
- Demant, F. (2005). *Islam is inspanning: De beleving van de Islam en sekseverhoudingen bij Marokkaanse jongeren in Nederland*. Utrecht, Nederland: Verwey-Jonker Instituut.
- D'Haenens, L., & Peeters, A. (2005). Bridging or bonding? Relationships between integration and media use among ethnic minorities in the Netherlands. *Communications*, 30, 201-231.
- D'Haenens, L., EL-Sghiar, H., & Golaszewski, S. (2010). Media en etnisch-culturele minderheden in de Lage Landen: trends in 15 jaar onderzoek. In S. V. Bauwel, E. V. Damme, & H. Verstraeten (Eds.), *Diverse mediawerelden. Hedendaagse reflecties gebaseerd op het onderzoek van Frieda Saeys* (pp. 211-232). Gent: Academia Press.
- D'Haenens, L., Summeren, C. v., Kokhuis, M., & Beentjes, J. (2002). Ownership and use of 'old' and 'new' media among ethnic minority youth in the Netherlands. The role of the ethno-cultural position. *Communications*, 27, 365-393.

- Entzinger, H., & Dourleijn, E. (2008). *De lat steeds hoger: De leefwereld van jongeren in een multi-etnische stad*. Assen: Van Gorcum.
- Fielding, J. (2008). Coding and managing data. In N. Gilbert (Ed.), *Researching social life* (pp. 323-352). Guildford: Sage Publications Ltd.
- Fielding, N., & Thomas, H. (2008). Qualitative interviewing. In N. Gilbert (Ed.), *Researching social life* (pp. 245-265). Guildford: Sage Publications Ltd.
- Finucane, M., & Horvath, C. (2000). Lazy leisure: A qualitative investigation of the relational uses of television in marriage. *Communication Quarterly*, 48 (3), 311-321. doi: 10.1080/01463370009385599
- Fisher, B. A. (1978). *Perspectives on human communication*. New York: Macmillan.
- Fung, T. K., & Scheufele, D. A. (2014). Social norms, spirals of silence and framing theory: An argument for considering cross-cultural differences in media effects research. In W. Donsbach, C. Salmon, & Y. Tsfati (Eds.), *The spiral of silence: New perspectives on communication and public opinion* (pp. 248-263). New York: Routledge.
- Hidir, Ö. (2010). *Inleiding tot de hadithwetenschap: Ontstaansgeschiedenis, literatuur, methodologie en kritische benaderingen*. Rotterdam: IUR Press.
- Hill, A., Weibull, L., & Nilsson, A. (2007). Public and popular: British and Swedish audience trends in factual and reality television. *Cultural Trends*, 16 (1), 17-41.
- Kaysi, I. A. (2006). *Zeden en gewoontes in de Islam: Een gids voor de Islamitische adab*. Delft: Noer al-Ilm.
- Korf, D., Yesilgoz, B., Wouters, M., & Nabben, T. (2007). *Van vasten tot feesten*. Almelo: G en G Uitgeverij.
- Krijnen, T., & Verboord, M. (2011). De televisie als morele oefenruimte. Een kwantitatieve exploratie van morele reflectie naar aanleiding van televisieverhalen. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 39.(2), 57-76.
- Küng, H. (2006). *De Islam: De toekomst van een wereldreligie*. Utrecht: Ten Have.
- Lull, J. (2014). *Inside family viewing: Ethnographic research on television's audiences*. Oxon: Routledge.
- Maliepaard, M., & Gijsberts, M. (2012). *Moslim in Nederland 2012*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau. Opgehaald van: https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2012/Moslim_in_Nederland_2012

- Morley, D. (2005). *Family Television: Cultural Power and Domestic Leisure*. Londen: Routledge.
- Nabben, T., & Yesilgoz, B. (2006). *Van Allah tot Prada*. Almelo: G en G Uitgeverij.
- Peet, van, A. A., & Everaert, H. A. (2013). *Lessen in onderzoek: onderzoek in de onderwijspraktijk* (3e ed.). Amersfoort: Uitgeverij Agiel.
- Phalet, K., & Güngör, D. (2004). *Moslim in Nederland: Religieuze dimensies, etnische relaties en burgerschap: Turken en Marokkanen in Rotterdam*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau. Opgehaald van: <http://www.scp.nl/dsresource?objectid=be582543-9c60-4452-bcc7-c1c9fa460e8e&type=org>
- Qaradawi, Y. (2004). *Introductie in de Islam*. Ijsselstein: Noer al-Ilm.
- Rijksoverheid. (2015). *Bezuinigingen en hervorming publieke omroep*. Opgehaald van: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2014/11/12/kamerbrief-over-mediabegroting-2015>
- Rubin, A. M. (1993). Audience activity and media use. *Communication monographs*, 60(1), 98-105. doi: 10.1080/03637759309376300
- Ruggiero, T. E. (2000). Uses and Gratifications Theory in the 21st Century. *Mass Communication and Society*, 3 (1), 3-37. doi: 10.1207/S15327825MCS0303_02
- Shadid, W. (2005). Berichtgeving over moslims en de Islam in de westerse media: Beeldvorming, oorzaken en alternatieve strategieën. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 33 (4), 330-346.
- Shadid, W., & Koningsveld, P. S. (1996). Moslims als minderheid: Vergruizeling van het Westerse islambeeld. In R. Doom (Ed.), *Tolerantie getolereerd? Islamitische en Westerse opvattingen* (pp. 51-68). Gent: MYS&Breesch.
- Shaheen, J. (1997). *Arab and muslim stereotyping in American popular culture*. Georgetown: Georgetown University.
- Shaheen, J. G. (2003). Reel Bad Arabs: How Hollywood Vilifies a People. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 588, 171-193.
- Silver, C. (2008). Participatory approaches to social research. In N. Gilbert (Ed.), *Researching social life* (pp. 101-124). Londen: Sage Publications Ltd.
- Siregar, S. S. (2001). *De edele Koran*. Den Haag: Islamitisch Cultureel Centrum Nederland.
- SKO. (2012). *Ontwikkelingen in tv bezit en tv gebruik*. Amstelveen: Stichting Kijk Onderzoek

- Sonck, N., & De Haan, J. (2015). *Media: Tijd in beeld*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Verkuyten, M. (2007). Religious Group Identification and Inter-Religious Relations: A Study Among Turkish Dutch Muslims. *Group Processes and Intergroup Relations*, 10(3), 341-357.
- Verkuyten, M., & Yildiz, A. A. (2010). Religious identity consolidation and mobilisation among Turkish Dutch Muslims. *European Journal of Social Psychology*, 40(3), 436-447.
- Vertovec, S. (2001). Moslimjongeren in Europa: Vermenging van invloeden en betekenissen. In D. Douwes (Ed.), *Naar een Europese Islam?* Amsterdam: Mets en Schilt.
- Wever, R. D. (2013, augustus 30). De nieuwe moslimomroep is écht onafhankelijk. *Trouw*.
- Zillmann, D., Bryant, J., & Huston, A. (2013). *Media, children, and the family: Social scientific, psychodynamis, and clinical perspectives*. New York: Routledge.

Bijlagen

A. Beschrijving moslimechtparen vooronderzoek

Voor het vooronderzoek zijn in totaal zes moslimechtparen geïnterviewd. . In deze bijlage wordt elk echtpaar beschreven wat betreft hun persoonlijke gegevens, zoals afkomst, leeftijd, en gezinssamenstelling. Ook de mate waarin zij de Islam praktiseren komt aan bod wat betreft het verrichten van het gebed, vasten tijdens de Ramadan, moskeebezoek, betalen van de zakaat, kennis opdoen over de Islam, lezen van de Koran, het dragen van een hoofddoek, en het eten van halalvlees.

Echtpaar 1: Serina en Farid

	Serina	Farid
Geslacht	Vrouw	Man
Leeftijd	29	38
Opleidingsniveau	MBO	HBO
In Nederland geboren	Ja	Nee
Afkomst	Palestijns	Marokkaans
Bekeerd tot de Islam	Nee	Nee
Islamitische stroming	Soenitisch	Soenitisch
Beheersing Nederlands	Zeer goed	Zeer goed
Beheersing Arabisch	Goed	Matig
Kan Arabisch lezen	Ja	Nee

Serina en Farid zijn 9 jaar getrouwd en woonachtig in Vlaardingen. Ze hebben 3 kinderen; een dochter van 7, een dochter van 6, en een zoon van 2 jaar oud. Serina is huisvrouw. Farid werkt als IT Programmamanager bij ING.

Serina is beperkt bezig met de Islam. Ze bidt sinds korte tijd elke dag, vast tijdens de Ramadan en betaalt zakaat, maar ze is niet heel erg bezig met het opdoen van kennis over de Islam. Ook leest ze de Koran nauwelijks, eet ze niet alleen halalvlees en draagt ze geen hoofddoek. Farid is geen praktiserend moslim; hij bidt niet, vast niet, gaat niet naar de moskee en leest de Koran nauwelijks. Ook eet hij niet alleen halalvlees. Farid betaalt wel de zakaat en doet kennis op over de Islam.

Echtpaar 2: Rachida en Omar

	Rachida	Omar
Geslacht	Vrouw	Man
Leeftijd	20	22
Opleidingsniveau	HBO	WO
In Nederland geboren	Ja	Ja
Afkomst	Nederlands/Marokkaans	Nederlands/Egyptisch
Bekeerd tot de Islam	Nee	Nee
Islamitische stroming	Soenitisch	Soenitisch
Beheersing Nederlands	Zeer goed	Zeer goed
Beheersing Arabisch	Slecht/Niet	Goed
Kan Arabisch lezen	Ja	Ja

Rachida en Omar zijn 1 jaar getrouwd en woonachtig in Rotterdam. Ze hebben geen kinderen.

Rachida studeert en Omar is naast zijn studie apothekersassistent.

Zowel Rachida als Omar zijn praktiserend moslim, maar Rachida is meer bezig met het opdoen van kennis over de Islam dan Omar. Ook leest zij de Koran regelmatig. Rachida draagt een hoofddoek en bedekkende kleding. Omar gaat wekelijks naar de moskee. Ze eten alleen vlees dat halal geslacht is. Thuis beschikken ze over een televisie en internet, maar geen schotel. Hun tv-aanbieder is UPC. Ze hebben geen extra zenderpakket.

Echtpaar 3: Sumaya en Meced

	Sumaya	Meced
Geslacht	Vrouw	Man
Leeftijd	22	21
Opleidingsniveau	HBO	MBO
In Nederland geboren	Ja	Ja
Afkomst	Palestijns	Nederlands/Turks
Bekeerd tot de Islam	Nee	Nee
Islamitische stroming	Soenitisch	Soenitsich
Beheersing Nederlands	Zeer goed	Zeer goed
Beheersing Arabisch	Goed	Slecht/Niet
Kan Arabisch lezen	Ja	Ja

Sumaya en Meced zijn 3 jaar getrouwd en woonachtig in Vlaardingen. Ze hebben geen kinderen.

Sumaya werkt thuis als gastouder en Meced werkt als assistent accountant.

Beiden zijn praktiserend moslim; ze houden zich aan de vijf zuilen. Sumaya draagt een hoofddoek en bedekkende kleding en Meced gaat wekelijks naar de moskee. Sumaya is meer bezig met het opdoen

van kennis over de Islam en het lezen van de Koran dan Mecid. Ze eten alleen vlees dat halal geslacht is.

Thuis beschikken ze over een televisie en internet. Ze hebben geen schotel. Hun tv-aanbieder is UPC en ze hebben geen extra zenderpakket.

Echtpaar 4: Kübra en Gökhan

	Kübra	Gökhan
Geslacht	Vrouw	Man
Leeftijd	27	29
Opleidingsniveau	VMBO	MBO
In Nederland geboren	Nee	Ja
Afkomst	Turks	Turks
Bekeerd tot de Islam	Nee	Nee
Islamitische stroming	Soenitisch	Soenitisch
Beheersing Nederlands	Matig	Zeer goed
Beheersing Arabisch	Slecht/Niet	Slecht/Niet
Kan Arabisch lezen		

Kübra en Gökhan zijn 7 jaar getrouwd en woonachtig in Hellevoetsluis. Ze hebben samen 2 zoontjes die beide jonger zijn dan 5 jaar. Kübra is huisvrouw en Gökhan werkt in de haven.

Zowel Kübra als Gökhan zijn praktiserend moslim; ze bidden, vasten, betalen zakaat, lezen de Koran regelmatig en doen kennis op over de Islam. Gökhan gaat wekelijks naar de moskee en Kübra draagt een hoofddoek en bedekkende kleding. Ze eten alleen vlees dat halal geslacht is.

Thuis beschikken ze over een televisie, internet en schotel. Hun tv-aanbieder is UPC en ze hebben geen extra zenderpakket.

Echtpaar 5: Azeze en Ahmed

	Azeze	Ahmed
Geslacht	Vrouw	Man
Leeftijd	40	29
Opleidingsniveau	MBO	HBO
In Nederland geboren	Ja	Nee
Afkomst	Palestijns	Egyptisch
Bekeerd tot de Islam	Nee	Nee
Islamitische stroming	Soenitisch	Soenitisch
Beheersing Nederlands	Zeer goed	Voldoende
Beheersing Arabisch	Goed	Zeer goed
Kan Arabisch lezen	Ja	Ja

Azeze en Ahmed zijn 9 jaar getrouwd en woonachtig in Vlaardingen. Ze hebben samen 2 kinderen en de 3^e is op komst. Hun dochter is 7 en hun zoon is 5 jaar oud. Azeze werkt vanuit huis en Ahmed doet fabriekswerk.

Ahmed praktiseert de Islam meer dan Azeze. Hij leest de Koran regelmatig en doet ook zoveel mogelijk kennis op over de Islam. Verder bidt en vast hij en bezoekt hij wekelijks de moskee. Azeze bidt en vast wel, maar is minder bezig met het opdoen van kennis over de Islam en het lezen van de Koran. Ze draagt geen hoofddoek. Beiden eten ze niet alleen vlees dat halal geslacht is.

Azeze en Ahmed hebben thuis een televisie en internet. Bovendien ontvangen ze buitenlandse kanalen via internet. Hun tv-aanbieder is UPC en ze hebben geen extra zenderpakket.

Echtpaar 6: Noura en Lahbib

	Noura	Lahbib
Geslacht	Vrouw	Man
Leeftijd	50	47
Opleidingsniveau	Mavo	Havo
In Nederland geboren	Ja	Nee
Afkomst	Nederlands	Marokkaans
Bekeerd tot de Islam	Ja	Nee
Islamitische stroming	Soenitisch	Soenitisch
Beheersing Nederlands	Zeer goed	Goed
Beheersing Arabisch	Matig	Zeer goed
Kan Arabisch lezen	Ja	Ja

Noura en Lahbib zijn 15 jaar getrouwd en woonachtig in Rotterdam. Ze hebben geen kinderen samen. Noura heeft wel een volwassen zoon uit een eerder huwelijk. Noura is huisvrouw en Lahbib werkt.

Zowel Noura als Lahbib zijn veel met hun geloof bezig, ze zijn praktiserend moslim en doen ook kennis op over de Islam. Noura draagt een hoofddoek en abaya wanneer zij naar buiten gaat. Ze eten alleen vlees dat halal geslacht is.

Thuis beschikken ze over een televisie en internet, maar ze hebben geen schotel. Hun tv-aanbieder is KPN en ze hebben geen extra zenders.

B. Topiclijst interview vooronderzoek

Algemene informatie:

Naam:

Getrouwd met:

Sinds:

Geslacht: Man/Vrouw

Leeftijd:

Woonplaats:

Opleidingsniveau:

Werk:

Geboren in Nederland: ja/nee

Zo niet, hoelang in Nederland:

Waar is je vader geboren?:

Waar is je moeder geboren?:

Afkomst:

Bekeerd tot de islam: ja/nee

Zo ja, sinds:

Ik beheers de Nederlandse taal (spreken en luisteren): Zeer goed-Goed-Voldoende-Matig-Slecht/Niet

Ik beheers de Nederlandse taal (schrijven en lezen): Zeer goed-Goed-Voldoende-Matig-Slecht/Niet

Ik beheers de Turkse taal (spreken en luisteren): Zeer goed-Goed-Voldoende-Matig-Slecht/Niet

Ik beheers de Turkse taal (schrijven en lezen): Zeer goed-Goed-Voldoende-Matig-Slecht/Niet

Ik beheers de Arabische taal (spreken en luisteren): Zeer goed-Goed-Voldoende-Matig-Slecht/Niet

Ik beheers de Arabische taal (schrijven en lezen): Zeer goed-Goed-Voldoende-Matig-Slecht/Niet

Ik beheers de taal (spreken en luisteren): Zeer goed-Goed-Voldoende-Matig-Slecht/Niet

Ik beheers de taal (schrijven en lezen): Zeer goed-Goed-Voldoende-Matig-Slecht/Niet

Mate van praktiseren

- Ik bezoek minimaal eenmaal per week de moskee	ja/nee n.v.t.
- Ik bid elke dag vijf keer (of probeer vijf keer te bidden)	ja/nee
- Ik vast tijdens de ramadan	ja/nee
- Ik eet alleen vlees dat halal is	ja/nee
- Ik draag een hoofddoek (vrouwen)	ja/nee n.v.t.

- Ik doe actief kennis op over de islam d.m.v.:
 - het bezoeken van lezingen (fysiek of via internet/tv) ja/nee
 - volgen van lessen ja/nee
 - lezen van islamitische boeken ja/nee
 - het zoeken van informatie op bv. internet/in moskee ja/nee
 - het kijken van islamitische programma's op tv/internet ja/nee
- Ik lees de koran regelmatig ja/nee
- Ik betaal zakaat (armenbelasting) ja/nee
- Ik ben op haggi (bedevaart) geweest of ben van plan om te gaan ja/nee

Tv-bezit

Hebben jullie thuis een televisie?: ja/nee zo niet, waarom niet?:
 Hebben jullie thuis internet?: ja/nee zo niet, waarom niet?:
 Hebben jullie thuis een schotel?: ja/nee zo niet, waarom niet?/zo ja, waarom wel?:
 Welke tv-aanbieder en welk(e) abonnement(en):

Gespreksonderwerpen

1. Tv kijken algemeen
 - Waar kijken jullie naar (man/vrouw apart + samen)?
 - Wat missen jullie op de Nederlandse tv? (man/vrouw apart + samen)
 - Wat willen jullie wel/niet zien op tv? (man/vrouw apart + samen)
2. (In geval van schotelbezit)
 - Welke netten hebben jullie?
 - Waar kijken jullie naar (man/vrouw apart + samen)?
 - Wat missen jullie op de schotel? (man/vrouw apart + samen)
3. Algemeen gebruik internet (youtube/uitzendinggemist)
 - Kijken jullie programma's via uitzendinggemist etc., zo ja welke? (man/vrouw apart+samen)
 - Waarvoor gebruiken jullie Youtube? (man/vrouw apart+samen)

Aanbidding

4. Tv/internet kijken vanuit religieus oogpunt

- Hoe staan jullie tegenover tv/internet kijken? (Nuttige bezigheid, tijdverspilling, ontspannend, etc.)
 - Wat voor rol heeft de tv/internet in jullie leven religieus gezien?
5. Tv/internet kijken als kennisvergaring
- Hoe staan jullie tegenover tv/internet als kennismedia? ((On)betrouwbaar, vermeerderd/vermindert kennis, zijn geen kennismedia, etc.)
 - Op wat voor manier(en) kan de tv/internet bijdragen aan jullie kennis over de islam?
6. Tv/internet als religieuze '*boost*' (of juist niet)
- Hoe beïnvloedt de tv/internet jullie religieuze daden? (prikkel om te praktiseren/afleiding van bv. het gebed, etc.)

Normen en waarden

7. Invloed tv/internet op (islamitische) normen en waarden
- Wat zijn volgens jullie (islamitische) normen en waarden?
 - Op wat voor manier(en) versterken/verminderen tv/internet deze (islamitische) normen en waarden? (verwestering/islamisering)
8. Tv/internet kijken brengt discussie op gang
- Zorgt het tv/internet kijken voor discussies tussen jullie over bepaalde zaken? (seks, man-vrouwverhoudingen, homoseksualiteit, opvoeding, etc)

Opvoeding

9. Tv/internet kijken als onderdeel van de opvoeding
- Op wat voor manier(en) draagt de tv/internet bij aan de opvoeding?
 - Wat voor invloed hebben tv en internet op de kinderen? (binnenshuis en buitenshuis, wat mogen ze wel/niet kijken, hoe lang mogen ze kijken, etc.)

C. Codelijst interviews vooronderzoek

Aanbidding

- Vraag 1. Hoe staan jullie tegenover tv/internet kijken?

Code	Factor
<i>Ontspanning</i>	
OS1	Er wordt letterlijk gezegd dat tv/internet kijken 'ontspannend', 'relaxend', o.i.d. is.
OS2	Er wordt gezegd dat tv/internet kijken een makkelijk tijdverdrijf is (je hoeft niet na te denken)
<i>Afleiding</i>	
AF1	Er wordt letterlijk gezegd dat tv/internet kijken voor afleiding zorgt van bv. het werk
<i>Levensbehoefte</i>	
LB1	Er wordt gezegd dat men niet zonder de tv/internet kan
LB2	Er wordt gezegd dat men wel zonder de tv/internet kan
LB3	Er wordt opgemerkt hoe aanwezig de tv/internet in het leven is
<i>Nuttige bezigheid</i>	
NB1	Er wordt gezegd dat tv/internet kijken 'leerzaam' o.i.d. is
NB2	Er wordt gezegd dat je door tv/internet op de hoogte blijft
NB3	Er wordt gezegd dat tv/internet van toegevoegde waarde is
<i>Tijdverspilling</i>	
TV1	Er wordt letterlijk gezegd dat tv kijken tijdverspilling/onzin is
<i>Internet VS televisie</i>	
IT1	Men is meer positief over internet dan over tv qua keuzevrijheid
IT2	Er wordt gezegd dat internet informatiever is dan tv

- Vraag 2. Wat voor rol heeft de tv/internet in jullie leven religieus gezien?

Code	Factor
<i>Negatief</i>	
NT1	Tv heeft geen rol wegens gebrek aan islamitische programma's
NT2	Tv heeft geen rol vanwege gebrek aan kennis van presentatoren etc.
NT3	Tv heeft geen rol, omdat men geen Arabisch verstaat
NT4	Internet heeft geen rol
<i>Positief</i>	
PS1	Internet heeft een rol vanwege de keuzevrijheid
PS2	Internet heeft een rol door aanwezigheid van veel bronnen
PS3	Tv heeft een rol, want het is leerzaam

- Vraag 3. Hoe staan jullie tegenover tv/internet als kennismedia?

Code	Factor
	<i>Betrouwbaar</i>
BB1	Tv is (gedeeltelijk) betrouwbaar
BB2	Internet is (gedeeltelijk) betrouwbaar
BB3	Er wordt letterlijk gezegd dat het nieuws op tv (niet) te vertrouwen is
	<i>Selectief</i>
SE1	Informatie op tv is selectief, niet volledig
	<i>Kennisoverdracht</i>
KO1	Tv brengt geen kennis over, want er zijn geen kennisprogramma's
KO2	Internet is een kennismedium vanwege de keuzevrijheid
KO3	Tv is een kennismedium, want je leert er veel van

- Vraag 4. Op wat voor manier(en) kan de tv/internet bijdragen aan jullie kennis over de islam?

Code	Factor
	<i>Geen bijdrage</i>
GB1	Tv draagt niets bij wegens gebrek aan islamitische/kennisprogramma's
GB2	Tv draagt niets bij vanwege gebrek aan moslimspecialisten
GB3	Tv (schotel) draagt niets bij, vanwege taalbarrière
GB4	Vele mogelijkheden van internet zijn gevaarlijk (wat vertrouw je wel/niet)
	<i>Bijdrage</i>
BD1	Internet draagt bij aan kennis, vanwege de vele mogelijkheden
BD2	Van internet leer je veel
BD3	Op Arabische/Turkse tv zijn islamitische programma's/series
	<i>Islam. Programma's</i>
IP1	Tv kan wat bijdragen wanneer er islamitische/Arabische programma's gericht op moslims zijn
IP2	Tv kan wat bijdragen wanneer er meer over andere moslims te zien is

- Vraag 5. Hoe beïnvloedt de tv/internet jullie religieuze daden?

Code	Factor
	<i>Persoonlijkheid</i>
PH1	Het ligt aan jezelf als persoon of je je laat beïnvloeden of niet (mentaliteit)
	<i>Uitstellen gebed</i>
UG1	Er wordt letterlijk gezegd dat door tv kijken het gebed wordt uitgesteld
	<i>Afschrikwekkend</i>

AW1		Tv werkt afschrikwekkend, men wenst bepaalde dingen niet voor zichzelf
	<i>(Tijdelijke) Boost</i>	
TB1		Door tv/internet ga je (tijdelijk) meer praktiseren/actie ondernemen
TB2		Tv/internet verfrist je kennis over de Islam
	<i>Pauze VS Reclame</i>	
PR1		Er wordt letterlijk gezegd dat men (niet) op de reclame wacht of de tv/internet op pauze zet om bv. te gaan bidden

Normen en waarden

- Vraag 1. Wat zijn volgens jullie (islamitische) normen en waarden?

Code		Factor
	<i>Omgang met anderen</i>	
OM1		Er wordt verwezen naar omgangsnormen, zoals respect voor ouderen, behulpzaam zijn etc.
OM2		Er wordt verwezen naar omgangsnormen i.c.m. de islam
	<i>Islam gebaseerd</i>	
IB1		Er wordt gezegd dat normen en waarden zijn gebaseerd op de Koran en de Sunnah
IB2		Normen en waarden worden genoemd die specifiek islamitisch zijn (bidden, geen korte kleding dragen, etc)
	<i>Precieze omschrijving</i>	
PO1		Er wordt een precieze omschrijving gegeven van wat normen en waarden zijn, zonder alleen voorbeelden te noemen
	<i>Ned. VS Isl. normen</i>	
NI1		Er wordt gezegd dat er geen verschil is tussen Nederlandse en islamitische normen en waarden
NI2		Er wordt gezegd dat er wel een verschil is tussen Nederlandse en islamitische normen en waarden
	<i>Opvoeding</i>	
OV1		Normen en waarden worden gekoppeld aan de opvoeding
	<i>Consequenties</i>	
CQ1		Er wordt gezegd dat er gevolgen zijn gerelateerd aan je gedrag vanuit islamitisch perspectief (je bent verantwoordelijk)
	<i>Weet niet</i>	
WN1		Er wordt gezegd dat men niet weet wat (islamitische) normen en waarden zijn

- Vraag 2. Op wat voor manier(en) versterken of verminderen tv/internet deze (islamitische) normen en waarden?

Code	Factor
	<i>Geen invloed</i>

GI1		Tv en internet hebben geen invloed op de persoon zelf
GI2		Tv en internet hebben geen negatieve invloed
	<i>Vermindert normen</i>	
VM1		Tv vermindert de normen en waarden door de nutteloze programma's
VM2		Internet vermindert de normen en waarden door de vele slechte mogelijkheden
VM3		Tv en internet verminderen de normen en waarden van kinderen/jongeren
VM4		Tv vermindert de normen en waarden door de slechte voorbeelden (roken, alcohol, schaarsgeklede vrouwen etc.)
	<i>Versterkt de normen</i>	
VS1		Tv versterkt de normen en waarden door islamitisch gerelateerde programma's/nieuws
VS2		Internet versterkt de normen en waarden door de islamitische content
	<i>Eigen verantwoordelijkheid</i>	
EV1		Het ligt aan je eigen keuzes waar je naar kijkt op tv en internet of je wordt beïnvloed

- Vraag 3. Zorgt het tv/internet kijken voor discussies tussen jullie over bepaalde zaken?

Code		Factor
	<i>Opvoedingsgerelateerd</i>	
OG1		Een van de echtgenoten heeft iets opvoedingsgerelateerd op tv gezien en wilt dat toepassen
OG2		Door tv/internet kijken worden de gedachten van de eigen opvoeding versterkt wat voor botsingen zorgt
	<i>Minder aandacht partner</i>	
MAP1		Door tv/internet kijken heeft de ene echtgenoot minder aandacht voor de andere echtgenoot
	<i>Geen discussie</i>	
GD1		Tv en internet kijken zorgt niet voor discussies
	<i>Man/vrouw verhoudingen</i>	
MVV1		Tv/internet zorgt voor discussies over de rol van de vrouw (buitenshuis werken etc)
	<i>Programmakeuze</i>	
PK1		Er ontstaan discussies over wat de echtparen gaan kijken
	<i>Geloofsgerelateerd</i>	
GG1		Er ontstaan discussies over religieuze zaken n.a.v. hetgeen is gezien op tv/internet
GG2		De echtparen zijn het wat betreft religieuze zaken eens

Opvoeding

- Vraag 1. Op wat voor manier(en) draagt de tv/internet bij aan de opvoeding?

Code	Factor
	<i>Nuttige bijdrage</i>

NUB1		Tv/internet is nuttig voor kinderen, want het vormt ze op een goede manier
NUB2		Tv/internet is nuttig voor kinderen, want het is leerzaam
	<i>Negatief na-aap gedrag</i>	
NNG1		Tv/internet laat jonge kinderen negatief gedrag nadoen
NNG2		Jongerenprogramma's (Oh Oh Cherso e.d.) sporen jongeren aan om zich net zo te gedragen
	<i>Slechte inhoud</i>	
SI1		Kinderprogramma's hebben een slechte inhoud (schelden, geweld, rare monsters, etc.)
	<i>Opvoedingstips</i>	
OT1		De ouders leren van opvoedingsprogramma's dingen die ze zelf gaan toepassen
	<i>Vervaagt normen</i>	
VN1		Tv/internet maakt abnormale dingen normaal (alcohol drinken, samenwonen, etc.)
	<i>Geen bijdrage</i>	
GB1		Tv/internet draagt niet of weinig bij aan de opvoeding

- Vraag 2. Wat voor invloed hebben de tv en internet op de kinderen?

Code		Factor
	<i>Negatieve inhoud</i>	
NIN1		Tv/internet hebben een negatieve invloed op het gedrag van kinderen
NIN2		Nederlandse series hebben een slechte invloed op kinderen door de inhoud
NIN3		Arabische tv heeft een negatieve invloed door de schaarsgeklede vrouwen
NIN4		Tv/internet zorgt voor een materialistisch instelling
	<i>Positieve inhoud</i>	
PI1		Tv/internet programma's zijn leerzaam
	<i>Leeftijdgebonden</i>	
LG1		De invloed van tv en internet kijken verschilt per leeftijdsgroep
	<i>Invloed reclame</i>	
IR1		Reclame beïnvloedt kinderen negatief
	<i>Rol ouders</i>	
RO1		Ouders spelen zelf een rol in wat hun kinderen kijken
	<i>Ontwikkeling hersens</i>	
OH1		Tv/internet beïnvloedt kinderen erg, omdat hun hersens zich nog volop ontwikkelen
OH2		Tv/internet beïnvloedt kinderen erg, omdat ze alles snel oppikken
	<i>Plaats tv/computer</i>	
PTC1		Mate van invloed ligt (voor een deel) aan de plek waar de tv en computer staan
	<i>Verslavend effect</i>	
VE1		Kinderen kunnen tegenwoordig niet meer zonder de tv of computer

D. Beschrijving moslimechtparen hoofdonderzoek

Er zijn in totaal 10 echtparen geïnterviewd voor het hoofdonderzoek. In deze bijlage wordt elk echtpaar beschreven wat betreft hun persoonlijke gegevens, zoals afkomst, leeftijd, en gezinssamenstelling. Zij hebben ook allemaal een vragenlijst ingevuld met betrekking tot hun islamitische geloofsovertuiging, hieruit is naar voren gekomen tot welk moslimtype zij behoren.

Echtpaar 1: Arifa en Ibrahim

	Arifa	Ibrahim
Geslacht	Vrouw	Man
Leeftijd	44	48
Opleidingsniveau	VMBO/HAVO/VWO	WO
In Nederland geboren	Nee	Nee
Afkomst	Palestijns	Palestijns
Bekeerd tot de Islam	Nee	Nee
Islamitische stroming	Nee	Nee
Beheersing Nederlands	Goed	Zeer goed
Beheersing Arabisch	Zeer goed	Zeer goed
Kan Arabisch lezen	Ja	Ja
Moslimtype	Intellectuele moslim	Intellectuele moslim

Arifa en Ibrahim zijn 23 jaar met elkaar getrouwd en hebben in totaal zes kinderen in de leeftijd van 1.5 jaar tot en met 21 jaar. Arifa geeft les in de moskee en Ibrahim werkt. Ze beschikken thuis over een televisie en internet. Ook ontvangen ze buitenlandse kanalen via een internetschotel.

Echtpaar 2: José en Ömer

	José	Ömer
Geslacht	Vrouw	Man
Leeftijd	20	22
Opleidingsniveau	MBO	MBO
In Nederland geboren	Ja	Ja
Afkomst	Nederlands	Turks
Bekeerd tot de Islam	Ja	Nee
Islamitische stroming	Nee	Nee
Beheersing Nederlands	Zeer goed	Zeer goed
Beheersing Arabisch	Slecht/Niet	Slecht/Niet
Kan Arabisch lezen	Nee	Nee
Moslimtype	Culturele moslim	Culturele moslim

José en Ömer zijn minder dan 5 jaar getrouwd. Eind augustus 2015 hebben ze hun eerste kindje gekregen (tijdens het interview was José hoogzwanger). José is huisvrouw en Ömer is werkzoekend. Ze wonen in Hellevoetsluis bij de moeder van Ömer.

José en Ömer hebben thuis een televisie, internet en schotel. Hun tv-aanbieder is Ziggo. Ze hebben geen extra zenderpakket.

Echtpaar 3: Yasmin en Bassel

	Yasmin	Bassel
Geslacht	Vrouw	Man
Leeftijd	23	33
Opleidingsniveau	MBO	HBO
In Nederland geboren	Ja	Nee
Afkomst	Palestijns	Palestijns
Bekeerd tot de Islam	Nee	Nee
Islamitische stroming	Soenitisch	Soenitisch
Beheersing Nederlands	Zeer goed	Voldoende
Beheersing Arabisch	Zeer goed	Zeer goed
Kan Arabisch lezen	Ja	Ja
Moslimtype	Culturele moslim	Intellectuele moslim

Yasmin en Bassel zijn minder dan 5 jaar getrouwd en hebben geen kinderen. Yasmin is bijna afgestudeerd en werkt. Bassel werkt ook. Ze wonen in Vlaardingen.

Thuis beschikken Yasmin en Bassel over een televisie, internet en schotel. Hun tv-aanbieder is KPN. Ze hebben geen extra zenderpakket.

Echtpaar 4: Inas en Edson

	Inas	Edson
Geslacht	Vrouw	Man
Leeftijd	26	26
Opleidingsniveau	WO	HBO
In Nederland geboren	Ja	Ja
Afkomst	Egyptisch/Marokkaans	Kaapverdisch
Bekeerd tot de Islam	Nee	Ja
Islamitische stroming	Nee	Nee
Beheersing Nederlands	Zeer goed	Zeer goed
Beheersing Arabisch	Goed	Slecht/Niet
Kan Arabisch lezen	Ja	Nee
Moslimtype	Intellectuele moslim	Culturele moslim

Inas en Edson zijn minder dan vijf jaar getrouwd. Ze hebben een dochtertje van 10 maanden. Inas is huisvrouw en Edson werkt. Ze wonen in Vlaardingen.

Thuis beschikken ze over een televisie en internet. Ze hebben geen schotel. Hun tv-aanbieder is UPC en ze hebben geen extra zenderpakket.

Echtpaar 5: Sari en Murat

	Sari	Murat
Geslacht	Vrouw	Man
Leeftijd	26	29
Opleidingsniveau	WO	MBO
In Nederland geboren	Ja	Ja
Afkomst	Nederlands	Turks
Bekeerd tot de Islam	Ja	Nee
Islamitische stroming	Soenitisch	Soenitisch
Beheersing Nederlands	Zeer goed	Zeer goed
Beheersing Arabisch	Slecht/Niet	Slecht/Niet
Kan Arabisch lezen	Nee	Ja
Moslimtype	Intellectuele moslim	Culturele moslim

Sari en Murat zijn minder dan 5 jaar getrouwd. Ze hebben een zoontje van 2 maanden. Sari is recent afgestudeerd en werkzoekend, Murat studeert nog. Ze wonen in Capelle aan de IJssel.

Sari en Murat hebben thuis een tv en internet, maar geen schotel. Hun tv-aanbieder is Tele2. Ze hebben geen extra zenderpakket.

Echtpaar 6: Inci en Abdelhafid

	Inci	Abdelhafid
Geslacht	Vrouw	Man
Leeftijd	36	36
Opleidingsniveau	HBO	HBO
In Nederland geboren	Ja	Ja
Afkomst	Turks	Marokkaans
Bekeerd tot de Islam	Nee	Nee
Islamitische stroming	Soenitisch	Soenitisch
Beheersing Nederlands	Zeer goed	Zeer goed
Beheersing Arabisch	Slecht/Niet	Matig
Kan Arabisch lezen	Nee	Ja
Moslimtype	Flexibele moslim	Culturele moslim

Inci en Abdelhafid zijn tussen de 5 en 10 jaar getrouwd. In december 2015 verwachten ze hun eerste kindje. Beiden werken. Ze wonen in Rotterdam.

Inci en Abdelhafid beschikken over een televisie en internet. Ze hebben geen schotel meer. Hun tv-aanbieder is KPN en ze hebben als extra zender HBO.

Echtpaar 7: Sevda en Bekir

	Sevda	Bekir
Geslacht	Vrouw	Man
Leeftijd	29	34
Opleidingsniveau	WO	HBO
In Nederland geboren	Nee	Nee
Afkomst	Koerdisch	Koerdisch
Bekeerd tot de Islam	Nee	Nee
Islamitische stroming	Soenitisch	Soenitisch
Beheersing Nederlands	Voldoende	Zeer goed
Beheersing Arabisch	Slecht/Niet	Slecht/Niet
Kan Arabisch lezen	Ja	Ja
Moslimtype	Intellectuele moslim	Intellectuele moslim

Sevda en Bekir zijn tussen de 5 en 10 jaar getrouwd. Ze hebben een dochter van 3 jaar. Ze werken beide en wonen in Vlaardingen.

Sevda en Bekir hebben thuis een televisie, internet en schotel. Ze ontvangen zowel hun standaard televisiezenders als de zenders van de schotel digitaal via LPTV.

Echtpaar 8: Nayet en Ali

	Nayet	Ali
Geslacht	Vrouw	Man
Leeftijd	39	42
Opleidingsniveau	WO	HBO
In Nederland geboren	Nee	Nee
Afkomst	Marokkaans	Marokkaans
Bekeerd tot de Islam	Nee	Nee
Islamitische stroming	Soenitisch	Soenitisch
Beheersing Nederlands	Zeer goed	Goed
Beheersing Arabisch	Slecht/Niet	Voldoende
Kan Arabisch lezen	Ja	Ja
Moslimtype	Intellectuele moslim	Culturele moslim

Nayet en Ali zijn tussen de 10 en 25 jaar getrouwd. Ze hebben 3 kinderen; twee jongens en een meisje in de leeftijdscategorieën 0-7 jaar en 7-19 jaar. Nayet en Ali werken allebei. Ze wonen in Wateringen.

Thuis beschikken ze over een televisie, internet, en een schotel. De tv-aanbieder is Caiway. Ze hebben geen extra zenderpakket.

Echtpaar 9: Suzan en Nayef

	Suzan	Nayef
Geslacht	Vrouw	Man
Leeftijd	43	50
Opleidingsniveau	MBO	MBO
In Nederland geboren	Nee	Nee
Afkomst	Palestijns	Palestijns
Bekeerd tot de Islam	Nee	Nee
Islamitische stroming	Nee	Nee
Beheersing Nederlands	Zeer goed	Matig
Beheersing Arabisch	Goed	Goed
Kan Arabisch lezen	Ja	Ja
Moslimtype	Hedonist	Culturele moslim

Suzan en Nayef zijn tussen de 10 en 25 jaar getrouwd. Ze hebben samen 3 zonen; één in de leeftijdscategorie 7-19 jaar en twee tussen de 19 en 26 jaar. Suzan en Nayef werken allebei. Ze zijn woonachtig in Schiedam.

Thuis beschikken ze over vijf tv's, internet en een schotel. Hun tv-aanbieder is Caiway. Ze hebben geen extra zenderpakket.

Echtpaar 10: Darifa en Abdullah

	Darifa	Abdullah
Geslacht	Vrouw	Man
Leeftijd	51	61
Opleidingsniveau	HBO	Basisschool
In Nederland geboren	Nee	Nee
Afkomst	Marokkaans	Marokkaans
Bekeerd tot de Islam	Nee	Nee
Islamitische stroming	Soenitisch	Soenitisch
Beheersing Nederlands	Zeer goed	Voldoende
Beheersing Arabisch	Matig	Zeer goed
Kan Arabisch lezen	Ja	Ja
Moslimtype	Intellectuele moslim	Culturele moslim

Darifa en Abdullah zijn tussen de 25 en 40 jaar getrouwd. Ze hebben samen drie kinderen, een dochter (ouder dan 26) en twee zonen (één tussen de 7 en 19 jaar en de ander tussen de 19 en 26 jaar). Darifa werkt fulltime. Abdullah is arbeidsongeschikt na een herseninfarct. Ze wonen in Vlaardingen.

Darifa en Abdullah hebben thuis twee televisies, beschikken over internet en hebben een schotel. De tv-aanbieder is KPN. Ze hebben geen extra zenderpakket.

E. Topiclijst interview hoofdonderzoek

Algemeen (als individu en als echtpaar)

1. Hoeveel tijd besteed je per dag aan tv kijken? (In totaal en per genre; 'kabel' en schotel)
2. Wat voor rol heeft de tv voor jullie? (verbindend, kan niet zonder, negatief/positief, enz.)
3. Wat betekent de Islam voor jullie?(levensbepalend, van ondergeschikt belang, cultuur, enz.)

Inhoud (als individu en als echtpaar)

4. Waar kijk je naar op tv en waarom? (genres)
5. Wat vind je van de televisie content op de Nederlandse tv/schotel? (nieuwsmedia, onzinnige programma's, weinig Islam gerelateerd, enz.)
6. Wat wil je niet zien op de Nederlandse tv/schotel en waarom? (seks, reclame, talentenshows, enz.)

Motieven (als individu en als echtpaar)

7. Waarom kijk je tv? (ontspanning, informatief, amusement, gedachten op nul, enz.)

Kijkgedrag

8. Wie bepaalt wat er wordt gekeken?
9. Hebben jullie wel eens discussies over wat je ziet op tv? (man-vrouwverhoudingen, cultuur, normen en waarden, enz.)
10. Hoe ga je om met televisie content die botst met je (islamitische) normen en waarden? (zappen/spoelen, keurt het mondeling af, kijkt gewoon, enz.)

F. Vragenlijst moslimtypen

Deel 1: Persoonlijke informatie

1. Geslacht: ☐ Man
☐ Vrouw
2. Leeftijd:
3. Opleidingsniveau: ☐ Basisschool ☐ VMBO/HAVO/VWO
☐ MBO
☐ HBO
☐ WO
4. Bent u in Nederland geboren: ☐ Ja
☐ Nee
5. Uw afkomst:
6. Heeft uw echtgenoot heeft dezelfde afkomst als u: ☐ Ja ☐ Nee
7. Hoeveel jaar bent u getrouwd: ☐ Minder dan 5 jaar
☐ 5 – 10 jaar
☐ 10 – 25 jaar
☐ 25 – 40 jaar
☐ Meer dan 40 jaar
8. Heeft u kinderen: ☐ Ja
☐ Nee (Ga naar vraag 10)
9. Hoe oud zijn uw kinderen?: ☐ 0 - 7 jaar
☐ 7 - 19 jaar
☐ 19 - 26 jaar
☐ ouder dan 26 jaar

10. Bent u bekeerd tot de islam: ☐ Ja

☐ Nee

11. Behoort u tot een bepaalde islamitische stroming? Zo ja, welke?

.....

12. Ik beheers de Nederlandse taal: ☐ Zeer goed

☐ Goed

☐ Voldoende

☐ Matig

☐ Slecht/Niet

13. Ik beheers de Arabische taal: ☐ Zeer goed

☐ Goed

☐ Voldoende

☐ Matig

☐ Slecht/Niet

14. Ik kan Arabisch lezen: ☐ Ja

☐ Nee

Deel 2: Tv-bezit

15. Ik heb thuis een televisie: ☐ Ja

☐ Nee

16. Ik heb thuis internet: ☐ Ja

☐ Nee

17. Ik heb een schotel: ☐ Ja

☐ Nee

18. Mijn tv-aanbieder is: ☐ Weet ik

☐ niet

☐ Caiway

☐ KPN

☐ UPC

☐ Anders, namelijk

19. Ik heb een extra zenderpakket: ☐ Weet ik niet

☐ Ja, namelijk

☐ Nee

Deel 3: Islam

Dit deel van de enquête gaat over de Islam, normen en waarden, en opvoeding.

Hieronder volgen een aantal open vragen. **Wanneer u het antwoord niet weet, schrijft u niets op.**

20. Wat zijn de vijf zuilen van de Islam?

-
-
-
-
-

21. Wat zijn de zes geloofspunten (*aqeedah*) waar alle moslims in geloven?

-
-
-
-
-
-

22. Wat wordt bedoeld met de Arabische term *tawhied*?

.....

.....

.....

23. Schrijf de *shahada* (geloofsgetuigenis) op:

.....

.....

.....

24. Wat is het doel van vasten?

.....

.....

.....

25. Waarom heeft Allah de mens geschapen en wat is daarvoor het bewijs?

.....

.....

.....

26. Welke lichaamsdelen van de vrouw vallen niet onder haar *aurah* (wat zij van haar lichaam moet bedekken)?

.....

.....

.....

27. Kruis voor elke activiteit aan hoe vaak u het doet:

	Doe ik nooit	Doe ik zelden	Doe ik soms	Doe ik vaak	Doe ik altijd
Ik bid vijf keer per dag					
Ik vast tijdens de ramadan					
Ik koop mijn vlees alleen bij de Islamitische slager					
Ik betaal de zakaat					
Ik lees de Koran					
Ik bezoek de moskee voor het vrijdaggebed					
Ik draag een hoofddoek					
Ik verdiep mij in de Islam					
Ik geef <i>sadaqa</i> (liefdadigheid)					
Ik maak <i>du'a</i> (smeebedes)					
Ik ga uit naar een disco of bar					
Ik drink alcohol					
Ik rook					
Ik gok (Casino/Toto/Postcodeloterij/Enz.)					
Ik verbeter anderen wanneer zij iets doen dat <i>haram</i> (verboden) is					
Ik moedig anderen aan om alleen dingen te doen die <i>halal</i> (toegestaan) zijn					

28. Geef aan in hoeverre u het eens of oneens bent met de volgende stellingen:

	Volledig oneens	Oneens	Niet mee eens / niet mee oneens	Mee eens	Volledig mee eens
Ik ben er trots op moslim te zijn					
De Islam bepaalt mijn identiteit meer dan mijn afkomst					
Alle moslims gaan naar het Paradijs					
Ik voel mij thuis in Nederland					
Ik voel mij als moslim geaccepteerd in Nederland					
Ik heb vrienden van de andere sekse					
Ik heb niet-moslims als vrienden					
Ik heb vrienden met een andere afkomst					

29. Geef aan in hoeverre u het eens of oneens bent met de volgende stellingen:

	Volledig oneens	Oneens	Niet mee eens / niet mee oneens	Mee eens	Volledig mee eens
Bij het kiezen van een huwelijkspartner is zijn of haar <u>trouw aan de Islam</u> heel belangrijk					
De man is verantwoordelijk voor het betalen van zaken als de huur, eten, enz.					
Het huwelijk is de basis voor een goede maatschappij					
De vrouw mag buitenshuis werken als haar man dat goed vindt					
De vrouw moet voor het huishouden en de kinderen zorgen					
Bij het kiezen van een huwelijkspartner is de <u>afkomst</u> heel belangrijk					
De vrouw mag met een nietmoslim trouwen					
Bij het kiezen van een huwelijkspartner is het <u>uiterlijk</u> heel belangrijk					
Mijn normen en waarden komen van de Koran en Sunnah					

G. Codelijst interviews hoofdonderzoek

1. Kijkgedrag

Programmakeuze

Code	Naam	Omschrijving	Voorbeeld
PK1	Actualiteiten	Programma's die draaien om de actualiteiten m.u.v. het nieuws	<i>"Uhh De Wereld Draait Door, RTL Late Night, uh even denken"</i>
PK2	Documentaire	Programma waarin een beeld van de werkelijkheid wordt weergegeven (i.e. een documentaire)	<i>"Nee, ja, verschillend uh de meest recente was eergister bijvoorbeeld van Zembla. Uh dat ging over Gaza, ja dan kijk ik wel eens maar"</i>
PK3	Film	Films; fictie, non-fictie, Hollywood, Bollywood, Arabisch, Turks	<i>"Maar we kijken ook uh, we kijken ook Turkse films (...) "</i>
PK4	Kinderprogramma	Programma's met kinderen als doelgroep	<i>"Wij kijken ook met de kinderen soms naar Jeugdjournaal, soms Klokhuis"</i>
PK5	Komedie	Programma's die grappig bedoeld zijn, zoals op Comedy Central	<i>"(...) En uh m'n vrouw ook uh Turkse komedie programma's"</i>
PK6	Muziek	Programma's waarin liedjes worden gedraaid/clips worden afgespeeld	<i>"Verder bij uh MTV kanaal"</i>
PK7	Nieuws	Programma waarin het nieuws wordt gebracht (i.e. journaal)	Man: <i>"Nou de nieuws is uh niks hier in Nederland"</i> Vrouw: <i>"Nee, maar ik kijk, ik kijk er wel naar"</i>
PK8	Quiz	Spelprogramma waarin deelnemers vragen moeten beantwoorden	<i>"(...) maar we kijken ook uh uh quiz-programma's, zoals Een tegen, Een tegen honderd (...) "</i>
PK9	Religieus	Programma waarin religie centraal staat	<i>"Je kijkt naar Mekka. Je hebt salat. Ja.. tarawih gebed noem je dat"</i>
PK10	Reportage	Programma waarin verslag wordt gegeven van een gebeurtenis (i.e. een reportage)	<i>"Op de vlucht of uh bij Peter R. de Vries"</i>
PK11	Serie	Programma met elkaar opvolgende afleveringen waarin (doorlopend) een verhaal wordt verteld	<i>"Uh ik kijk Pretty Little Liars"</i>
PK12	Soap	Programma met elkaar opvolgende afleveringen waarin doorlopend een verhaal met veel dramatische wendingen wordt verteld	<i>"Ja ik kijk GTST graag (...) "</i>
PK12	Sport	Programma waarin sportieve (wedstrijd)activiteiten centraal staan	<i>"En uh ja als ik voetbal met hem meekijk dan is het negen van de tien keer een WK of EK, echt iets uh wat een beetje leeft zeg maar"</i>
PK14	Talentenjacht	Programma waarin deelnemers laten zien waar ze goed in zijn en tegen elkaar strijden om de eerste plaats	<i>"Uhm Arab Idol bijvoorbeeld, gewoon zulke dingen waarin iemand wint of competentie.."</i>

Schermakeuze

Code	Naam	Omschrijving	Voorbeeld
SK1	Televisie	Respondent kijkt naar de televisie	<i>"Hij kijkt tv en dan loop ik rond"</i>
SK2	Laptop	Respondent kijkt tv via de laptop	<i>"Niet echt tv. In plaats van tv kijken we soms naar laptop"</i>

Tijdsduur per dag

Echtpaar	Man	Vrouw	Samen
Arifa en Ibrahim	>1 uur	>1 uur	>1 uur
José en Ömer	>1 uur	4 uur	1.5 uur
Yasmin en Bassel	2-3 uur	>30 minuten	30 minuten
Inas en Edson	1 uur	0 minuten	30 minuten
Sari en Murat	5 uur	5 uur	5 uur
Inci en Abdelhafid	30 minuten	2 uur	30 minuten
Sevda en Bekir	2 uur	3 uur	1-2 uur
Nayet en Ali	1.5 uur	1 uur	30 min. – 1 uur
Suzan en Nayef	4-5 uur	2.5 uur	1 -2 uur
Darifa en Abdullah	2-3 uur	1 uur	1-1.5 uur

Rol van de televisie

Code	Naam	Omschrijving	Voorbeeld
RT1	Aanvulling	De tv is van toegevoegde waarde op het dagelijks leven	<i>"(...) het is wel een aanvulling voor je avond vind ik eigenlijk wel (...)"</i>
RT2	Achtergrondaccessoire	De tv fungeert als achtergrondaccessoire	<i>"(...) het is ja, het is gewoon onderdeel van het huis"</i>
RT3	Bijrol	De tv heeft een bijrol naast de andere dagelijkse bezigheden en verplichtingen	<i>"Dan tv kijken. Dingen voor school, dingen voor stage. M'n kledingkast opruimen bijvoorbeeld weer. Dat vind ik belangrijker dan tv kijken."</i>
RT4	Informatievoorziening	De tv fungeert voornamelijk als bron van informatie	<i>"(...) en luisteren naar wat er op de wereld afspeelt. Dat is het een beetje. Een beetje up to date blijven"</i>
RT5	Misbaar	Respondent vindt het niet per se noodzakelijk om thuis een tv te hebben	<i>"(...) we kunnen het best missen. Het is niet onmisbaar (...)"</i>
RT6	Onmisbaar	De tv wordt gezien als een onmisbaar onderdeel in het leven van de respondent	<i>"Kan je zien hebben ze ergens geen tv, dan denk ik echt hoe kan je zonder tv? Hoe leven zij?"</i>
RT7	Ontspanning	Respondent ziet de mogelijkheid om tv te kijken echt als een moment van ontspanning	<i>"Voor mij is het meer uh je bent de hele dag eigenlijk aan het rennen dus dat je echt rustig kan kijken voor jezelf is vaak als iedereen op bed ligt en je zelf ook de klusjes klaar hebt"</i>
RT8	Tijdverdrijf	Respondent ziet de tv als middel om de tijd te verdrijven	<i>"Informatie natuurlijk eerst en daarna voor de tijd ook"</i>
RT9	Tijdverspilling	Respondent vindt tv kijken tijdverspilling	<i>"Ik vind het absoluut tijdverspilling"</i>
RT10	Vermaak	Respondent ziet de tv als bron van vermaak	<i>"Ja best wel een uh belangrijke rol in de zin van vermaak"</i>
RT11	Verslavend	Respondent vindt de tv verslavend	<i>"Soms dan, ja dat moet je kijken. En ik zat iets langer dan dat ik wou eigenlijk. Want uhh, ja ik moest ook isha' bidden en dan zat ik toch langer te kijken. En dan blijf je bezig."</i>

Kijkmotieven

Code	Naam	Omschrijving	Voorbeeld
KM1	Amusement	Respondent kijkt naar de tv om vermaakt te worden	<i>"Ja voor mij is het meer vermaak eerder"</i>
KM2	Familiemoment	Respondent kijkt naar de tv om samen te zijn met de familie	Vrouw: <i>"Maar het is"</i> Man: <i>"Een familiefilm waar je gewoon uh"</i> Vrouw: <i>"Hmm"</i> Man: <i>"Gezellig met het hele gezin kan kijken"</i>
KM3	Gewoonte	De tv staat uit gewoonte aan	<i>"De tv staat gewoon standaard aan en dan kijk je niet echt"</i>
KM4	Gezelligheid	Respondent kijkt tv voor de gezelligheid	<i>"Uh voor de gezelligheid dan. Voor de gezelligheid"</i>
KM5	Herkenning	Respondent kijkt tv om te zien hoe andere mensen leven	<i>"Ja, je kan zo lekker bij mensen kijken van 'oh ja die zijn nog gekker dan ons, of die zijn nog leuker dan ons'"</i>
KM6	Informatief	Respondent kijkt tv om op de hoogte te blijven en geïnformeerd te worden	<i>"Ja, het is niet van 'oh we gaan even gezellig tv kijken', het is meer van even kijken wat er gezegd wordt. Ja informatief, zo kan je het zeggen"</i>
KM7	Inspiratie	Respondent kijkt tv om geïnspireerd te worden	<i>"Hmm ja bij Ik vertrek is het het durven wat je dan ziet. Dat je bij jezelf denkt van 'goh die durven het uh ja die hebben lef'"</i>
KM7	Leerzaam	Respondent kijkt naar de tv om iets te leren	<i>"Ja, maar dat zit ook, dat zit ook met de taal he. Je leert het ook uh"</i>
KM8	Meekijken	Kinderen van de respondent kijken tv en de respondent kijkt mee	<i>"En af en toe kijk ik gewoon met de kinderen mee"</i>
KM9	Nieuwsgierigheid	Respondent kijkt naar de tv uit nieuwsgierigheid	<i>"Ja nieuwsgierigheid. Je wilt toch weten wat ze zeggen"</i>
KM10	Tijdverdrijf	Respondent kijkt tv om de tijd te verdrijven	<i>"Ja het is voor mij vooral uh als ik me verveel ofzo dat het een bezigheid uh is"</i>

Kijkgedrag binnen het gezin

Code	Naam	Omschrijving	Voorbeeld
KGG1	Adviseren	Respondent kijkt tv en geeft advies aan andere gezinsleden hierover	<i>"Maar soms wil ik juist met de kinderen blijven zitten en meekijken (...). Dan kan ik soms ook advies geven"</i>
KGG2	Controle	Respondent kijkt ter controle mee met andere gezinsleden	<i>"(...) dan zie ik wat ze leren van de tv, naar wat kijken ze, wat vonden ze ervan, van het nieuws enzo."</i>
KGG3	Discussie	Respondenten hebben discussies over wat ze zien op tv	<i>"Ja, dat ze die vrouwen laten denken van oh zo moet je tegen je man doen, je moet hem gewoon aanpakken, als hij dit zegt moet jij dat zeggen. Dus hij vindt dat ze de vrouwen echt een uh, maar ja ik vind dat het meer gewoon zo is zeg maar. Zo moet het ook. Je moet ook als vrouw sterk staan en uh."</i>
KGG4	Gespreksstof	Respondenten praten met elkaar naar aanleiding van hetgeen ze op tv zien	<i>"Nou dan weet je dan kletsen we erover en dan zeggen we van wat zou de gedachte daar achter zijn en waarom doen ze dat (...), ja dan ga je gewoon praten met elkaar"</i>
KGG5	Interactiviteit	Er wordt interactief meegedaan met een tv programma, zoals een quiz	<i>"Maar soms als de tv aangezet is dan kijkt hij mee. Bijvoorbeeld naar de quiz. Dan doet hij mee met het antwoord. 'Ja dat of dat'"</i>
KGG6	Ongewenste content	Respondenten ondernemen een bepaalde actie wanneer zij ongewenste content zien op tv	<i>"Dan haal ik het weg of zet ik de tv uit"</i>
KGG7	Programmakeuze	Door wie en hoe er wordt gekozen voor een programma	<i>"Nee ik vind van soms zeg jij het en soms ik. Maar meestal denk ik dat ik toch wel bepalend ben. Vind ik. Omdat ik gewoon doorzeur. Of niet?"</i>
KGG8	Tijdstip	Respondent geeft aan vanaf welk moment er tv wordt gekeken	<i>"Dan denk ik half 5 en ik weet niet hoe laat jij tv kijkt"</i>
KGG9	Verantwoordelijkheid	Respondent geeft aan zich verantwoordelijk te voelen voor wat andere gezinsleden kijken op tv	<i>"Ja maar ja ik zeg altijd ik word later gevraagd 'wat heb je voor je kinderen gedaan', 'waarom heb je hun dat laten zien' (...)"</i>

Kijkgedrag bij vrienden/familie

Code	Naam	Omschrijving	Voorbeeld
KG1	Discussie	Er ontstaat discussie naar aanleiding van de content op de tv	<i>"En ik was met de kinderen en zij, wij wouden dat niet zien (...). Toen zei een van die vrouwen van 'ja, maar hallo. Je ziet dat toch dagelijks. Je woont toch in een Europees land.' Ik zei van '(...) Maar als je zelf kiest om naar tv te kijken, naar dat soort dingen. Nee ik ben niet verplicht om naar dat soort dingen te kijken met mijn kinderen'. "</i>
KG2	Ongewenste content	Respondenten ondernemen een bepaalde actie wanneer zij ongewenste content zien op tv	<i>"Maar dat is ook weer anders als we visite hebben dan kijken we ook natuurlijk niet met zoenen, dan halen we dat sowieso weg"</i>
KG3	Sociale druk	Er is sprake van sociale druk om iets juist niet of wel te kijken op tv	<i>"Normaal gesproken doen we de tv niet aan, maar ze hebben heel veel druk geoeft van doe de tv even aan, we willen zien. Dan ja, ze zijn gasten en je wilt ze uhh niet teleurstellen weet je wel (...)"</i>

2. Islamitische leefwijze

Rol van de Islam

Code	Naam	Omschrijving	Voorbeeld
RI1	Acceptatie	Respondent geeft aan dat de Islam hem of haar helpt bij het accepteren van alle mensen	<i>"De Islam is voor mij uh in die zin een belangrijk onderdeel in m'n leven uh uh als zijnde acceptatie van alles en iedereen wat God geschapen heeft"</i>
RI2	Houvast	Respondent geeft aan dat de Islam hem of haar houvast biedt in het (dagelijks) leven	<i>"Uhm een houvast in het leven, maar ook een houvast sowieso in de tijd, op een dag"</i>
RI3	Invloed	Respondent geeft aan dat de Islam van invloed is op zijn of haar gedrag en denkwijze	<i>"Het is gewoon mijn handleiding bij alles wat ik doe. Van hoe ik kook tot hoe ik me kleed, en hoe ik m'n kind opvoed"</i>
RI4	Manier van leven	Respondent geeft aan dat de Islam zijn of haar manier van leven bepaalt	<i>"Het is uh een manier van leven, het is een levensstijl"</i>
RI5	Mee opgegroeid	Respondent geeft aan dat hij of zij de Islam van jongs af aan heeft meegekregen	<i>"Ja we weten eigenlijk niet anders dan dat het een onderdeel van ons leven. Van jongs af aan althans voor mij"</i>
RI7	Verandering	Respondent geeft aan dat de Islam een verandering teweegbracht in zijn of haar leven	<i>"Uh voor mij betekent het uh als eerste sowieso een hele grote verandering in m'n leven"</i>

Islamitische Normen en waarden

Code	Naam	Omschrijving	Voorbeeld
INW1	Halal en Haram	Respondent refereert aan zaken die halal of haram zijn in de Islam	<i>"(...) dat je geen drank tegenkomt veel. Gokken, meisjes, weet ik veel (...)"</i>
INW2	Omgang met mensen	Respondent benoemt de sociale omgangsvormen volgens de Islam	<i>"Islam is met respect voor iedereen"</i>
INW3	Praktiseren van het geloof	Respondent benoemt religieuze handelingen	<i>"En dat uit zich in m'n salat, dat uit zich in m'n hijab, in de vijf zuilen, in de akhlaq."</i>
INW4	Uiterlijk	Respondent refereert aan islamitisch wenselijke of onwenselijke uiterlijke zaken, zoals make-up en kleding	<i>"Dat je niet de borsten ziet en dat je gewoon met goede ogen ernaar kan kijken"</i>

Televisie kijken vs Islam praktiseren

Code	Naam	Omschrijving	Voorbeeld
T11	Gebed	Respondent geeft aan dat hij of zij door het tv kijken het gebed uitstelt of te laat bidt	<i>"En ik zat iets langer te kijken dan dat ik wou eigenlijk. Want uhh, ja ik moest isha' bidden en dan zat ik toch langer te kijken"</i>
T12	Kennis	Respondent geeft aan dat het tv kijken ten koste gaat van de tijd die hij of zij had kunnen besteden aan het opdoen van kennis over de Islam	<i>"Je kan ook de tv uitzetten en Arabisch gaan leren ofzo"</i>
T13	Koran	Respondent geeft aan dat het tv kijken ten koste gaat van de tijd die hij of zij had kunnen besteden aan het lezen van de koran	<i>"Ik dacht als ik maar een uurtje zelfs maar aan de Koran had gegeven of aan iets anders zelfs weet je dat zijn, maar ja."</i>
T14	Ramadan	Respondent geeft aan dat tv kijken tijd in beslag neemt die beter besteed had kunnen worden tijdens de Ramadan	<i>"(...) maar ook over uh bijvoorbeeld in Ramadan; de Arabische zenders gaan de strijd aan om interessante of nou ja interessante, aantrekkelijke programma's op tv ui te zenden. En dan raken al die moslims raken verslaafd aan dat soort programma's. In de Ramadan!"</i>

3. Inhoud televisie

Aanbod

Code	Naam	Omschrijving	Voorbeeld
AB1	Herhaling	Respondent vindt dat teveel programma's herhaalt worden	<i>"Ja de inhoud kan beter. Uhh nu heb je vaak dezelfde series die je al vijf keer hebt gezien"</i>
AB2	Islam. programma's (Ned. Tv)	Respondent benoemt (het gebrek aan) islamitische programma's via de Nederlandse tv aanbieders	<i>"Uhh.. Ja wat Islam betreft daar hoeft je helemaal niet voor de televisie aan te zetten"</i>
AB3	Islam. programma's (Schotel)	Respondent benoemt het aanbod van islamitische programma's via de schotel	<i>"En dan hebben ze natuurlijk ook heel veel Engelstalige uitzendingen over de Islam en"</i>
AB4	Omroepen Nederlandse providers	Respondent benoemt wat goed en slecht is aan het aanbod van de Nederlandse providers, zoals UPC	<i>"Wat ik mis, nu denk ik er ineens aan, is Teleac-achtige programma's. Dat bestaat helemaal niet meer"</i>
AB5	Kijkcijfergericht	Respondent vindt dat de programma's voornamelijk gericht zijn op het trekken van kijkcijfers	<i>"Het is allemaal meer van die, ja wat is het uh, hoe zal ik het nou verwoorden. Ja kijkcijfers trekken en hoe gekker hoe beter lijkt het wel"</i>
AB6	Reclames	Respondent ergert zich aan de reclames	<i>"Ik uhm ja ik heb gewoon geen geduld meer, ook voor series, mede door de reclame vind ik dat allemaal niet meer zo interessant"</i>
AB7	Saai	Respondent vindt bepaalde programma's saai	<i>"(...) die voor mijzelf als ik kijk voor mij situatie in ons land dat uh heb je gewoon niks op Nederlandse televisie te plukken. Af en toe kleine stukjes en daarom vind ik ook uh het is gewoon ja beetje te saai"</i>
AB8	Schotel	Respondent benoemt het aanbod van de schotel	<i>"Ja wij hebben alles op die schotel dus ja dat is natuurlijk super"</i>
AB9	Zelfde soort programma's	Respondent vindt dat er teveel dezelfde soort programma's op tv zijn	<i>"Die talentenshows? Ja dat is zo'n uitgemolken concept inmiddels. Je hebt het in alle fases en in alle niveaus heb je het inmiddels gehad, qua zingen, qua dansen, qua uh kunstjes, beste idee (...)"</i>

Invloed

Code	Naam	Omschrijving	Voorbeeld
IV1	Beeldvorming	Respondent vindt dat er sprake is van negatieve beeldvorming op tv over de Islam en het Midden-Oosten	<i>"Ik bedoel uh ook in Amerikaanse films heb je ook uh typical typecasting he de uh vriendelijke joodse buurman en de Arabische terrorist of de islamitische terrorist ik bedoel dat zie je overal"</i>
IV2	Kinderen	Respondent is van mening dat bepaalde inhoud op de tv slecht is voor kinderen	<i>"(...) uh nou ja het gevaar dat je kinderen misschien verkeerd gedrag oppikken"</i>
IV3	Propaganda	Respondent vindt dat de tv als propaganda middel dient	<i>"(...) wat willen we de Nederlandse bevolking laten weten en hoe zorgen we ervoor dat ze daar achter komen en een bepaalde mening gaan creëren."</i>
IV4	Volwassenen	Respondent is van mening dat de tv al dan niet van invloed is op het gedrag en de denkwijze van volwassenen	<i>"Vroeger had je dat veel minder, ik heb het idee dat we toen ook veel aardiger tegen elkaar waren, respect voor elkaar en nu uh is dat allemaal veel minder. Ik denk dat media daar wel een grote rol bij speelt"</i>

Nieuwsvoorziening

Code	Naam	Omschrijving	Voorbeeld
NV1	Beeldvorming	Respondent vindt dat de nieuwsvoorzieningen bijdragen aan een negatieve beeldvorming over de Islam en het Midden-Oosten	<i>"Dat ze, stel dat ze uh er is iets gebeurd of ze willen iets over Islam vertellen dan hebben ze meestal op de achtergrond heb je al een beeld en wat laten ze zien vrouwen die helemaal uh geslui (...) Niqab, dat ze alleen de ogen zien"</i>
NV2	Betrouwbaarheid	Respondent vindt de nieuwsvoorzieningen al dan niet betrouwbaar	<i>"Nee, Al-Jazeera, ik vertrouw geen enkel nieuws"</i>
NV3	Pro-Israël	Respondent vindt de berichtgeving over het Palestina-Israël conflict pro-Israëliisch	<i>"Nou ik weet natuurlijk wel dat uit vele hoeken van Nederland dat uh dat het nieuws absoluut wordt beïnvloed, zeker uh zeker het Palestina en Israël conflict wordt eerst uh door de molen gehaald; kan dat, hoe wordt het uitgezonden en hoe wordt het gezegd en als de goedkeuring komt van Israël dán pas wordt het uitgezonden"</i>
NV4	Selectief	Respondent vindt dat de nieuwsvoorziening selectief en partijdig is	<i>"(...) maar dan wordt het dusdanig gekleurd weet je, vanuit de kerk en de dominee dat die heel medelevend zijn, maar dat de moslimgemeenschap die komt totaal niet op tv (...) "</i>

Normen en waarden

Code	Naam	Omschrijving	Voorbeeld
NW1	Islamitische normen en waarden	Respondent refereert aan content op tv die wel of niet in overeenstemming is met de islamitische normen en waarden	<i>"Ja dat is bijvoorbeeld een programma dat ik echt vanwege gewoon vanwege religie echt gestopt ben. (...) Omdat iedereen deed het met iedereen en het begon me zo te irriteren dat ik dacht"</i>
NW2	Normen en waarden algemeen	Respondent heeft het in het algemeen over normen en waarden	<i>"In een serie bijvoorbeeld dat je het inderdaad met jan en alleman kan doen. Of dat uh dat iemand een aanrand dat zijn de randverschijnselen die ook geassocieerd worden met televisie en die ook als normaal gezien worden door heel veel mensen"</i>
NW3	Opvoeding	Respondent vindt bepaalde content op tv niet geschikt voor kinderen om naar te kijken	<i>"En daar zit dan zo'n baby'tje bij en die is dan heel grof en die vindt ie dan helemaal geweldig en uh het is eigenlijk een tekenfilm voor volwassenen vind ik"</i>

Nut van de programma's

Code	Naam	Omschrijving	Voorbeeld
NP1	Informatief	Respondent beschrijft de programma's als informatief	<i>"Een half uurtje voor het nieuws. Dan weet je ook ongeveer alles"</i>
NP2	Inhoudsloos	Respondent beschrijft de programma's als inhoudsloos, oppervlakkig, leeg e.d.	<i>"Het is eigenlijk wel een beetje... Leeg zeg maar"</i>
NP3	Leerzaam	Respondent geeft aan iets te leren van een tv-programma	<i>"Ik kijk soms naar Buitenhof, maar ook inderdaad voor de Nederlandse taal"</i>
NP4	Nutteloze programma's	Respondent geeft aan dat bepaalde programma's geen nut of toegevoegde waarde hebben	<i>"Dus die rotzooi hoeft je, ik bedoel je ziet wel eens van die rotzooi langskomen maar dat hoeft je niet te kijken"</i>

Vroeger vs Hedendaags

Code	Naam	Omschrijving	Voorbeeld
VH1	Inhoud	Respondent vindt de tv-programma's van vroeger inhoudelijk beter vergeleken met hedendaagse programma's	<i>"(...) vroeger als je ging zitten dan kwam er altijd wel iets interessants tegen op televisie. Dan is er altijd wel ergens een documentaire of een actualiteitenrubriek. Iets wat nuttig was (...) "</i>
VH2	Onderwerpen	Respondent vindt dat de onderwerpen die op tv komen minder zedelijk zijn dan vroeger	<i>"Uh bijvoorbeeld zij laten zien een dame die gaat met een man om, hij is niet haar man, maar dat mag wel dus haar ouders accepteren dat. Komt later met een baby (...) Dus uh ja de laatste tijd, het is zo ja.. Normaal"</i>
VH2	Seksualiteit	Respondent vindt dat er meer seksualiteit op tv is vergeleken met vroeger	<i>"Uh..Ja.. Ik weet niet of dat nu ook al gewoon normaal begint te worden, maar bijvoorbeeld seksscenes in films en series enzo. Dat dat nu ook langzaam begint door te dringen"</i>
VH3	Uiterlijke verschijning	Respondent vindt de kleding op tv tegenwoordig uitdagender dan vroeger	<i>"Hmm maar tegenwoordig ook bij islam bij Arabische tv je ziet nu echt strakke kleding, blote kleding"</i>

Seksualiteit en Geweld

Code	Naam	Omschrijving	Voorbeeld
S1	Homoseksualiteit	Respondent vindt dat er veel homoseksualiteit op tv te zien is en vindt dat niet wenselijk	M: "Homoseksualiteit bijvoorbeeld. Dat nu, bijna in elke film, elk programma, wordt daar gewoon over gesproken dat het gewoon" V: "Normaal is" M: "Een normale zaak en dat je het toch moet accepteren"
S2	Intimiteit	Respondent spreekt zich uit over intimiteit op tv	"Dat is eigenlijk uh het punt het meeste met films, (...), je kan laten zien dat die houdt van die zonder dat ze elkaar zoenen of aanraken"
S3	Naaktheid	Respondent spreekt zich uit over het bloot op tv	"Ja zo bloot en het zijn allemaal van die vrouwen, zo leuk, zo.. Ja daar irriteer ik me ook wel aan"
S4	Porno	Respondent spreekt zich negatief uit over porno op tv	M: "Ja tuurlijk Nederlandse tv heeft slechte kanalen" I: Wat zijn slechte kanalen?" M: Bijvoorbeeld sekskanalen"
S5	Seksualiteit	Respondent vindt het niet wenselijk dat er seksuele content, al dan fysiek of verbaal, op tv is	"En ze geeft ook aan maakt niet uit wat voor programma het is, als bij deze bijvoorbeeld voetbalprogramma (VI is op tv) dan praten ze vieze dingen, dan zeggen ze ook vieze dingen. (...) Elke keer proberen ze naar, over seks te hebben"
S6	Vrouwonvriendelijk	Respondent geeft aan dat hij of zij het beeld dat van de vrouw wordt geschetst op tv vrouwonvriendelijk vindt	"Het is eigenlijk het verkopen van de vrouw. Omdat ze merken dat het gewoon, (...) niemand ernaar kijkt als er geen mooie bijna blote vrouwen in de reclame zit"
G1	Geweld	Respondent benoemt het verbale en/of het fysieke geweld op tv	"Ja want ik vind dat de schotel bijvoorbeeld héél uitvoerig uh dingen van ISIS bijvoorbeeld belicht en dat hoef ik allemaal niet te zien"